

A teddy bear is the central focus, lying on its back in a nest of dry straw and twigs. The bear has grey fur and is wearing a blue and white striped shirt. A small, bright red heart is pinned to the center of its chest. The background is a dense, textured arrangement of straw, creating a warm and rustic atmosphere. A semi-transparent blue horizontal band is overlaid across the middle of the image, containing the title and authors' names.

MYRKYLLISET AIKUISET

Toim. Maritta Itäpuisto & Henna Pirskanen

[SOPHI]

MYRKYLLISET AIKUISET

Toimittaneet

Maritta Itäpuisto & Henna Pirskanen

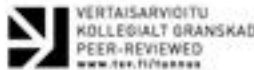
[SoPHI]

SoPhi 145

SoPhi on julkaissut akateemisesti korkeatasoista filosofista ja yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta vuodesta 1995. Kirjoittajamme ovat kansainvälisesti ansioituneita tutkijoita. Julkaisemme sekä suomen- että englanninkielistä kirjallisuutta. Julkaistavat kirjat valitaan tieteellisin kriteerein asiantuntijalausuntojen pohjalta. SoPhin toimintaperiaatteina ovat nopeus, riippumattomuus ja ajankohtaisuus. Kirjat ovat helposti saatavilla maksutta internetistä. SoPhi-kirjat ovat vertaisarvioituja ja mukana julkaisufoorumin luokituksessa.

[www.jyu.fi /sophi](http://www.jyu.fi/sophi)

Kannen valokuva: Maritta Itäpuisto

© 2021 Kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-8615-5 (verkkoj.)

ISSN 1238-8025

SISÄLLYS

Maritta Itäpuisto & Henna Pirskanen:

Johdanto, 4

1.

Mikko Saastamoinen & Henna Pirskanen:

Lapsuus ja aikuisuus nyky-yhteiskunnan jännitteissä, 12

2.

Maritta Itäpuisto:

Päihteistä myrkylliset aikuiset, 32

3.

Maija Aalto-Heinilä, Sannamaria Ketola & Markku Oksanen:

Lasten oikeudet ja ilmastonmuutos, 45

4.

Tuure Tammi:

Ilman myrkkijä. Mitä homekoulujen myrkyllisyydet
mahtavat kysyä meiltä?, 65

5.

Tapio Litmanen & Tuomo Virtanen:

Lasten myrkytetty maailma. Kemikalisaatio myrkyllisenä
perintönä tuleville sukupolville, 85

6.

Aini Linjakumpu:

Lapsiin kohdistuva väkivalta uskonnollisissa yhteisöissä, 113

7.

Olli Ruohomäki:

Lapset aseellisissa konflikteissa: Ilmiöstä ja yrityksistä vastata ongelmiin, 132

Henna Pirskanen & Maritta Itäpuisto:

Jälkikirjoitus, 153

JOHDANTO

Nykylapsuus on monin tavoin turvallisempaa, parempaa ja yltäkyläisempää kuin mitä lapsuus oli vaikkapa viime vuosisadan alussa. On arvioitu, että tämän sukupolven suomalaislapset voivat keskimäärin paremmin kuin yksikään aiempi lasten sukupolvi. (Esim. Lammi-Taskula & Karvonen 2014.) Nykyvanhemmat ovat tietoisia hyvän vanhemmuuden edellytyksistä ja he tekevät parhaansa lasten hyvinvoinnin takaamiseksi. Lasten asema ja lasten etu tunnustetaan myös yhteiskunnallisesti. Niin kansainvälisissä sopimuksissa kuin kotimaisessa lainsäädännössä pyritään lasten aseman turvaamiseen yhä kattavammin (YK:n lasten oikeuksien sopimus 1989; lastensuojelulaki 417/2007).

Lapset kohtaavat kuitenkin nyky-yhteiskunnassa aivan uudenlaisia vaaroja ja ovat eri tavoin haavoittuvia kuin aiemmin. Mediassa voi nähdä esimerkkejä siitä, miten joko yksittäisten aikuisten tai meidän kaikkien toiminta uhkaa lasten henkeä, terveyttä tai turvallisuutta. Uutiset kertovat esimerkiksi netin laajoista pedofiiliringeistä (esim. Niemistö 2020) tai siitä, miten humalaiset tai päihdeongelmaiset vanhemmat asettavat lapsensa hengenvaaraan (esim. Pikkarainen 2017). Lasten pahoinpitelystä kertovat uutiset eivät ole myöskään harvinaisia. Muutama vuosi sitten keskusteltiin pitkään tapauksesta, jossa isän ja äitipuolen vuosien ajan jatkama, lapseen kohdistama pahoinpitely paljastui tämän kuoleman myötä (ks. Huuskonen 2013).

Lähestymme edellä kuvatun kaltaisia, lapsia vahingoittavia ilmiöitä myrkyllisyyden käsitteellä, viitaten arkisten elinympäristöjen konkreettiseen tai symboliseen myrkyllisyyteen. Kuormittavaa, symbolista myr-

kyllisyyttä voi aiheuttaa esimerkiksi nähty tai koettu väkivalta tai kaotisuus, jolla voi olla laajoja vaikutuksia lasten terveyteen ja hyvinvointiin. Esimerkiksi stressaava kouluympäristö, jossa melun, huonojen tilaratkaisujen tai väkivallan uhan läsnäolo päivästä toiseen voi olla lapsen terveydelle vahingollinen. (Boen, Kozlowski & Tyson 2020.) Nämä epäkohdat ovat usein tulosta aikuisten päätöksenteosta, jossa taloudellisten seikkojen vuoksi tingitään lasten elinympäristöjen laadusta. Hieman toisessa merkityksessä lasten ja nuorten elämä arkisissa instituutioissa, kuten koulussa, voi olla myrkyllistä myös konkreettisten myrkkujen, kuten sisäilman epäpuhtauksien vuoksi (ks. luku 4 tässä teoksessa).

Elämme myös konkreettisesti myrkyllisessä maailmassa. Esimerkiksi ydinjäte, raskasmetallit, ympäristömyrkyt, mikrobit ja päihteet voivat kaikki olla omalla tavallaan haitallisia lapsille ja aikuisille. Maailmanlaajuisesti myrkyllisyyden muodot ulottuvat Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuuden kaltaisista katastrofeista myrkylliseen (lasten tekemään) työhön, jossa altistutaan esimerkiksi säteilylle tai syöpää aiheuttaville hyönteismyrkyille. (Nading 2020.) Globaalisti lapset ovat näissä aikuisten maailman myrkyllisyyksissä osallisina, varsin usein tahattomasti.

Lasten ja nuorten ilmastoaktivismi (ks. esim. Nairn 2019; Unicef 2020) ja sen näkyvänä ilmiönä mielenosoitukset on esimerkki keskustelusta, jossa lapset asettavat kyseenalaiseksi maapallomme pilaamisen ja aikuisten riittämättömät toimet ilmastonmuutoksen pysäyttämiseksi. Kysymykset luonnonvarojen käytöstä ja ympäristön suojelusta eivät jätä lasten ja aikuisten välisiä suhteita rauhaan. Aiemmat sukupolvet ovat surutta käyttäneet luonnonvaroja yli maapallon kestävyyn ja jättäneet monet ympäristölle aiheutetut ongelmat tulevien sukupolvien ratkaistaviksi. Nykyisillä nuorilla ja monilla tulevilla sukupolvilla tulee olemaan konkreettisesti käsissään nykyaikuisten jättämä myrkyllinen perintö.

Jo nämä esimerkit havainnollistavat myrkyllisyyden monitahoisuutta. Silti suomen kielessä ei ole yleiseen käyttöön juurtuneita käsitteitä aikuisten vahingollisuuden tai tällaisen lasten ja aikuisten välisen ristiriidan kuvaamiseen. Tässä kirjassa kysymystä aikuisten ja lasten vahingollisista sukupolvisuhteista tarkastellaan aikuisten ”myrkyllisyyden” kautta. Se antaa välineitä tarkastella tätä sukupolvisuhteessa vallitsevaa jännitettä monin tavoin.

Tunnettu brittisiologi Anthony Giddens (1992, 104–109) on käyttänyt käsitettä *toxic parenthood* kuvaamaan sellaista vanhemmuutta, joka välinpitämättömyydellä tai suoranaisella väkivallalla ja hyväksikäytöllä

myrkyttää lasta. Myrkyllisen tai toksisen vanhemmuuden voi Giddensii (1992) mukailen ymmärtää käytöksenä, joka vahingoittaa lasta ja jolla on pysyviä vaikutuksia lapsen elämään ja tulevaisuuteen. Samalla kun vahingoittava käytös esitetään lapsen luonnetta kasvattavana ”lapsen parhaana”, vahingoitetaan lapsen omanarvontuntoa. Vanhemmat saattavat vältellä omaa vastuutaan ja säilyttää lapselle vastuun huolehtia itsestään, tai vaihtoehtoisesti he ovat ylikontrolloivia siten, että vanhemman lapsen kohdistaman vallan myötä lapsi ei pääse elämään omaa elämäänsä. Toksisesta vanhemmuudesta klassiset esimerkit ovat väkivaltaisesti käyttäytyvät ja päihkeitä häiritsevästi käyttävät vanhemmat (Giddens 1992, 105–106, 108). Väkivalta ja vanhemman päihdeongelma voivat myrkyttää niin lasten kuin koko perheen elämän. Lisäksi ne luovat perheessä epäterveitä toiminta- ja reagointitapoja, joiden kautta perheenjäsenet alkavat toimia jopa itse itseään ja toinen toistaan vastaan. On tarpeen tarkentaa, ettei käsite tarkoita vanhemman ja aikuisten normaaleja heikkouksia ja jaksamattomuutta. On täysin inhimillistä ja luonnollista, ettei vanhempi aina jaksaa arjen haasteiden keskellä ja voi myös tuskastua omiin lapsiinsa. Sen sijaan myrkyllisyys on aikuisen tekemää johdonmukaista alistamista henkisesti tai fyysisesti ja välinpitämättömyyttä silloin, kun pitäisi välittää.

Siinä missä myrkyllinen aikuisuus joissain tapauksissa koskee perheen sisäisiä vuorovaikutussuhteita, on se laajemmassa mittakaavassa erilaisten instituutioiden ja organisaatioiden piirre tai toimintatapa. Tällöin kysymys instituutioissa on, haluavatko ne tunnistaa ja tunnustaa myrkyllisyyden ja muuttaa toimintaansa sen kitkemiseksi. Valottava esimerkki tästä on viime vuosien aikana paljastunut lasten seksuaalinen hyväksikäyttö kirkon ja uskonnollisten yhteisöjen piirissä, jota on myös alettu tutkia (esim. Hurtig 2013). Kirkot ja uskonyhteisöt suljettuina ja tiiviinä yhteisöinä ovat tarjonneet suojamuurin pedofiileille ja muille lasten hyväksikäyttäjille sekä lasten kaltoinkohtelulle. Etenkin katolinen kirkko on ollut uutisissa eri puolilla maailmaa tapahtuneiden lasten hyväksikäyttötapausten vuoksi, joiden tultua ilmi on tehty erilaisia selvityksiä (esim. Iso-Britanniassa The Anglican Church Investigation Report 2020). Australian hallitus teetti selvityksen lasten hyväksikäytöstä uskonnollisissa ja valtiollisissa instituutioissa vuonna 2017 ja pyysi anteeksi lapsena väärinkäytöksiä kokeneilta syksyllä 2018. Katolisen kirkon piispat eivät kuitenkaan suostuneet siihen, että ripissä tietoon tulevilta lasten hyväksikäyttötapauksilta poistuisi rippisalaisuuden suoja. (Peuhkuri 2018.)

Myös poliittisen päätöksenteon myrkyllisyyttä voidaan miettiä lasten näkökulmasta. ”Yhteisten asioiden hoitaminen” on yleensä jonkin ryhmän etujen ajamista, niukkojen resurssien jakamista joillekin ja joiltakin toisilta ryhmiltä pois ottamista. Viime vuosina Suomessa on yhtenä resurssien menettäjäryhmänä ollut lasten ja nuorten joukko. Heidän etuuksistaan on leikattu ja sukupolvien välisiä resurssijakoja muutettu. Koulutuksesta leikkaaminen on iskenyt koulutuksen tasa-arvoon, joltanut opetustuntien vähenemiseen ja haasteisiin opetuksen laadussa (esim. Lindholm 2018). Lapset tuntevat nämä vaikutukset arjessaan ja koulutyöskentelyssään. Lapsilisien reaaliarvon aleneminen leikkausten ja indeksijäädytysten myötä vaikuttaa etenkin pienituloisimpien perheiden lapsiin (Honkanen 2016). Jälkimmäisessä kysymyksessä, sukupolvien välisten resurssien jakojen muutoksissa, yksi tärkeä osa on, miten ja millaisin ehdoin eläkkeistä ja työelämän eduista päätetään. Käytännössä tehdyt päätökset ovat tarkoittaneet suuria tulonsiirtoja nuoremilta sukupolvilta vanhemmille.

Edellä kuvatut esimerkit havainnollistavat joitakin myrkyllisyyden ulottuvuuksia ja tasoja yhteiskunnassa. Kirjassa myrkyllisen aikuisuuden käsitettä laajennetaan tarkoittamaan paitsi myrkyllistä vanhemmuutta (luku 2) ja lasten kemiallista myrkyttämistä (ks. luvut 3 ja 5), niin myös laajemmin lapsen elämää myrkyttävää aikuisten toimintaa. Kirjassa ymmärretään myrkyllinen aikuisuus lasten ja aikuisten välisenä haitallisena sukupolvi- ja yhteiskuntasuhteena. Teoksessa myrkyllisyyden käsitettä käytetään siten koko aikuisväestön ja lasten välisen, yhteiskunnallisen suhteen tarkasteluun punoen yhteen yhteiskunnallisia ilmiöitä, joille yhteistä on lasten näkökulmasta vahingollinen, laiminlyövä tai puuttumaton toiminta. Kirjassa pohditaan tätä puuttumattomuutta ja sen syitä sekä sitä, mitä myrkylliselle aikuisuudelle pitäisi tehdä. Vaikka myrkyllisyyden käsite voi vaikuttaa provosoivalta, se kokoaa yhteen erilaisia aspekteja aikuisten toiminnasta. Kiinnostuksen kohteena ovat niin aikuisten ja lasten väliset, poliittisen päätöksenteon ja lainsäädännön raamittamat laajemmat yhteiskunnalliset suhteet, kuin myös aikuisten ja lasten vuorovaikutussuhteet.

Kirja herättelee pohtimaan aikuisten toiminnan vaikutuksia lapsiin laaja-alaisesti ja monitieteisesti filosofian, ympäristö sosiologian, lapsuus-tutkimuksen, uskonnollisten yhteisöjen tutkimuksen, päihdetutkimuksen ja kasvatuksen näkökulmista. Teos kerää yhteen eri tieteenalojen

näkökulmia. Kirjan tarkoituksena ei ole demonisoida aikuisia, vaan tarkastella kiihkottomasti ja kokonaisvaltaisesti tätä tematiikkaa ja pohtia, mikä yhdistää eri tieteenaloja suhteessa aiheeseen. Kirja ei pyri myöskään antamaan lukijalle tyhjentävää, kaiken kattavaa vastausta siihen, mitä myrkyllinen aikuisuus on. Sen sijaan teos toimii tärkeänä keskustelun-avauksena.

Kirjan alussa otetaan aikuisten vahingollisiin käytäntöihin käsitteellisiä, rakenteellisia ja palvelujärjestelmän näkökulmia. Ensimmäisessä luvussa ”Lapsuus ja aikuisuus nyky-yhteiskunnan jännitteissä” Mikko Saastamoinen ja Henna Pirskanen pohtivat aikuisten vahingollisuutta yhteiskunnassa käsitteellisesti ja lapsuudensosiologisista keskusteluista liikkeelle lähtien. Luvussa avataan kirjan kannalta keskeisiä käsitteitä ja selitysmallia. Myrkyllisyyden ilmiötä voidaan tarkastella esimerkiksi lapsuudensosiologiasta tunnettujen aikuissolidaarisuuden ja aikuisvalan käsitteiden avulla. Jotta voidaan paremmin hahmottaa aikuisuuden myrkyllisyyttä, tarvitaan ymmärrystä yleisemmin niin lapsuudesta, aikuisuudesta kuin sosialisatioprosesseista yhteiskunnassamme. Kirjaluvun painopiste ei näin ollen ole niinkään konkreettisesti myrkyllisyyden pohittamisessa, vaan käsitteellisten työkalujen tarjoamisessa kirjan keskusteluihin lasten ja aikuisten välisistä sukupolvisuhteista. Esimerkiksi se, kuinka nyky-yhteiskunnassa määritellään aikuisuus, on myös kytköksissä siihen, miksi aikuisuuden yksiselitteinen määrittäminen vaikuttaisi muuttuneen ongelmalliseksi.

Toinen luku, Maritta Itäpuiston ”Päihhteistä myrkylliset aikuiset” lähestyy yhteiskunnan vahingollisia käytäntöjä aikuisten alkoholin ja muiden päihhteiden käytön näkökulmasta. Päihhteongelmat ovat yksi merkittävimmistä lasten elämään negatiivisesti vaikuttavista seikoista nykyajan länsimaisissa perheissä, mutta lapset kokevat merkittäviä haittoja päihhteiden vuoksi myös muulla kuin perheiden sisällä. Luvussa sovelletaan ajatusta aikuisten myrkyllisyydestä lasten kokemien päihhteihaittojen tarkasteluun niin yksilöiden ja perheiden, kuin laajempien yhteiskunnallisten mekanismien tasoilla.

Maija Aalto-Heinilän, Sannamaria Ketolan ja Markku Oksasen kirjaluvussa ”Lasten oikeudet ja ilmastonmuutos” esitetään, että ilmastonmuutoksen ja ympäristöhaittojen yhteydessä on aiheellista huomioida, että merkittävimmin nämä haitat kohdistuvat lapsiin. Luvussa pohditaan moniulotteisesti, mitä lapsen oikeuksilla tässä yhteydessä tarkoitetaan

juridisesta, filosofisesta ja lasten toimijuuden näkökulmista ja voidaanko lapsen oikeuksien ohittaminen oikeuttaa aikuisten vapauden ja elinkeinojen harjoittamisen nimissä. Kirjoittajat nostavat keskusteluun esimerkiksi ilmasto-oikeudenkäynnit, joissa nimenomaan lapset ovat kantajina vaatimassa itselleen ja tuleville sukupolville oikeutta turvalliseen ja elinkelpoiseen planeettaan. He muistuttavat, että oikeus tietoon ja osallisuuteen kuuluu myös lapsille.

Seuraavassa luvussa ”Ilman myrkkijä. Mitä homekoulujen myrkyllisyydet mahtavat kysyä meiltä?” Tuure Tammi nostaa keskusteluun ajankohtaisen teeman, sisäilmaongelmien ilmiön ja erityisesti koulurakennusten myrkyllisyyden. Lapsille koulunkäynti on pakollista, eivätkä he voi vaikuttaa siihen, missä koulua käyvät. Sisäilmaongelmat ovat aikuisyhteiskunnan suuresti edesauttama ilmiö, jonka ikävistä seurauksista kärsivät eniten ne, joilla ei ole mahdollisuutta valita toisin. Luvussa kiinnitytään myös aihepiiriä koskeviin teoreettisiin ja filosofisiin keskusteluihin. Siinä huomioidaan, että monet myrkyllisyydet kehittyvät ennakoimattomasti, sukupolvet ylittäen.

Luvussa ”Lasten myrkytetty maailma. Kemikalisaatio myrkyllisenä perintönä tuleville sukupolville” Tapio Litmanen ja Tuomo Virtanen tarkastelevat ympäristösosiologian näkökulmasta lasten terveyttä uhkaavia aikuisten maailman kemiallisia riskejä. Kirjaluvussa tarkastellaan teoreettisesti termiä kemikalisaatio ja käsitellään kemikalisaation sukupolvikysymyksiä. Kirjoittajat avaavat analyysissään, kuinka lapset ja nuoret ovat aikuisia herkempiä kemikaaleille, kuinka eri ryhmät asennoituvat kemikaaleihin ja millaisia kemikaalien riskien hallintajärjestelmiä on kehitetty. He tuovat esiin, että ympäristölliseen epäoikeudenmukaisuuteen johtavat tekijät liittyvät usein aikuisten maailman taloudellisen ja poliittisen vallankäytön yhteen kietoutumiseen.

Seuraava teemallinen kokonaisuus käsittelee lasten ja aikuisten suhteita yhteisöissä ja kansainvälisissä konflikteissa. Aini Linjakumpu tarkastelee luvussa ”Lapsiin kohdistuva väkivalta uskonnollisissa yhteisöissä” lasten asemaa sellaisissa uskonnollisissa liikkeissä, jotka tavalla tai toisella vaarantavat lasten elämää, kehitystä ja tulevaisuutta. Uskonnollisten liikkeiden tuottamasta väkivallasta eli hengellisestä väkivallasta on keskusteltu viime vuosina paljon niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Tällä tarkoitetaan väkivaltaa, joka kohdistuu uskonnollisten liikkeiden omiin jäseniin ja tässä yhteydessä on käsitelty jonkin verran myös lasten asemaa

uskonnollisissa liikkeissä. Aihepiiri on kuitenkin edelleen varsin jäseny-
mätön, ja yleensä se on jäänyt muiden teemojen varjoon.

Olli Ruohomäen kirjoittamassa luvussa ”Lapset aseellisissa kon-
flikteissa: Ilmiöstä ja yrityksistä vastata ongelmiin” analysoidaan lasten
asemaa nopeasti muuttuvissa väkivaltaisissa konflikteissa ja nostetaan
esiin niitä olemassa olevia instrumentteja ja toimia, joilla lasten oikeu-
det konflikteissa voisivat toteutua paremmin. Luku lähtee liikkeelle
toteamuksesta, että kansainvälisen Pelastakaa Lapset -järjestön mukaan
arviolta 357 miljoonaa lasta elää väkivaltaisista konflikteista kärsivissä
yhteiskunnissa. Nämä lapset ovat joutuneet näkemään ja kokemaan sel-
laista kauhua, jota yhdenkään aikuisen tai lapsen ei pitäisi koskaan koh-
data. YK:n lisäksi maailmalta kuitenkin löytyy myös joukko kansainvä-
lisiä järjestöjä, jotka tekevät arvokasta työtä väkivaltaisista konflikteista
kärsivien lasten keskuudessa.

Kirjan päättää jälkikirjoitus, joka pohtii käsiteltyjen aihepiirien yhty-
mäkohtia ja reflektoi teoksen kirjoitusprosessia. Jälkikirjoituksessa tar-
kastellaan lukujen yhteisiä teemoja ja merkitystä lasten ja aikuisten suh-
teille yhteiskunnassamme. Luvussa pohditaan myös, mitä voisi ja pitäisi
tehdä niille aikuisille, jotka ovat lapsille myrkyä: voidaanko esimerkiksi
rakenteita, jotka mahdollistavat myrkyllisen toiminnan, muuttaa joten-
kin. Pohjimmiltaan kyse on siitä, että aikuiset voisivat entistä paremmin
tukea lasten elämää ja kasvua ja hyvinvointivaltion palvelut huolehtia
lasten fyysisestä ja henkisestä hyvinvoinnista.

Kirjallisuus

- Boen, Courtney, Kozlowski, Karen & Tyson, Karolyn (2020) “Toxic” schools?
How school exposures during adolescence influence trajectories of health
through young adulthood. *SSM - Population Health* 2020 (11). <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2020.100623>
- Forward Susan (1990) *Toxic parents. Overcoming their hurtful legacy and reclaim-
ing your life.* Bantam: New York.
- Giddens, Anthony (1992) *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and
Eroticism in Modern Societies.* Cambridge: Polity Press.
- Honkanen, Pertti (2016) Lausunto eduskunnan sosiaali- ja terveystieteiden valiokunnalle.
Kelan tutkimus. <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/JulkaaisuMetatieto/Docu->

- ments/EDK-2016-AK-85248.pdf
- Hurtig Johanna (2013) Taivaan taimet: uskonnollinen yhteisöllisyys ja väkivalta. Tampere: Vastapaino.
- Huuskonen, Matti (2013) Pikkutyön kuoleman tutkijat: Huoltajien koteihin pakkotarkastukset. Helsingin Sanomat 11.6.2013.
- Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari (toim.) (2014) Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: THL.
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Lindholm, Petteri (2018) Koulutus säästökuurilla. Suomen Kuvalehti 21.3.2018.
- Nading, Alex (2020) Living in a toxic world. *Annual Review of Anthropology* 49, 209–224.
- Nairn, Karen (2019) Learning from Young People Engaged in Climate Activism: The Potential of Collectivizing Despair and Hope. *Young: Nordic Journal of Youth Research* 27 (5), 435–450.
- Niemistö, Elina (2020) Syyttäjä vaatii pedofilijutun pääepäillylle lähes kymmenen vuoden vankeutta – syytteet törkeistä lasten raiskauksista käsitellään salassa. *Yle Uutiset* 10.11.2020. <https://yle.fi/uutiset/3-11635564>
- Peuhkuri, Lea (2018) Australia pyysi anteeksi seksuaalisen hyväksikäytön uhreiksi joutuneilta. *Pohjalainen* 24.10.2018. <https://www.pohjalainen.fi/uutiset/ulkomaat/australia-pyysi-anteeksi-seksuaalisen-hyvakskayton-uhreiksi-joutu-neilta-1.2771681>
- Pikkarainen, Aleksanteri (2017) Vanhemmat räökkäsivät ja näännyttivät pieniä tyttöjään useista ilmoituksista huolimatta. *Iltalehti* 25.10.2017.
- The Anglican Church Investigation Report (2020). Safeguarding in the Church of England and the Church in Wales. <https://www.iicsa.org.uk/key-documents/22519/view/anglican-church-investigation-report-6-october-2020.pdf>
- Unicef (2020) Youth for climate action. <https://www.unicef.org/environment-and-climate-change/youth-action>. Haettu 5.11.2020.
- YK:n Lasten oikeuksien sopimus (1989).

Mikko Saastamoinen & Henna Pirskanen

LAPSUUS JA AIKUISUUS NYKY-YHTEISKUNNAN JÄNNITTEISSÄ

Johdanto

Lasten kokemukset ja tekemiset ovat tärkeitä. Lapset ovat osallistujia ja toimijoita. Lapset ovat jääneet yhteiskunnassa ja tutkimuksessa näkyvämmättömiin. Heidät tulisi siirtää marginaalista tutkimuksen keskiöön.

Nämä ajatukset olivat keskeisiä yhteiskuntatieteellisen lapsuudentutkimuksen nousulle noin kolmekymmentä vuotta sitten. Siinä haluttiin kiinnittää huomio lapsiin ja edistää lapsilähtöisyyttä yhteiskunnan kaikilla saroilla. Samalla painotettiin, että lapsuus itsessään on elämänvaiheena merkityksellinen, eikä lapsia tulisi nähdä yksilotteisesti kesken-eräisinä tai oikeuksiltaan vähäisempinä yksilöinä, jotka vasta aikuisiksi tultuaan ovat yhteiskunnan täysivaltaisia toimijoita. (Alanen 1994, 166–170; Prout & James 1997; Spyrou, Rosen & Cook 2019; ks. Hunt 2005.)

Vastaavasti kiinnitettiin huomiota siihen, että ymmärrys lapsuudesta on vaihdellut suuresti eri yhteiskunnissa eri aikoina. Esimerkiksi länsimaaisissa yhteiskunnissa lapsuuden ymmärtämisessä on historiallisesti

ollut nähtävissä ainakin kaksi tapaa, joista toinen käsittää lapset haavoituvaisina ja suojelun tarpeessa olevina olentoina, toinen potentiaalisesti kurittomina ja vaarallisina (esim. Hunt 2005, 85–89; Valentine 2004, 1). Nämä keskenään varsin erilaiset ymmärrykset tekevät näkyväksi sen, että lapsuus on yhteiskunnallinen ilmiö: Se on historiallisesti, ajallisesti ja paikallisesti muuttuva sosiaalinen konstruktio. Esimerkiksi aiemmin lapset ovat usein olleet katukuvassa näkyviä toimijoita, ”pieniä aikuisia”. Nykyisin sen sijaan korostetaan toimijuuden ohella lasten hoivan ja suojelun tarvetta. Lapsuus määrittyy näin myös tietyillä tavoilla suhteessa aikuisiin ja aikuisuuteen. (Lee 2001; ks. myös Holloway & Valentine 2000, 2–5; Hunt 2005.)

Lapsuudentutkimus on viime vuosikymmenten aikana lisännyt tietoisuutta lasten ja aikuisten välisten suhteiden sosiaalisesta ja kulttuurisesta välittyneisyydestä, lasten toimijuudesta ja lasten oikeuksista. Aikuiset määrittelevät yhä pitkälti lapsuuden ehtoja ja lasten paikkaa yhteiskunnassa, mutta lasten äänen kuulemista ja toimijuutta korostetaan aiempaa enemmän.

Luvussa lähestytään kirjan teemaa, aikuisten myrkyllisyyttä, lapsuudentutkimuksen näkökulmasta. Luvussa avataan teoksen kannalta keskeisiä käsitteitä ja selitysmalleja, jotka toimivat myös välineinä myrkyllisen aikuisuuden ilmiön tarkasteluun. Määrittelemme, mitä tarkoittavat lasten toimijuus, aikuisvalta ja aikuissolidaarisuus. Pohdimme, millaisia selitysmalleja aikuisvallalle on biologisesta tasosta aina rakenteellisiin seikkoihin. Esimerkiksi biologisessa selitysmallissa korostuu lapsen suhteellinen avuttomuus ja riippuvuus aikuisesta, kun taas rakenteellisissa seikoissa on kyse siitä, miten ja miksi yhteiskunnassa määritellään lapsen ja aikuisen suhde. Tarkastelemme tätä kautta rakenteellista välinpitämättömyyttä yhteiskunnassa. Sillä tarkoitetaan, että vaikka yhteiskunnassa ja yhteiskuntapolitiikassa ollaan tietoisia siitä, mitä lasten hyvä lapsuus tai hyvä kasvu edellyttävät, saattavat poliittiset päätökset ja arjessa toteutetut toimenpiteet olla ristiriidassa sen kanssa.

Luvussa pohditaan myös, miten nyky-yhteiskunnassa määritellään aikuisuus ja miksi aikuisuuden yksiselitteinen määrittely vaikuttaisi muuttuneen ongelmalliseksi. Tämä ongelmallistuminen heijastuu edelleen lasten ja aikuisten välisiin sukupuolisuhteisiin vuorovaikutuksellisen generatiivisuuden ja sosialisaaion käsitteiden myötä. Generatiiv-

visuudella viitataan aikuisten vastuunalaisuuteen ja sitoutumiseen, siinä missä sosialisatio tarkoittaa vastavuoroisia prosesseja, joiden myötä lapsi kasvaa ja sosiaalistuu yhteiskuntaan ja erilaisiin viiteryhmiin. Luku toimii teoreettiskäsitteellisenä pohjustuksena kirjan muille luvuille.

Lasten toimijuus, aikuisvalta ja aikuissolidaarisuus

Olemme jo maininneet lapsuuden olevan sosiaalinen konstruktio siinä merkityksessä, että se on ilmiönä erilainen muun muassa historiallisesta ajasta ja paikasta riippuen. Osa lapsuuden määrittelyä ovat sen rajat kronologisen iän mukaan. Esimerkiksi länsimaisissa yhteiskunnissa on normitettu, mitä tietystä iässä kuuluu osata ja tietää ja mitä lapselle voidaan kulloinkin sallia ja häneltä vaatia. Nämä liittyvät vahvasti lapsen eri kehitysvaiheiden erotteluun.

Kronologista ikää käytetään myös kriteerinä eroteltaessa toisistaan ”alaikäiset” lapset ja ”täysi-ikäiset” aikuiset. Lapsi-käsite taas voi pilkkoutua esimerkiksi päiväkotilapsiin ja koululaisiin. Lapselle ja lapsuudelle annetuilla määritelmillä ei välttämättä kuitenkaan ole yhtä kiinteätä merkitystä, johon voitaisiin epäproblemaattisesti vedota. (Lallukka 2003, 13, 15.) Puhuessamme lapsista tässä kirjaluvussa tarkoitamme ennen kaikkea juridista määritelmää, joka tarkoittaa, että alle 18-vuotias on lapsi (esim. Lastensuojelulaki 417/2007). Samalla tiedostamme lapsuuden käsitteen konstruktivistisen luonteen.

Ikään liittyvät pohdinnat ovat olleet olennaisia, kun on mietitty lasten toimijuutta ja sen huomioon ottamista eri konteksteissa. Lasten toimijuus on yksi keskeinen lapsuudentutkimuksen käsite. Toimijuuden ajatuksella on haluttu muuttaa perinteisiä käsityksiä siitä, että lapset ovat vähemmän kyvykkäitä kuin aikuiset ja että he ovat lähinnä passiivisia tulevaisuuden aikuisia, joilla ei nykyisessä ikävaiheessaan ole sananvaltaa heitä koskevissa asioissa. Lasten toimijuudesta puhuminen tuo keskiöön muun muassa lasten osaamisen, kyvyt ja kompetenssit. (Holloway & Valentine 2000, 2; James & James 2004; Kontovourki & Theodorou 2019, 154–155; Wyness 2006, 9–10; ks. Canosa & Graham 2020.) Kun lapset ymmärretään toimijoiksi sosiaalisissa maailmoissaan, nähdään myös, että lapsilla on oma osallisuutensa yhteiskuntaelämään ja niihin instituutioi-

hin, joissa he elävät. (Alanen 1994, 176–177; Valentine 2004, 54–55.) Toisaalta lapsuuden asettuminen tiettyihin instituutioihin, kuten perheeseen, päiväkotiin ja kouluun myös säätelee niin sanottua normaalilapsuutta. Samalla määrittyy rajoja sille, kuinka ja missä lapsilla on mahdollisuuksia toimia ja osallistua. (Alanen 1994, 176.)

Lasten toimijuutta yhteiskunnassa rajoittaa aikuisvalta ja lasten vajaanvaltaisuus. Vaikka lasten toimijuuden tärkeyttä korostettaisiin, moderni näkemys lapsuudesta pitää kuitenkin lapsia haavoittuvina ja riippuvaisina. Lapsuus määritetään kasvun, kehityksen ja oppimisen ajaksi. Tänä aikana lapset ovat vanhempien ja muiden aikuisten kasvatuksen, suojelun ja kontrollin kohteina yhteiskuntamme sukupolvijärjestyksessä. (Alanen 1994; Lee 2001.) Taustalla on ajatus, ettei lapsilla ole vielä kykyjä toimia yhteiskunnassa. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa syy. Toinen syy perustuu käsitykseen, jonka mukaan aikuisilla on luonnollinen päätösvalta siitä, mikä on lapsille ja nuorille parasta ja mitä lapset tarvitsevat tai haluavat. Todellisuudessa aikuiset eivät kuitenkaan käytä aina tätä valtaansa päätöksentekoon hyvin tai oikein. (Lee 2001, 5–9.)

Kun kiinnitetään huomio lapsen haavoittuvuuteen ja riippuvuuteen sekä lapsen nuoreen ikään ja kehittymättömyyteen, aikuisvaltaa tullaan perustelleeksi biologisista ja kehityspsykologisista selitysmalleista käsin. Biologiset ja kehityspsykologiset selitysmallit taas kietoutuvat kulttuurisiin ja rakenteellisiin aikuisvallan selitysmalleihin. Esimerkiksi ajatusta aikuisten lapsia suuremmasta kyvykkyydestä, valmiudesta ja vakaudesta on käytetty perusteluna sille, että vain aikuisilla on oikeus toimia yhteiskunnassa ja osallistua itsenäisesti esimerkiksi työelämään tai politiikkaan – siis ”vakaviin” yhteiskunnallisiin toimintoihin. Samalla tavoin on perusteltu lasten kykenemättömyys itsenäiseen toimintaan: he eivät ole vielä valmiita ja vakaita ihmisolentoja. Demokraattisessa maailmassa lapsilla ei ole esimerkiksi oikeutta äänestää, koska heillä ei nähdä olevan tarpeeksi kykyjä tehdä äänestyspäätöksen kaltaisia tärkeitä päätöksiä. Lapsilla on vain rajoittuneet lailliset, poliittiset ja sosiaaliset oikeudet, eikä heillä ole juuri valtaa vaikkapa omaan ympäristöönsä vaikuttamiseksi. (Valentine 2004, 103.) Lasten ääni ei näin ollen kuulu esimerkiksi silloin, kun yhteiskunnassa tehdään heitä koskevia ratkaisuja, vaikka lapset voisivat toimia oman elämänsä asiantuntijoina (Kirmanen 2000). Aikuisten kykyä tehdä tärkeitä päätöksiä sen sijaan kyseenalaistetaan harvoin, koska

jo määritelmänä aikuisuuden ajatellaan pitävän sisällään tämän kyvyn. Näin aikuisilla on myös automaattisesti oikeus ja jopa velvollisuus tehdä päätöksiä lasten puolesta, lasten edun tai lapsen parhaan nimissä. (Lee 2001, 5–9.)

Normaalissa tilanteessa lasten ei myöskään oleteta osallistuvan taloudellisesti perheen toimeentuloon tai pitävän huolta toisista. (Holloway & Valentine 2000, 2; Wyness 2006, 9–10.) Lapsuuden käsittäminen riippuvuuden aikana järkkyy, jos lapsen täytyy ottaa aikuisen rooli (Holloway & Valentine 2000, 9). Jotkut lapset joutuvat kuitenkin osoittamaan kypsyyttä ja ottamaan vastuuta jo varhain, kun taas jotkut aikuiset ovat ikuisesti epäkypsiä tai irrationaalisia (Valentine 2004, 6, 55–56).

Mikäli lasten huolenpidon ja turvan tarpeet jäävät keskusteluissa taka-alalle, unohtuu se toiseikka, että aikuiset ovat velvollisia suojelemaan lapsia. Lasten autonomian ja itsemääräämisen kunnioittaminen voi johtaa ongelmiin käytännössä, jos periaate merkitsee aikuisten vastuun siirtämistä lapsille. Onko tavoiteltavaa, että lapset kantavat vastuuta elämästään samalla tavoin kuin aikuiset? Voidaan argumentoida, ettei lapsille voi säilyttää kaikkea valtaa etenkään, jos se merkitsee samalla heidän ikäisilleen kohtuutonta vastuuta. Etenkin silloin, kun on kyse pienistä, täysin aikuisista riippuvaisista lapsista, aikuisvallasta on mahdotonta päästä kokonaan eroon. (Kirmanen 2000, 231–232.) Toisin sanoen aikuisten tehtävänä yhteiskunnassa on löytää tasapaino lasten toimijuuden ja lasten äänen kuulemisen sekä aikuisten vastuun kantamisen välillä.

Aikuisvallan lisäksi yksi tämän kirjan kannalta keskeinen käsite on aikuissolidaarisuus, jota esimerkiksi sosiologi Frank Furedi (2008) on käyttänyt pohtiessaan vanhemmuutta. Hänen mukaansa yhteiskunnassa vallitsi aiemmin aikuisten kesken suurempi luottamus siihen, että he huolehtivat omista ja toisten lapsista. Lapsia saatettiin neuvoa, että jos he joutuvat vaikeuksiin, he voivat luottaa vieraidenkin aikuisten apuun. Nykyään vastaava luottamus ja aikuisten keskinäinen solidaarisuus on ainakin osittain kadonnut ja lapsille päinvastoin opetetaan, ettei vieraisiin aikuisiin voi luottaa. Näin aikuisetkaan eivät enää luota toisiin aikuisiin, vaan suojelevat lapsiaan heiltä. Tämä osoittaa aikuissolidaarisuuden yhteiskunnassa rapautuneen. (Furedi 2008.)

Toinen merkitys aikuissolidaarisuudelle on aikuisten keskinäinen solidaarisuus, jonka seurauksena lapsi ohitetaan ja lapsi muuttuu näkymät-

tömäksi tilanteissa, joissa punnitaan aikuisten ja lasten intressejä (esim. Itäpuisto 2005, 35–37). Tämä voi näkyä esimerkiksi tilanteissa, joissa aikuisten tarjoamissa palveluissa keskitytään käsittelemään aikuisasiakkaiden, esimerkiksi vanhempien ongelmia sen sijaan, että huomioitaisiin lasten avun tarpeet.

Rakenteellinen välinpitämättömyys

Rakenteellisen välinpitämättömyyden käsitettä on käyttänyt alun perin yleisemmässä merkityksessä saksalainen sosiologi Franz-Xaver Kaufmann (1990) viittaamaan yhteiskunnallisissa rakenteissa vallitsevaan, hiljaisesti hyväksytyyn välinpitämättömyyteen. Käsite soveltuu myös aikuisten ja lasten välisten yhteiskunnallisten suhteiden tarkasteluun (esim. Fattore, Mason & Watson 2016; Qvortrup 1994, 2014). Rakenteellisella välinpitämättömyydellä tarkoitetaan, että vaikka yhteiskunnassa on käytettävissä runsaasti tietoa lasten hyvän kasvun edellytyksistä, poliittisessa päätöksenteossa tämä tieto saatetaan sivuuttaa. Siten lasten arjen ehdot eivät aina kohtaa näitä hyvän kasvun edellytyksiä. Syntyy väistämätön ristiriita yhteiskuntapolitiikan ja lasten elämän välille. (Salmi 2008, 39.) Taloutta, yhteiskunnan rakenteita ja infrastruktuuria ei ole suunniteltu ensisijaisesti lapset mielessä (Fattore, Mason & Watson 2016; Qvortrup 2014).

Suomessa lasten elinoloissa tapahtuneita kielteisiä kehityskulkuja voi hahmottaa juuri rakenteellisen välinpitämättömyyden käsitteen kautta. Kuulemme paljon huolestunutta puhetta lapsuudesta ja lapsista, mutta tämä puhe ei muutu aikuisten poliittiseksi toiminnaksi, eikä esimerkiksi yhteiskunnan voimavaroja jaeta uudelleen lasten tarpeiden kohtaamiseksi. Poliittisessa päätöksenteossa vallitsee aikuisvalta, eikä lapsia välttämättä ajatella yhteiskunnallisena väestöryhmänä. (Qvortrup 1994; Salmi 2008.) Lapsilla ei ole poliittisia päätöksiä tehtäessä yhtä voimakkaita heidän etujensa lobbaajia kuin vaikkapa elinkeinoelämällä (Qvortrup 2005).

Rakenteelliseen välinpitämättömyyteen kietoutuvat kysymykset vastuunjaosta vanhempien ja yhteiskunnan välillä. Minna Salmi (2008, 39) muistuttaa, etteivät vanhempien vastuu omista lapsistaan ja toisaalta yhteiskunnan yleinen vastuu lasten hyvinvoinnista ole toisiaan poissul-

kevia tai vastakkaisia. Jos puhutaan vain vanhempien yksilötason vastuusta, sivuutetaan laajemmat kysymykset siitä, millaisia edellytyksiä yhteiskunta kokonaisuutena luo vanhemmille hoitaa tehtävänsä, tai kuinka yhteiskunta kantaa vastuun lasten jokapäiväisestä elämästä julkisissa palveluissa. Kyse on väistämättä päätöksenteosta, rahasta ja resursseista. Samalla saatetaan puhua kateissa olevasta vanhemmuudesta, joka on heikompaa kuin vanhemmuus koskaan ennen. Kuitenkin tässä unohdetaan lapsuuden ja vanhemmuuden historiallisuus siinä merkityksessä, että lapsuudelle ja vanhemmuudelle asetetaan tänä päivänä erilaisia vaatimuksia kuin vaikkapa sata vuotta sitten. Ihannekuvamme vanhemmuudesta on siis myös erilainen, ja tämä ihannekuva voi aiheuttaa vanhemmille paineita omasta kelpoisuudestaan ja jaksamisestaan. (Salmi 2008, 40.)

Rakenteelliseen välinpitämättömyyteen kuuluu lapsuuden näkeminen vain ohimenevänä vaiheena yksilön elämässä. Lapsia ei nähdä tärkeinä itsessään tai lapsuutta merkityksellisenä elämänvaiheena, vaikka juuri tuolloin luodaan edellytykset myöhemmälle elämälle. Lapsuuden vuodet menevät nopeasti, ja jos lapsi ei saa esimerkiksi tarvitsemiaan palveluja ajoissa, jo menneitä lapsuuden vuosia ei voi uusida. (Salmi 2008, 40–41.) Keskeisiä kysymyksiä ovatkin, nähdäänkö lapsille ja lapsiperheille kohdennettujen palvelujen, kuten päiväkotien, koulujen ja lastensuojelun kohentaminen tärkeäksi ja mielletäänkö lapset itsessään yhteiskunnassa merkityksellisinä. (Ks. Salmi, Närvi & Lammi-Taskula 2016, 13.)

Sukupolvisuhteet generatiivisuuden ja sosialisointin näkökulmista

Tarkasteltaessa lasten ja aikuisten välisiä suhteita psykologisista näkökulmista saatetaan viitata generatiivisuuden käsitteeseen, joka on omaksuttu etenkin kehityspsykologi Erik H. Eriksonin ajattelusta. Generatiivisuus on aikuisen, vanhemman, huolenpitoa ja halua ohjata lapsia, eli se liittyy elämänvaiheiden kehitystehtävistä erityisesti keski-ikään. (Perho & Korhonen 1996.) Lasten ja aikuisten välistä suhdetta tarkasteltaessa ovat yhtä lailla olennaisia sukupolven ja sosialisointin käsitteet. Sukupolven määrittelyssä voidaan tarkastella erilaisia ikäkohortteja ja tarkastella tietyssä hetkessä yhteiskunnan lapsia, nuoria, aikuisia tai vanhuk-

sia ja heidän perheissä muodostamia ketjuja (Marin 2000, 41). Karl Mannheim (1952, sit. Marin 2000, 41) teki tunnetuksi yhteiskunnallisen sukupolven käsitteen. Se tarkoittaa altistumista tietyille historiallisille kokemuksille, jotka muodostavat saman ikäisille ihmisille elämäntulkunsa leimaavan ja elämästä tehtäviä tulkintoja muokkaavan sukupolvikokemuksen. Ihminen kokee erilaiset yhteiskunnalliset murrokset voimallisimmin otollisessa maailmankatsomuksellisessa leimaantumisiässä, joka biologisesti yleensä ajoittuu noin 17 ikävuoteen (Kauppila & Hartikainen 2012, 167).

Mannheimin tapa tarkastella sukupolven käsitettä kokemuksellisenä ilmiönä mahdollistaa erilaisten sukupolvien vertailun suhteessa heidän kokemuksiinsa yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin tapahtumiin. Juha Kauppila ja Esko Hartikainen (2012) esimerkiksi erottelevat suomalaisen yhteiskunnan sukupolvia suhteessa suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan kehitykseen. Tässä tarkastelussa sukupolvien suhteet ovat viime vuosikymmeninä muodostuneet jännitteisiksi. Monet hyvinvointivaltion instituutiot ovat kehittyneet sitä mukaa, kun suurten ikäluokkien elämäntulkunsa on edennyt vaiheesta toiseen. Esimerkiksi yleinen koulutustason nousu ja siitä seurannut sosioekonominen vaurastuminen näkyvät tyypillisimmin suurten ikäluokkien elämäntulkunsa. Vastaavasti heidän jälkeensä tulleet sukupolvet, joihin amerikkalaisissa popularisoituneissa sukupolvinimityksissä viitataan käsitteillä x-, y- ja z-sukupolvet, ovat kohdanneet hyvinvointiyhteiskunnan kriisiytymisen ja tulevaisuuden suunnittelun vaikeutumisen. Kulttuurisesti tämä on ilmennyt jopa sukupolvikonfliktina, jossa edellistä, suurten ikäluokkien sukupolvea vuoroin nimitellään ahneeksi, kaiken saaneeksi sukupolveksi ja nuorempia sukupolvia taas laiskoiksi, pullamössösukupolveksi tai lähtökohtaisen hauraaksi. Tätä voidaan tulkita sukupolvikonfliktin tai sukupolvisuhteiden myrkyllisyyden ilmiönä.

Sosiologisessa tarkastelussa sukupolvien välinen suhde näyttäätyy sosialisoinnin käsitteen kautta. Sosiologian klassikkojen, Emile Durkheimin ja Georg Simmelin käyttöön ottama käsite oli alun perin rakenteellinen selitysmalli, jolla pyrittiin selittämään yhteiskunnan koossapysymistä ja jatkuvuutta. Sittemmin sosialisoinnin käsitettä on tarkasteltu eri tieteenalojen, ikäkausien ja moniulotteisen toimijuuden näkökulmista. Lyhyesti sosialisoinnin voi määritellä ”*sen oppimiseksi, kuinka yhteiskunta ja sen*

erilliset yhteisöt toimivat, jotta voimme olla osa niitä. Sosialisaaion kautta opimme itsestään selvänä pidetyt normit ja arvot yhteisössämme, sen jäsenyyteen kuuluvat taidot, näkemykset ja toimintatavat, jotta voimme toimia uskottavasti yhteisön jäsenenä” (Charmaz, Harris & Irvine 2019, 50). Sosialisaaion ensimmäinen erotettava vaihe on primaarisosialisaaio, joka tapahtuu lapsuudessa, yleensä vanhempien ja kodin kasvatuksen kautta. Sekundaarisosialisaaioilla taas tarkoitetaan oppimis- ja vuorovaikutuskokemuksia lapsuuden kodin ulkopuolella erilaisissa virallisissa ja epävirallisissa yhteiskunnan instituutioissa. Tyypillisiä sekundaarisosialisaaion ympäristöjä ovat koulut, työpaikat, harrastukset, naapurustot, uskonnolliset tai ideologiset instituutiot sekä erilaiset virtuaaliset mediat. (Emt., 50.)

Sosiologiassa sosialisaaiota on tarkasteltu siis rakenteellisena ilmiönä, jossa erilaiset sosialisaaioagentit, toimijat, huolehtivat siitä, että lapset oppivat ja omaksuvat yhteiskunnan kannalta keskeiset arvot, normit ja taidot. Sosialisaaion keskeisiä agenteja ovat vanhemmat, opettajat, vertaiset sekä media. Rakenteellisessa sosialisaaiotulkinnassa sosialisaaion agentit ovat aktiivisia ja vastaanottavat lapset taas passiivisia. Prosessi on siis yhdensuuntainen. Sen tavoitteena on iskostaa lapsiin itsekontrolli niin, ettei ulkoisten toimijoiden tarvitse myöhemmin asettaa samassa määrin ulkoisia rajoitteita. Sosialisaaion tavoitteena on myös huolehtia, että yhteiskunnan uudistuminen tapahtuu ennakoitavalla ja järjestyneellä tavalla. Tavoitteena on, että aikuistuuessaan lapset toistavat omilla lapsillaan saman sosialisaaioprosessin, jonka heidän vanhempansakin tekivät. (Charmaz, Harris & Irvine 2019, 51.)

Psykologisissa sosialisaaioiteorioissa huomio kiinnittyy enemmän yksilön persoonallisuuden muovautumiseen. Historian saatossa psykologian teoreettiset koulukunnat ovat määrittäneet, mihin sosialisaaioprosessissa erityisesti kiinnitetään huomiota. 1900-luvun alkupuolella vallinnut behavioristinen oppimisteoria käsitteellisti sosialisaaion vanhemman ja lapsen välisenä oppimistapahtumana, jossa palkintojen ja rangaistusten avulla opitaan soveliaita tapoja, kuten henkilökohtaista hygieniaa, tapaa puhua vanhemmille ihmisille tai taitoja, joita arjessa tarvitaan. Tavoitteena on tapojen (*habit*) oppiminen, niin että ne kumuloituvat yleisesti hyväksyttäväksi sosiaaliseksi käyttäytymiseksi. Jos näiden saavuttaminen epäonnistuu kasvatuksessa, lapsesta tulee aikuisena epäsosiaalinen.

Kasvattamisen mekanismi perustuu vahvistamiseen, välittömään suoraan palkintoon tai rankaisuun. Vahvistamiseen perustuva oppimisteoria kehittyi myöhemmin Albert Banduran (esim. 1971) ja kumppaneiden tutkimusten myötä sosiaalisen oppimisen teoriaksi, jonka mukaan suoran vahvistamisen ohella lapsi oppii myös välillisesti tarkastelemalla käyttäytymisen seurauksia toisille ihmisille, erityisesti esikuvina toimiville roolimalleille. (Maccoby 2015, 5.)

Sigmund Freudin psykoanalyttiseen teoriaan pohjautuvissa socialisaatio-opeissa lapsi nähtiin biologisena viettiolenona ja socialisaation tehtävä oli siten säännellä vietti-impulsseja vastaamaan kulttuurin hyväksytyjä käyttäytymismuotoja. Kyseessä on siis eräänlainen lapsen kesyttyminen biologisesta olennosta kulttuuriolennoksi. Psykoanalyttisen teorian piirissä on muodostettu selitysmalleja mielenterveyden ongelmien synnylle, jotka pääsääntöisesti liittyivät socialisaatioprosessin epäonnistumiseen varhaislapsuudessa. Liiallinen pakottaminen ja estäminen aiheuttavat tämän näkemyksen mukaan neuroottisen persoonallisuuden synnyn, kun taas liiallinen hellämielisyys ruokkii omnipotenssi-fantasioita ja narsistista persoonallisuutta. Socialisaatio muodostuu yhä vaikeammaksi tasapainoiluksi sopivan superegon rakentamisessa ahdistuksen ja turvan jännitteessä. Psykoanalyttisen teorian merkittävä anti on ollut turvallisten varhaislapsuuden kokemusten korostaminen, joka myöhemmin jalostui muun muassa John Bowlbyn kiintymyssuhdeteoriassa. (Maccoby 2015, 6–8.)

Viime vuosikymmeninä niin psykologisten, sosiologisten, kuin kasvatustieteellisten socialisaatioteorioiden parissa on alettu korostaa yhä enemmän lasten ja nuorten toimijuutta sekä vuorovaikutteista näkökulmaa socialisaation prosesseihin. Tällä on pyritty haastamaan yksisuuntaisia rakenteellisia näkemyksiä. Socialisaatio nähdään yhä enemmän arjen vuorovaikutustapahtumina, joihin kuuluu neuvottelu sosiaalisen todellisuuden luonteesta. Vanhempien ja lasten suhde nähdään yhä tasaveroisempana ja myös kasvattava vanhempi on muutoksen kohteena vuorovaikutuskokemuksissa. Näin ollen voi väittää, että socialisaatio ymmärretään yhä enemmän elämänmittaisena muutosprosessina. Koska median ja internetin rooli mallioppimisessa on korostunut, on alettu puhua yhä enemmän myös itesesocialisaatiosta, jolla tarkoitetaan tietoista toimijuutta ja jäljittelyä valintatilanteissa. Nyky-yhteiskunnassa perheillä, lapsilla ja

nuorilla on yhä enemmän valinnanvaraa siinä, millaisiin sosialisatioympäristöihin he haluavat osallistua. Tämä voi merkitä mahdollisuutta valita päivähoiton tai koulun sisällöllisten painotusten mukaan. Sosialisatioympäristöjen valinta liittyy myös kuluttamiseen, joka tarkoittaa harrastusten, kokemusten ja mediasisältöjen kuluttamista. (Rohall 2020, 103–129.)

Nyky-yhteiskunnassa vanhemmuudelle asetettujen vaatimusten voi tulkita kasvaneen. Esimerkiksi vanhemmuustyylien tutkimuksessa (esim. Baumrind 1967) on todettu, että nykyvanhemmuudessa autoritaarinen vanhemmuustyyli, jota luonnehtivat korkeat vaatimukset, kurin ja tottelevaisuuden edellyttäminen sekä vähäinen kiintymyksen osoittaminen ja tuen puuttuminen ei ole lapsen kannalta optimaalinen. Sen sijaan neuvotteleva, auktoritatiivinen vanhemmuustyyli, jossa lasta kannustetaan, osoitetaan kiintymystä ja selitetään asioita, on lapsen kehitykselle edullisempi. Samalla on alettu nähdä tärkeänä osana kasvatusta lapsen emotionaalisen ja sosiaalisen älykkyyden kehittyminen. Ylihuolehtiva vanhemmuus puolestaan nähdään vahingollisena lapselle. (Segrin & Flora 2019.) Kasvatusihanteissa ylipäänsä näkyy vanhemmuuden muuttuminen intensiivisemmäksi ja osallistuvammaksi. Kääntöpuolena tälle osallistuvalla vanhemmuudella, jolla halutaan myös minimoida lapsiin kohdistuvat riskit yhteiskunnassa, voi olla lapsuuden kesyyntyminen (*tame childhood*). Kesyyntymisen taustalla on eritasoisia tekijöitä sosiaalisista trendeistä vanhemmuuden, koulun ja erilaisten aikuisympäristöjen arkiin käytäntöihin. Lasten elämä saatetaan nähdä hallitsemista vaativien riskien kautta. Seurauksena voi olla, että elintilat ja ympäristöt, joissa lapset voivat ja saavat toimia vapaasti, kaventuvat. Tällainen rajoittaminen köyhdyttää lasten omaa selviytymiskykyä ja resilienssiä. Se on samalla yksi esimerkki aikuisvallasta, joka voi olla näkymätöntä ja jonka taustalla voivat olla aikuisen hyväntahtoiset aikomukset. (Creasy & Corby 2019.)

Harry Hendrick (2016) tuo historiallisessa analyysissään esille, kuinka 1970-luvun jälkeen sosialisatioikäkäytännöissä on alkanut korostua yhteiskunnan yksilöllistymiskehitys. Oma lapsi nähdään yhä enemmän henkilökohtaisena projektina, jolle on tuotettava valmiuksia selvittää yksilönä kilpailuyhteiskunnassa. Vanhemmat eivät niinkään sosiaalista lapsia enää toisia huomioivaksi tai anna valmiuksia kansalaisuuteen julkisilla areenoilla. Pikemminkin on kyse valmentamisesta itserefleksiivisy-

teen, kilpailullisuuteen ja omien tunteiden hallintaan terapiakulttuurista ammentavien mallien mukaisesti. Hendrick nimittää tätä narsistiseksi vanhemmuudeksi, jossa sosialisointia päämääräksi nähdään kykyä kontrolloida muita, itseä ja kokemusten virtaa. Ongelmaksi voi kuitenkin muodostua kyvyttömyys kohdata epävarmuutta ja ristiriitaisuutta suhteessa muihin ihmisiin. Koska kontrollia tavoitteleva ihminen kokee ihmissuhteet usein liian riskialttiina, seurauksena on yksinäisyys. Hendrickin dramaattinen tulkinta voi olla yksinkertaistava, mutta eittämättä tavoittaa tiettyjä tunnistettavia piirteitä nykykulttuurin sosialisointiin liittyvistä haasteista.

Aikuisuuden muutokset ja myrkyllisyyden rakenteellinen perusta

Aikuisten ja lasten välisten yhteiskunnallisten suhteiden ymmärtämiseksi on tärkeää tarkastella aikuisuutta käsitteenä sekä sitä, miten elämäntietä on muuttunut historiallisesti. Aikuisuus oli pitkään varsin vähän tutkittu elämäntietä verrattuna lapsuuteen, nuoruuteen ja vanhuusikään. Aikuisuus nähtiin monessa mielessä ristiriidattomana ja selkeänä elämäntietä, johon ainakin biologisesti enemmän muutoksia sisältäviä elämäntietä verrattiin. Viime vuosikymmeninä aikuisuutta on kehityopsykologiassa kuitenkin alettu tarkastella aiemmin oletettua monimuotoisempana elämäntietä. Sosiologiassa puolestaan on kiinnitetty huomiota erityisesti siihen, kuinka matka aikuisuuteen on pidentynyt ja ongelmallistunut ja kuinka erilaiset aikuisuuteen liittyvät sosiaaliset instituutiot muuttuvat entistä nopeammin, mikä taas puolestaan heijastuu ihmisten kokemuksiin. (Blatterer 2007.)

Kanadalainen sosiologi James E. Côté (2019) käyttää käsitteitä rooliyhteiskunta ja identiteettiyhteiskunta jäsentämään historiallista muutosta, jossa ihmisten elämäntietä rakentuu. Rooliyhteiskunnalla hän viittaa traditionaaliseen yhteiskuntajärjestykseen, vahvan yhteisölliseen elämäntietämuotoon. Sosiaalisen vuorovaikutuksen perusta oli traditionaalisisissa yhteisöissä perhe- ja sukuyhteisö, jonka normit ja roolit periytyivät tradition mukaisesti. Tämänkaltaiset yhteisöt olivat suhteellisen stabiileja ja muuttuvat hitaasti. Elämän suuriin kysymyksiin löytyi yleensä

absoluuttinen vastaus uskonnosta. Yksilön kannalta elämäntarkoitus ja päämäärä määrittivät sen mukaisesti, mitä vanhemmat olivat tehneet. Kyseessä oli roolin täyttäminen suhteellisen pysyvässä yhteisössä, osana sukupolvien ketjua. Tätä jatkuvuutta ei yleensä horjutettu yhteisön sisältä käsin, vaan mahdollinen muutos tuli ulkoapäin esimerkiksi sotien tai kulkutautien muodossa. Yksilön ei juuri tarvinnut pohtia elämänsä valintoja, saati tuntea omaan identiteettiinsä kohdistuvaa ahdistusta tai hämmennystä. Siirtymä lapsuudesta aikuisuuteen tapahtui yleensä nopeasti ja siinä hyödynnettiin erilaisia sosiaalisia siirtymäriittejä, joilla yhteisö kertoi muutoksesta aikuisen statukseen siihen liittyvine oikeuksineen ja velvollisuuksineen.

Identiteetti yhteiskunnalla Côté (2019, 22) tarkoittaa siirtymistä perinteisistä moderneihin (*Gesellschaft*) yhteiskuntiin ja edelleen nykyajan myöhäismoderneihin jälkiteollisiin yhteiskuntiin. Sosiologiassa on runsaasti erilaisia nimityksiä, joilla nykyisen kaltaista yhteiskuntien organisoitumista kuvataan. Edellä mainittujen lisäksi esimerkiksi käytetään käsitteitä jälkimoderni yhteiskunta, notkea- tai riskiyhteiskunta. Ihmisten elämäntavan ja elämänsä piirteet ovat monessa suhteessa kontrastissa aiempiin rooliyhteiskuntiin. Historiallisesti nämä identiteetti yhteiskunnat ovat olleet olemassa vasta hieman yli vuosisadan ja yleensä ne sijoittuvat niin kutsuttuun läntiseen ja pohjoiseen maailmaan. Ihmisten elämänsä perheen funktio on muuttunut varhaissozialisaation alustaksi, johon vaikuttavat ja jota tukevat lukuisat yhteiskunnalliset kasvatus- ja socialisaatioinstituutiot. Laajasti ottaen uskonnollisen socialisaation merkitys on vähentynyt ja arvoihin liittyvät pohdinnat ovat yksilöllistyneet. Lapsen ja nuoren vuorovaikutus ei tapahdu enää vanhempien johdolla perheen ja suvun piirissä, vaan vertaisten ja erilaisten kasvatustilanteiden rooli on merkittävä. Lisäksi sähköinen ja virtuaalinen media ovat merkittävässä socialistajan roolissa. Lapsen ja nuoren matka aikuisuuteen ei ole mutkatonta roolin täyttämistä selkeine sääntöineen ja odotuksineen. Kyseessä on roolin sijaan identiteetin muodostuminen, jossa erilaisten lukuisten valintojen kautta jokaisen on itse pohdittava paikkaansa maailmassa, omaa tarkoitustaan ja elämänsä merkitysrakennetta. Identiteetin käsitteen kautta käsitteellistettävä minuus tuo erilaisia yksilön kohdistuvia paineita tämän ajan aikuisten kokemusmaailmaan. Tämän kehityskulun ymmärtäminen on oleellista pohdittaessa sukupol-

visuhteiden ongelmallistumista. Aikuisuuden myrkyllisyys on nähtävissä vääristyneenä itsekkyyteen perustuvana ymmärryksenä omasta itsestä.

Aikuisuuden ongelmallistuminen

Aikuisuuden käsitteen voi väittää ongelmallistuneen myöhäismoderneissa läntisissä yhteiskunnissa, kuten Suomessa. Aikuisen statusta ei määritellä selkeästi ulkopäin, vaan pikemminkin kyse on psykologisen autonomian saavuttamisesta. Tämän prosessin on taas havaittu pitkittyneen, johon erilaiset pitkittyvän nuoruuden teorit viittaavat. Côté (2019, 75) erittelee neljä toisiinsa limittyvää ulottuvuutta, joilla aikuisuutta nyky-yhteiskunnissa voi määritellä.

Ensimmäinen on laillisen aikuisuuden ulottuvuus. Suomessa 18 ikävuoden saavuttaminen merkitsee juridisesti aikuisen statuksen saavuttamista. Tähän liittyy erilaisia oikeuksia, kuten äänestämisen vaaleissa, mahdollisuus hankkia ajokortti, lupa ostaa alkoholia ja tehdä omaan elämään liittyviä päätöksiä, jotka ennen ovat kuuluneet lapsen huoltajalle. Käytännössä esimerkiksi Suomessa varsin moni 18-vuotias asuu edelleen vanhempien luona ja suorittaa opintojaan. Varsin harva perustaa perheen tai on kokoaikaisessa palkkatyössä vielä tässä iässä.

Sosiaalinen aikuisuus on toinen ulottuvuus. Syy, miksi laillinen aikuisuus ei useinkaan merkitse vielä täysimittaista aikuisuuden kokemusta, johtuu pitkälti rakenteellisista muutoksista yhteiskunnassa, joiden myötä a) opintojen päättymisen b) kokopäiväisen työroolin omaksuminen c) itsenäisen elämisen d) avioituminen tai vakiintunut parisuhteessa eläminen ja e) vanhemmuus ovat vielä suhteellisen harvinaisia 18-vuotiaiden keskuudessa. Edellä mainittuja on yleensä pidetty sosiaalisen aikuisuuden tunnusmerkkeinä. Syinä muutoksiin on pidetty muun muassa työmarkkinoiden muutosta, jonka myötä useimmat ammatit vaativat pitkää kouluttautumista. Toisaalta vähän koulutusta vaativat ammatit ovat yhä enemmän prekarisoituneet, eli muuttuneet lyhytkestoisiksi työsuhteiksi. Aikuisuuden normatiivisiin odotuksiin on myös vaikuttanut kulttuurinen murros arvoissa. Tämä on heijastunut esimerkiksi siihen, että vakiintunutta parisuhdetta ja lasten hankkimista ei koeta samankaltaisiksi normeiksi kuin traditionaalisissa yhteiskunnissa. Aikuisuus sosiaalisena

käsitteenä on siis väljentyntä ja on yhä vaikeampaa sanoa esimerkiksi kronologisen iän perusteella, kokeeko ihminen itsensä aikuiseksi.

Kolmantena erotetaan psykologinen aikuisuus. Koska sosiaalisen aikuisuuden määrittely on hankaloitunut, on osa tutkijoista päätynyt korostamaan psykologisen aikuisuuden käsitettä. Ulkoiset määrittäjät eivät enää useinkaan kerro aikuisuudesta, vaan ne perustuvat yhä enemmän ihmisten omiin valintoihin elämäntapansa suhteen. Sosiaalisten odotusten täyttämisen sijaan aikuisuudessa on enemmän kysymys itsemäärittelyn tavasta tai oivaltavasta kokemuksesta oman itsensä suhteen. Tämä on tyypillistä identiteetti-yhteiskunnille, joissa ihmisten odotetaan yksilönä pohtivan omaa itseään ja kehitystään tietoisesti. Psykologinen aikuisuus merkitsee tunnetta, että ”tietää kuka on”, mihin kokee vahvasti kuuluvansa ja miten kokee olevansa ainutlaatuinen. Kyseessä on siis koherentti kokemus omasta identiteetistä. Psykologisen aikuisuuden saavuttaminen voi olla toisille mahdollisuus elää täyttä ja merkityksellistä elämää. Vastaavasti toisille se voi muodostua taakaksi, koska kokemusta koherentin identiteetin muodostumisesta ei synny. Se voi ilmetä erilaisina mielenterveyden ongelmina kuten ahdistushäiriönä ja masennuksena. Eräs rakenteellinen selitys mielenterveyden ongelmien yleistymiselle länsimaissa on ollut yksilöllisen autonomisen identiteetti-ihanteen yleistyminen ja sen tavoittelun muodostuminen taakaksi ihmisille.

Viimeinen ulottuvuus on nimeltään eletty aikuisuus. Eletty aikuisuus viittaa aikuisuuteen kansalaisuutena. Aikuisuus tarkoittaa tällöin aktiivista osallistumista yhteiskuntaan, demokraattisten oikeuksien käyttämistä, kansalaisyhteiskuntaan osallistumista ja kansalaisuuteen liittyvien velvoitteiden ymmärtämistä. Eletty aikuisuus vaatii funktionaalisen autonomian kokemusta, joka on esimerkiksi taloudellista riippumattomuutta muista ja mahdollisuutta päättää omasta asumisestaan. Pohjoismaisen hyvinvointivaltion ideaaliin on kuulunut toiminnallisen aikuisuuden tukeminen, mikä ilmenee itsenäistymisenä nuoremmalla iällä verrattuna moniin Etelä-Euroopan maihin. Toisaalta ongelmat suhteellisen pysyvän työn löytämisessä lykkäävät kokemusta eletystä aikuisuudesta. Taloudellisen itsenäistymisen ikä on näin ollen noussut lähemmäs 30 ikävuotta.

Kaiken kaikkiaan siirtymä nuoruudesta aikuisuuteen on muodostunut viime vuosikymmenten mittaan pidemmäksi ja moniulotteisemmaksi prosessiksi kuin mitä se on ollut aiemmin. Côté (2019) puhuu vaurauden

ja tarkoituksen (*purpose*) ristiriidasta aikuisten kokemuksessa. Vauraus merkitsee mahdollisuutta pohtia oman elämänkulun valintoja enemmän kuin ennen ja toteuttaa valintoja vapauden ideaalin vallitessa. Tarkoituksen ongelma liittyy tähän tilanteeseen paradoksaalisesti siten, että vapauden kokemukseen yhdistyy vahvasti myös epävarmuuden kokemus tai neuvottomuus lukuisten valintojen äärellä. Tämä tilanne heijastuu myös generatiivisuuden ajatukseen, eli siihen, missä määrin haluaa tai kykenee olemaan osa sukupolvien välittävää ketjua.

Käsitteellä myrkyllinen aikuisuus on mahdollista havainnollistaa patologisuutta, joka on läsnä vauraiden yhteiskuntien yksilöä korostavissa kulttuureissa. Kyseessä on vääristyneitä muotoja saava välinpitämättömyys, jossa generatiivisuus, huolenpito tulevasta sukupolvesta, jää korostuneen itsekeskeisyyden ja välinpitämättömyyden varjoon.

Johtopäätöksiä ja pohdintaa

Olemme käsitelleet tässä luvussa erilaisia lapsuudensosiologisia sekä lasten ja vanhempien välisiä yhteiskunnallisia suhteita koskevia keskusteluja. Näitä ovat esimerkiksi lapsuudensosiologian korostama lasten toimijuus, aikuisvalta ja aikuissolidaarisuus. Lasten kannalta aikuisvalta ja aikuissolidaarisuus asettavat rajoituksia lasten omalle toimijuudelle. Lasten biologiseen ja psykologiseen kehitysvaiheeseen vetoaminen korostaa heidän haavoittuvuuttaan ja suojelun tarvettaan ja on yhteydessä myös kulttuurisiin ja rakenteellisiin tekijöihin, joilla aikuisvaltaa ylläpidetään. Samalla aikuisilla on vastuu lapsista ja heidän suojelemisestaan, mitä ei voida poistaa täysin lapsen toimijuuteen vetoamalla. Rakenteellisessa välinpitämättömyydessä on kuitenkin kyse siitä, että yhteiskunnan tasolla ja muun muassa poliittisessa päätöksenteossa ohitetaan lasten etu ja lasten tarpeet, vaikka aikuisilla olisi tietoa siitä, mitä lasten hyvä elämä edellyttää.

Jotta voidaan hahmottaa myrkyllistä aikuisuutta, on keskeistä käsitellä nyky-yhteiskunnan määritelmiä aikuisuudesta ja aikuisuuden ongelmalistumisesta. Matka aikuisuuteen ei ole mutkatonta. Identiteetti-yhteiskunnan teoretisoinnilla voidaan hahmottaa historiallista muutosta ihmisen elämänkulun rakentumisessa. Roolin sijaan identiteetti muodostuu

lukuisten valintojen kautta eivätkä oma paikka, merkitys ja tarkoitus maailmassa rakennu helposti. Niinpä nyky-yhteiskunnassa aikuisuuskin muodostuu useiden toisiinsa limittyvien ulottuvuuksien kautta. Laillinen aikuisuus, sosiaalinen aikuisuus, psykologinen aikuisuus ja eletty aikuisuus avaavat käsitteinä sitä, että kronologinen ikä ei ole tae esimerkiksi sosiaaliselle tai psykologiselle aikuisuudelle.

Generatiivisuuden ja sosialisointin näkökulmista tämä merkitsee, että laillisen aikuisuuden saavuttanut yksilö ei väistämättä ole valmis ottamaan vastuuta tai huolehtimaan nuoremman sukupolven sosialisointista. Esimerkiksi vanhemman ja lapsen sosialisointi ymmärretään nykykeskusteluissa kaksisuuntaisena vuorovaikutusprosessina, jossa molemmat vaikuttavat toisiinsa. On myös hyvä huomioida aikuisuutta ja vanhemmuutta pohdittaessa se, että nyky-yhteiskunnassa esimerkiksi hyvän vanhemmuuden kriteerit ovat erilaiset kuin vaikkapa sata vuotta sitten.

Kehityskuluista huolimatta yhteiskuntamme rakenteet, kulttuurimme ja lasten asema siinä myötävaikuttavat yhä siihen, että lasten näkökulmasta aikuisten myrkyllinen toiminta saattaa jättää lapset heikkoon asemaan. Esimerkiksi useat lapsuustutkimuksen edustajat ovat kuitenkin toiveikkaita siitä, että aikuisten ja lasten väliset suhteet yhteiskunnassa muuttuisivat laajasti (James & Prout 1997; Lee 2001, 47). Kuten on käynyt ilmi, lasten suojelun taustalla on ajatus siitä, että vanhemmat tai muut aikuiset tietävät parhaiten, mikä on lapsen parhaaksi. ”Lapsen hyvä” ja ”lapsen tarpeet” ovat tällöin käytetyt iskusanat sen puolesta, että aikuiset tekevät päätökset lasten puolesta, lasten etujen nimissä. (Wyness 2006, 45–47.) Näin parhaimmillaan onkin. Tällaista intressiä yhteiskunnan tasolla ilmentävät esimerkiksi YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen (1989) sitoutuminen, lapsen edun käsitteen tuominen lainsäädännön tasolle, lapsen kuulemisen vaatimus häntä koskevissa asioissa ja ruumiillisen kurituksen kieltä (esim. Lastensuojelulaki 417/2007). Lapsuudentutkimuksen vahvistuminen viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana on osaltaan tuonut lapset vahvemmin valokeilaan. Lapsia koskevaa asiantuntijatietoa on enemmän kuin ehkä koskaan historiassa. Samalla kuitenkin tarvitaan yhä lisää ymmärrystä yhteiskunnallisista rakenteista kuten myös institutionaalisista, ympäristöön, tilaan ja paikkaan sekä aikuisten ja lasten väliseen vuorovaikutukseen liittyvistä valtasuhteista, jotka mahdollistavat aikuisten myrkyllistä toimintaa.

Kirjallisuus

- Alanen, Leena (1994) Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere, Vastapaino, 161–186.
- Bandura, Albert (1971) Principles of behavior modification ([New ed.]). Holt, Rinehart and Winston.
- Baumrind, Diana (1967) Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75 (1), 43–88.
- Blatterer, Harry (2007) *Coming of Age in Times of Uncertainty : Redefining Contemporary Adulthood*. New York: Berghahn Books.
- Canosa, Antonia & Graham, Anne (2020) Tracing the contribution of childhood studies: maintaining momentum while navigating tensions. *Childhood* 27 (1), 25–47, doi: 10.1177/0907568219886619.
- Charmaz, Kathy & Harris, Scott R. & Irvine, Leslie (2019) *The Social Self and Everyday Life: Understanding the World Through Symbolic Interactionism*. Hoboken, USA: John Wiley & Sons.
- Côté, James E. (2019) *Youth development in identity societies: Paradoxes of purpose*. New York, NY: Routledge.
- Creasy, Rob & Corby, Fiona (2019) *Taming Childhood? A Critical Perspective on Policy, Practice and Parenting*. Palgrave Pivot.
- Fattore, Tobia, Mason, Jan & Watson, Elizabeth (2016) *Children's Understandings of Well-being: Towards a Child Standpoint*. Dordrecht: Springer.
- Furedi, Frank (2008) *Paranoid Parenting*. 2. painos. Lontoo: Continuum.
- Hendrick, Harry (2016) *Narcissistic Parenting in an Insecure World: A History of Parenting Culture 1920s to Present*. Bristol: Policy Press.
- Holloway, Sarah & Valentine, Gill (2000) Children's geographies and the new social studies of childhood. Teoksessa Sarah Holloway & Gill Valentine (toim.): *Children's geographies. Playing, living, learning*. London: Routledge, 1–28.
- Hunt, Stephen (2005) *The life course. A sociological introduction*. Houndmills, Basingstoke & Hampshire: Palgrave Macmillan.
- James, Allison & James, Adrian (2004) *Constructing childhood. Theory, Policy and Social Practise*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Itäpuisto, Maritta (2005) Kokemuksia alkoholi-ongelmaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Kuopion yliopiston julkaisuja. E, Yhteiskuntatieteet, no 124. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Kaufmann, Franz-Xaver (1990) *Zukunft der Familie. Stabilität, Stabilitätsrisiken und Wandel der familialen Lebensformen sowie ihre gesellschaftlichen und politischen Bedingungen*. München: C.H. Beck.

- Kauppila, Juha & Hartikainen, Esko (2012) Sukupolvien vuodenaajat. Suomalainen elämänkulku ja sukupolvikonfliktit hyvinvointivaltiossa. *Aikuiskasvatus*, 3/2012, 166–176.
- Kirmanen, Tiina (2000) Lapsi ja pelko: sosiaalipsykologinen tutkimus 5-6-vuotiaiden lasten peloista ja pelon hallinnasta. Kuopion yliopiston julkaisuja. E, Yhteiskuntatieteet, no 78. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Kontovourki, Stavroula & Theodorou, Eleni (2019) Performative politics and the interview: Unraveling immigrant children's narrations and identity performances. Teoksessa Spyros Spyrou, Rachel Rosen & Daniel Thomas Cook (toim.) *Reimagining Childhood Studies*. London & New York: Bloomsbury, 153–166.
- Korhonen, Merja & Perho, Hannu (2014) Psykososiaalinen kehitysteoria. Teoksessa Riitta Jallinoja & Helena Hurme & Kimmo Jokinen (toim.). *Perhetutkimuksen suuntauksia*. [Helsinki]: Gaudeamus, 35–59.
- Lallukka, Kirsi (2003) Lapsuusikä ja ikä lapsuudessa. Tutkimus 6-12-vuotiaiden sosiokulttuurallisesta ikätiedosta. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Sciences* 215. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Lee, Nick (2001) *Childhood and Society. Growing Up in an Age of Uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Maccoby, Eleanor E. (2015) Historical Overview of Socialization Research and Theory. Teoksessa Grusec, Joan E. & Hastings, Paul D. *Handbook of Socialization: Theory and Research*. 2. p. New York: Guilford Press, 3–32.
- Marin, Marjatta (2001) Tarkastelukulmia ikään ja ikääntymiseen. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta Vanhuuteen: Iän Sosio-logiaa*. Tampere: Vastapaino, 17–48.
- Perho, Hannu & Korhonen, Merja (1996) Huolenpidon elämäkerrallisista tekijöistä keski-ään alussa. Teoksessa Tapio Aittola & Leena Alanen & Paula Rantamaa (toim.) *Minkä ikäinen oletkaan, rouva?* Jyväskylä: SoPhi, 71—86.
- Prout, Allison & James, Adrian (1997) A new paradigm for the sociology of childhood? Teoksessa Adrian James & Allison Prout (toim.) *Constructing and reconstructing childhood*. New York: Routledge Farmer, 7–33.
- Qvortup, Jens (1994) Childhood matters: An introduction. Teoksessa Jens Qvortrup, Marjatta Bardy, Giovanni Sgritta & Helmut Wintersberger (toim.) *Childhood matters. Social theory, practice and politics*. Avebury: Aldershot, 1–23.
- Qvortup, Jens (2005) Childhood and modern society a paradoxical relationship? Teoksessa Chris Jenks (toim.) *Childhood. Critical Concepts in Sociology*. London & New York: Routledge, 110–118.

- Qvortrup, Jens (2014) *Sociology: Societal Structure, Development of Childhood and the Well-Being of Children*. Teoksessa Asher Ben-Arieh, Ferran Casas, Ivar Frønes & Jill Korbin (toim.) *Handbook of child well-being: theories, methods and policies in global perspective*. Dordrecht: Springer, 663–707.
- Rohall, David E. (2020) *Symbolic Interaction in Society*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishing Group.
- Salmi, Minna (2008) Rakenteellinen välinpitämättömyys riski lasten tulevaisuudelle. *Futura* 4, 37–47.
- Salmi, Minna, Närvi, Johanna & Lammi-Taskula, Johanna (2016) Köyhyys, toimeentulokokemukset ja hyvinvointi lapsiperheissä. Teoksessa Sakari Karvonen & Minna Salmi (toim.) *Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla*. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 13–44.
- Spyrou, Spyros, Rosen, Rachel & Thomas Cook, Daniel (2019) Introduction: Reimagining childhood studies: Connectivities, relationalities, linkages. Teoksessa Spyros Spyrou, Rachel Rosen & Daniel Thomas Cook (toim.) *Reimagining Childhood Studies*. London & New York: Bloomsbury, 1–22.
- Valentine, Gill (2004) *Public Space and the Culture of Childhood*. Aldershot: Ashgate.
- Wyness, Michael (2006). *Childhood and Society: An Introduction to the Sociology of Childhood*. London: Palgrave MacMillan.
- YK:n Lapsen oikeuksien sopimus (1989).

Maritta Itäpuisto

PÄIHTEISTÄ MYRKYLLISET AIKUISET

Johdanto

Aikuisten päihteidenkäyttö on yksi merkittävimmistä nykylasten elämää, terveyttä ja hyvinvointia uhkaavista tekijöistä länsimaissa. Se on vanhempien mielenterveysongelmien ohella merkittävin lastensuojelutarvetta aiheuttavista syistä (ks. Cleaver ym. 2007; Heino ym. 2016, 70). Lastensuojelun tilastoissa näkyvät kuitenkin vain äärimmäisen vakavat tapaukset, pelkkä jäävuoren huippu. Lapsille ja aikuisille tehdyt kyselyt paljastavat, että lastensuojelun tunnistamiin ja tavoittamiin verrattuna moninkertainen määrä lapsia kärsii vanhempiensa päihteidenkäytöstä. Nina Halmeen (2009) tutkimuksessa yli kolmasosa leikki-ikäisten lasten isistä määriteltiin alkoholin riskikuluttajiksi. A-klinikkasäätiön kyselyssä joka neljäs 12–18 -vuotias kertoi kokeneensa vanhempien alkoholinkäytön aiheuttamia haittoja (Takala & Ilva 2011).

Tarkastelen tässä artikkelissa aikuisten päihteidenkäytön lapsille aiheuttamia haittoja myrkyllisyyden käsitteen avulla. Hyödynnän tarkastelussa toksisuuden käsitteen kolmea merkitystä, jotka ovat esiintyneet tai joita voitaisiin käyttää tarkasteltaessa sitä kompleksista ja ongelmallista

suhdetta, jonka myötä aikuisten päihdekäyttö johtaa lasten kokemiin merkittäviin haittoihin. Ensimmäinen myrkyllisyyteen sisältyvä merkitys on päihteiden fyysinen toksisuus, eli se, että päihteet ovat aineina myrkyjä.

Toinen myrkyllisyyden merkitys, termin käyttö symbolisemmalla, sosiaalisen merkityksenannon kyllästävä tasolla on tarkasteluni kohteena kahdella tavalla. Ensiksi, erilaisten perheissä sijaitsevien ongelmien yhteydessä on puhuttu tietynlaisten ihmissuhteiden myrkyttävästä vaikutuksesta. Päihdeongelmaisen kanssa elämisestä voi tulla yksi muoto niin kutsutusta toksisesta suhteesta, jonka ajatellaan ikään kuin myrkyttävän suhteen ilmapiiriin tai ainakin jonkun suhteen osapuolen elämää (esim. Giddens 1992).

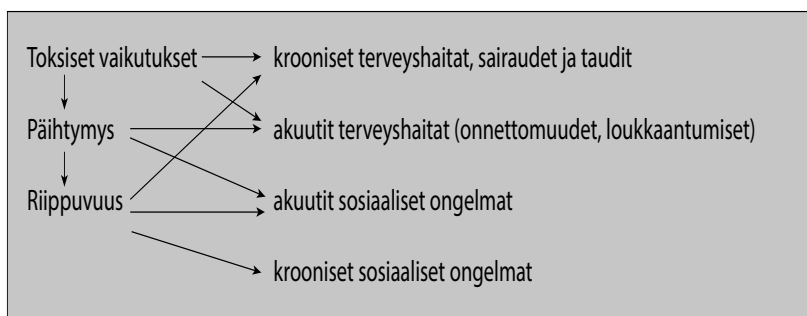
Kolmas myrkyllisyys-termin tarkastelukulmista liittyy keskusteluun toksisesta lapsuudesta. Käsitteestä ja sen kuvaamasta ilmiöstä keskusteltiin vilkkaasti Isossa-Britanniassa sen jälkeen, kun Sue Palmer (2007) kirjoitti ”toksisesta lapsuudesta” (toxic childhood) länsimaisiin nyky-yhteiskuntiin kuuluvana yhteiskunnallisena ilmiönä. Palmerin tekstissä käsite ei viitannut päihteisiin, vaan yleisemmin länsimaisen kulttuurin arvojen ja käytäntöjen haitallisuuteen lapsille ja lapsuudelle.

Myrkyllisyyden käsitteen käyttötapojen tarkastelun jälkeen pohdin tekstissä, miten lapsuuden myrkyttämistä aikuisten päihdekäytöllä käsitellään julkisessa keskustelussa ja miten se näkyy julkisessa päätöksenteossa. Artikkelin kantava ajatus on, ettei lasten kokemuksia, näkemyksiä ja mielipiteitä päihteidenkäytöstä juurikaan kuunnella yhteiskunnassa. Meiltä puuttuu pitkälti käsitteistö lasten kokemusten käsittämiseen ja niiden huomioon ottamiseen. Tästä syystä tarkastelen myrkyllisyyden käsitteen mahdollista käyttökelpoisuutta kokonaiskuvan hahmottamiseksi lasten kokemuksista. Tarkastelun apuna ja kehikkona hyödynnän sekä tutkimustietoa että yleisiä keskusteluja nostaten esiin etenkin tutkimuksen valtavirrasta poikkeavia tutkimustuloksia.

Päihde = myrky

Myrkystä ja myrkyllisyydestä puhuminen osuu päihdekysymysten ytimeen, sillä päihteet ovat aineina juuri myrkyjä. Päihtymys puolestaan

on myrkytystila. Useimmiten päihdettä käyttävälle yksilölle koituvat haitat myös juontuvat aineiden toksisuudesta. Välillisesti myös monet yhteiskunnan tasolle nousevat haitat liittyvät toksisuuteen, vaikka toki päihdettä käyttävien yksilöiden käyttäytyminen on usein merkittävin tekijä näissä muiden ihmisten kannettaviksi tulevilla haitoilla, kuluilla ja ongelmilla. Harold Klingeman ja Gerhard Gmel (2001) kuvaavat päihdeiden toksisuuden ja haittojen kausaalisuhdetta seuraavaan tapaan:

Kuvio 1. Päihdeiden toksisuuden ja haittojen kausaalisuhde. (Klingemann & Gmel 2001)

Päihdeiden toksisuus sinänsä siis voi aiheuttaa terveyshaittoja niin akuutisti kuin myös pitkällä aikavälillä. Päihdeiden toksisuus on päihtymystilan ja riippuvuuden syntymisen taustalla ja niiden merkittävä synnytysehto. Päihtymys ja riippuvuus puolestaan ovat osallisina hyvin merkittävien terveydellisten, sosiaalisten ja taloudellisten haittojen synnyssä. Näin päihdeistä koituvat haitat ovat lopulta palautettavissa niiden toksisuuteen.

Aikuisen käyttämä toksinen päihde voi siirtyä myös lapseen. Ajoittain esiin tulee tapauksia, joissa lapsi saa päihdettä äidin rintamaidon kautta. Seuraavassa sanomalehdestä poimitussa uutisessa äidin todetaan antaneen pienelle lapselle päihdyttävää ainetta, minkä lisäksi hän oli imettänyt lasta päihtyneenä ja siirtänyt tällä tavoin päihdettä lapseen.

Reilun vuoden ikäiselle pikkulapselle aiheutui hengenvaarallinen myrkytystila Jyväskylässä syksyllä 2017, kun hänen elimistöönsä oli pää-

tynyt suurehko määrä huumausainetta... Sen lisäksi että äiti antoi lapselleen huumaavaa lääkettä, päätyi sitä syyttäjän mukaan lapseen äidinmaidon kautta tämän imettäessä lasta käytettyään ainetta itse. (Paananen 28.1.2020.)

Tutkimusten mukaan vanhempien päihdeongelmat altistavat lapsia myrkytyksille. Päihteitä runsaasti käytävillä vanhemmilla on päihteitä usein kotona tai muutoin lapsen saatavilla. Todennäköisesti päihteiden aiheuttamat lasten myrkytystapaukset eivät näy todellisessa laajuudessaan virallisissa tilastoissa: vanhemmat eivät oman ongelmansa tai päihtymystilansa vuoksi huomaa lapsen saaneen päihdettä tai he paremminkin salaavat kuin tuovat julki lapsen myrkytystilaa, jotta lapsen valvonnan laiminlyönti ja oma päihdeongelma eivät tulisi ilmi. Päihtynyt tai päihteitä hankkimaan lähtenyt vanhempi ei myöskään pysty valvomaan lapsen toimia, mikä osaltaan vaikuttaa siihen, että päihdeongelmaisten lapsille sattuu niin päihteisiin liittyviä kuin muita tapaturmia enemmän kuin muille lapsille (esim. McKeganey ym. 2002).

Merkittävin päihteillä myrkyttämisen muodoista lienee lapsen altistaminen päihteille kohdussa. Lääketieteessä on tunnistettu jo yli sata vuotta sitten äidin raskaudenaikaisen alkoholi-altistuksen aiheuttama sikiövaurio, FAS (fetaalialkoholisyndrooma). Nykyisin puhutaan yleisemmin FASD:sta (fetal alcohol spectrum disorder), joka sateenvarjokäsitteenä kokoaa alleen suuren joukon erilaisia kehityksellisiä häiriöitä, joista raskausaikana alkoholille altistuneet voivat kärsiä. FASD on merkittävin henkisen kehitysvammaisuuden syy useissa teollistuneissa maissa. Fetaalivauriot eivät korjaannu lapsuuden kehityksen myötä tai aikuistumisen myötä, vaan ne ovat pysyviä. FASD:n saaneet ihmiset saattavat tarvita tukea ja olla riippuvaisia palveluista koko elämänsä ajan. On tärkeä muistaa, että se on myös ainoa kehitysvammaisuuden muoto, jonka synty voitaisiin täysin estää. (Autti-Rämö 2011; Hoffman 2011; Kully-Martens ym. 2011, 155–156).

Myrkyllinen vanhemmuus ja perhesuhteet

Päihdemyrkkyjen erityinen piirre on, että niiden aiheuttamat sosiaaliset

haitat ovat erityisen suuret ja kantautuvat monimuotoisina kauas lähtöpisteestään eli päihteen käyttäjästä (ks. Klingemann & Gmel 2001). Lasten kokemia haittoja käsittelevä tutkimus on keskittynyt lähinnä tarkastelemaan päihdeongelmia perheissä. Tutkimustietoa omien vanhempien päihdeidenkäytön aiheuttamista lapsuudenaikaisista haitoista ja vaurioista alkaakin jo olla saatavilla, vaikka useita tähän aihepiiriin kuuluvia kysymyksiä on jäänyt tutkimukselliseen katveeseen.

Tutkimukset ovat osoittaneet, että päihdeiden perhe-elämää myrkyttävä vaikutus tapahtuu niin kutsuttujen perheprosessien häiriintymisen kautta. Perheprosessien häiriintymisellä tarkoitetaan kommunikation vääristymistä, konfliktien yleisyyttä ja väkivallan todennäköisyyden kasvua (Orford ym. 2010). Päihdeongelmien on todettu heikentävän vanhemmuuden laatua. Lukuisat tutkimukset osoittavat, että vaikka päihdeongelmat eivät johda automaattisesti huonoon vanhemmuuteen, ovat ne sille suuri riski. Päihdeongelmaisten vanhempien on havaittu olevan muita todennäköisemmin epäsensitiivisiä lapsen tarpeille, emotionaalisesti ja fyysisesti väkivaltaisiksi ja syyllistyvän muita vanhempia useammin lasten kaltoin kohteluun ja heitteillejättöön. (Esim. Barlow & McMillan 2010; Itäpuisto 2005; Tedgård ym. 2019.)

Anthony Giddens (1992, 108-109) käyttää tekstissään juuri alkoholisoitunutta vanhempaa klassisena esimerkkinä aikuisesta, joka tuottaa perheeseen monenlaista myrkyllisyyttä. Välinpitämättömyys lapsia kohtaan, heidän alistamisensa ja väkivaltaisuus ovat tämän toksisen vanhemmuuden toimintatapoja. Toimintansa vanhempi esittää koituvan lopulta lapsen parhaaksi, joka ”kasvattaa luonnetta”. Empiirissä tutkimuksissa on löydetty paljon kertomuksia etenkin ”mieheksi kasvattamisesta”, jota päihdeongelmaiset isät tekevät lähinnä kidutukseen vertautuvilla keinoilla (ks. myös Itäpuisto & Grönfors 2004).

Terapiakirjallisuudessa myrkyllisyyden käsite on tutumpi päihdeongelmaisesta vanhemmasta puhuttaessa (esim. Dunham ym. 2012). Tässä genressä alkoholisoitunut tai huumeriippuvainen vanhempi esiintyy lapsuuden pilalle menemisen aiheuttajana, mutta lapsen on aikuistuttuaan mahdollisuus toipua näistä haavoista. Päihdeongelmaisen vanhemman myrkyllisyys esitetään terapiakirjallisuudessa symbolisena ja moraalisenä kysymyksenä (ks. Eronen 2012, 132–133).

Konkreettinen ja symbolinen myrkyllisyys yhdistyvät Sue Gerhard-

tin (2009) esittämässä mielenkiintoisessa käsitteessä, toksinen vauva-aika (toxic babyhood). Käsite kuvaa sitä, miten jatkuva heikko vanhemmuus varhaislapsuudessa saattaa johtaa lapsen pysyvään toksisuuden tilaan. Stressinsäätelyn kehittyminen alkaa jo kohdussa, jolloin äidin ravitsemus ja sen mahdolliset puutteet voivat johtaa sikiön stressihormonin ylituotantoon. Tunteidensäätelymekanismit kehittyvät aivoissa etenkin varhaisen vuorovaikutuksen prosesseissa. Ellei vauva saa vanhemmalta oikeanlaista säätelyä omiin tunnereaktioihinsa, seuraa tästä stressihormonien lisääntyminen. Stressiä aiheuttavia tilanteita vauvan näkökulmasta ovat hänen eristämisen, vuorovaikutuksen ja hoivan puute sekä heikkolaatuinen kiintymyssuhde. Pitkäaikainen stressi vaikuttaa aivojen kehitykseen, ja siihen, että stressitaso asettuu pysyvästi korkealle tasolle. Tämä voi vaikuttaa paitsi vauva-aikaan, niin koko tulevaan elämään. (Gerhardt 2009; myös Flykt ym. 2020.)

Tutkimusten mukaan huume- ja alkoholiongelmaiset äidit ovat yksi merkittävimmistä ryhmistä, jolla on vaikeuksia lapsen tarpeiden havaitsemisessa ja niihin vastaamisessa (Gerhardt 2009, 115–121). Jos Gerhardtin kuvaus toksisesta vauva-ajasta ja sen seurauksista pitää paikkansa, olemme varsin vakavan kysymyksen äärellä. Jos vanhemman toiminta ja hoivan puute vaikuttavat näin vahvasti aivojen kehitykseen ja tuottavat jopa koko elämän ajalle ulottuvia vaikutuksia, on kyseessä jo kansanterveydellinen kysymys.

Länsimaisen kulttuurin toksisuus ja toksiset alakulttuurit

Vaikka lasten kokemukset häiritsevistä aikuisten alkoholin ja muiden päihdeiden käytöstä keskittyvät pääosin kotien seinien sisäpuolelle ja vanhempien toimintaan, kokevat lapset päihdehaittoja ja -uhkia myös julkisissa tiloissa ja tilanteissa. Näitä kokemuksia on kuitenkin tutkittu erittäin vähän. Jopa 2000-luvulla noussut, päihdeistä kanssaihmisille koituvia haittoja tarkasteleva tutkimus, jätti lapset pääosin tarkastelujen ulkopuolelle.

Päihdetutkimuksen panostuksen puuttuessa tässä tarkastelussa nojautaan yleiseen länsimaisen kulttuurin kritiikkiin käyttäen vertailukohteena Sue Palmerin (2007) esittämiä väitteitä kehittyneiden länsimaiden

lapsuuden toksisuudesta. Palmerin esittämän ajatuksen voi tiivistää siten, että länsimainen yhteiskunta on toksisuuden tyyssija, jossa lapsilla kyllä on materiaalisesti yltäkylläiset olot, mutta jossa heidän muut tarpeensa ja hyvinvointinsa ovat uhattuina. Lapset on istutettu ruutujen äärelle ham-purilaisateria seuranaan. Lapset lihovat, kärsivät unen puutteesta ja eri-laisista häiriöistä. Samaan aikaan aikuisilla on parempaa tekemistä kuin olla vuorovaikutuksessa heidän kanssaan (Palmer 2007; myös Gerhardt 2009, 123–124).

On tietysti vaikea todentaa tutkimuksellisesti väitteitä tietyn kulttuu-rin ja siihen sisältyvän päihdekulttuurin toksisuudesta, mutta joitakin päätelmiä voi tehdä. Jukka Törrönen ja Sara Rolando (2018) vertasivat tutkimuksessaan italialaisten, suomalaisten ja ruotsalaisten perheenjäsen-ten alkoholinkäyttöä koskevia lapsuusmuistoja. Tutkijoiden mukaan eri-laisiin alkoholikulttuureihin kuuluvilla lapsilla alkoholinkäyttö saa eri-laiset merkitykset, jotka näkyvät tutkittujen aikuisten kertomuksissa. Välimeren viinikulttuurin kasvatit kertovat lapsuutensa neutraaleista ja turvallisuudesta tilanteista aikuisten alkoholinkäytön yhteydessä. Sen sijaan päihtymyskeskeisissä (pohjoismaisissa) kulttuureissa lasten kokemuk-set ovat ambivalentteja niin, että tuntemukset aikuisten juomistilan-teista voivat olla joko negatiivisia tai positiivisia. Suomessa tuntemuksista nousi esiin erityisesti pelko. Sitä, ovatko ainoastaan tulkinnat vai varsinaiset aikuisten juomistilanteet pohjoismaissa oikeasti erilaisia kuin välime-rellisiä juomatapoja edustavassa Italiassa, on mahdoton sanoa. Joka tapa-uksessa tutkimus osaltaan tukee sitä näkemystä, että kulttuuriin sisältyvät syvät merkitykset ja niiden ilmaukset juomistilanteissa vaikuttavat lasten kokemuksiin.

Vaikka puhumme esimerkiksi suomalaisesta kulttuurista, on kunkin kulttuurin sisällä useita alakulttuureja, joiden normit ja arvot voivat erota suurestikin toisistaan. Myös päihdekulttuureissa on useita alakulttuureja. (Ks. Sulkunen 1975.) Meillä vielä toistaiseksi melko tuntematto-mia ja kotimaisissa tutkimuksissa näkymättömiä ovat kovat ja väkival-taiset päihdealakulttuurit. Ne vaikuttavat myös lapseen omilla, usein lain ulkopuolella olevilla ja sumeilemattomilla toimintatavoillaan. Tällaisten päihdetoimijoiden kohteena ovat etenkin haavoittavissa elämäntilan-teissa ja ympäristöissä elävät lapset. Lapsia voidaan houkutelua huumeilla ja lupaamalla suojelua, joiden sijaan lapsi joutuukin osaksi päihdeyhtei-

söä, jossa lasta käytetään hyväksi seksuaalisesti, erilaisten asioiden toimitajana tai huumehuriirina. (Ks. Novak ym. 2011.)

Kovat ja väkivaltaiset huumepiirit voivat levittäytyä myös Suomeen huumeidenkäytön kasvun, kansainvälistymisen ja huumeekulttuurien monimuotoistumisen myötä. Esimerkiksi Etelä-Amerikan kovien huumeekulttuurien maissa lasten kokemat äärimmäiset haitat ovat olleet todellisuutta jo pitkään. Lapsuus ja nuori ikä eivät ole huumekartelleille tai muille alan toimijoille syy erityisen helläkätiseen kohteluun, vaan myös lapsia kidutetaan, kiristetään ja murhataan aivan samalla tavoin kuin aikuisia kartellien päämäärien saavuttamiseksi. Lapset nähdään myös loistavana mahdollisuutena saada mukaan uusia toimijoita, sillä nuorten ja lasten aivopesu ja hyväksikäyttö on monesti helpompaa kuin aikuisten. (Esim. Novak ym. 2011.)

Puhumisen ja puuttumisen paikat

Useissa länsimaissa, Suomi joukon kärjessä, vannotaan tutkimukseen perustuvan alkoholipolitiikan nimeen. Alkoholipolitiikkamme tärkeimpiin kulmakiviin kuuluvat alkoholin saatavuuden ja hinnan säätely, joilla voidaan vaikuttaa alkoholin kokonaiskulutukseen ja sitä kautta erilaisiin haittoihin. Kuitenkin jälleen joudutaan toteamaan, että lapset ovat jääneet tässäkin näkökulmassa pitkälti huomiotta. Suomalainen päihdetutkimus ja -politiikka ovat aina keskittyneet aikuisten kokemuksiin haittoista ja myös päihdepoliittisia ratkaisuja on perusteltu lähes yksinomaan kansanterveydellisillä perusteilla – tarkoittaen tällöin aikuisten ja nimenomaan käyttäjien terveyttä.

Suomessa ei ole tutkittu tai käytetty alkoholipoliittisia keinoja aikuisten aiheuttamien lasten kokemien päihdehaittojen torjumiseen. Bridget Freisthler ym. (2004) ovat selvittäneet tietoon tulleiden lasten heitteillejättö- ja pahoinpitelytapausten määriä suhteessa alueen alkoholitarjontaan Yhdysvalloissa. Tutkimukset osoittavat, että alkoholin helpompi saatavuus tietyillä asuinalueilla näkyy lapsiin kohdistuvan väkivallan ja heitteillejättötapausten määrän kasvuna. Naapurustossa olevien baarien lukumäärä suhteessa väestömäärään on yhteydessä lasten kaltoin kohteluun ja myyntipaikkojen määrä puolestaan korreloi lasten pahoinpite-

lyn kanssa. Myös marijuan (lääkekannabis) saatavuudella ja käytöllä on todettu olevan lisäävä vaikutus lasten kokemaan kotiväkivaltaan. (Freisthler ym. 2015; Freisthler ym. 2017.)

Varsin kiinnostavaa on, että Espanjassa tehdyssä vastaavassa tutkimuksessa ei havaittu samantyyppisiä vaikutuksia alkoholin saatavuuden ja lasten kokemien haittojen välillä kuin Freisthlerin ym. (2015; 2017) Yhdysvalloissa tekemissä tutkimuksissa. Tämä herättää kysymyksen siitä, voiko vallitseva päihdekulttuuri vaikuttaa merkittävästi siihen, miten paljon vanhempien päihdekäyttö lisää lasten kokemia haittoja. (Marco ym. 2019.)

Yhteiskunnallisten normien ja syvään juurtuneiden asenteiden sekä näitä heijastelevien keskustelujen tarkastelun kannalta otollista aikaa ovat erilaiset poikkeusolot. Silloin kulttuurien normaaliarjessa näkymättömät perustat ja niissä vallitsevat itsestäänselvydet voivat särkyä ja ne tulevat helpommin näkyviksi. Yksi tällainen otollinen tilanne on juuri käsillä, kun koronaviruksen aiheuttama globaali poikkeustilanne jatkuu. Tämä kriisi koskettaa käytännössä kaikkia maailman maita, mutta toimenpiteet poikkeustilanteen hallitsemiseksi poikkeavat toisistaan suuresti.

Korona on vaikuttanut myös päihdepolitiikkaan, ja yksittäisissä maailman maissa on toteutettu kieltolainomaisia alkoholin myyntirajoituksia koronaviruksen rajoitustoimien yhteydessä. Esimerkiksi Meksikon Jukatanin alueella säädettiin Ley Seca (”kuiva laki”), jolla alkoholijuomien myynti kiellettiin. Jukatanin hallinnon mukaan ensisijaisen syy lain säätämiseksi oli naisten ja lasten suojeleminen kotiväkivalta poikkeusolojen aikana. Hallinnon antaman tiedotteen mukaan laki onkin ollut tässä erittäin tehokas, sillä kotiväkivaltaa koskevat yhteydenotot ja siitä tehdyt ilmoitukset ovat laskeneet ajanjakson aikana merkittävästi. (Ks. Gobierno del Estado de Yucatán 2020.) Suomessa sen sijaan tilanne on lähes päinvastainen: keskustelua on hallinnut huoli alkoholia myyvien tahojen toimeentulosta ja yökerhojen toiminnasta. Lasten ja perheenjäsenten lisääntyvää hätää kodin seinien sisälle siirtyvän päihdeiden ongelmakäytön myötä ei sen sijaan meillä ole juuri noteerattu.

Pohdinta

Olen tässä artikkelissa soveltanut toksisuuden käsitettä laajasti ja kokeilevasti yhteen aikamme suureen kipupisteeseen, lasten kokemiin aikuisten aiheuttamiin päihdehaittoihin. Tarkastelukulma on tuore ja monet kysymykset jäävät vaille vastausta, mikä johtuu siitä, ettei tutkimusta artikkelissa käsitellyistä aiheista ole tehty ollenkaan tai sitä on hyvin vähän.

Tarkastelun kautta päihhteiden ja päihdeongelmien toksisuus hahmotuu sekä biologisena että sosiaalisena, tai kasvatuksellisena vanhempi-lapsi-suhteeseen liittyvänä käsitteenä. Raskaudenaikainen alkoholi- ja huumealtistus konstruoidaan yhteiskunnallisessa puheessa pitkälti fyysisenä ja terveydellisenä ongelmana. Toksisesta vanhemmuudesta taas puhutaan terapianäkökulmasta, korostaen sitä, miten lapsuudenkokemukset heijastuvat aikuisuuteen traumoina. Kuitenkin syvemmällä tarkastelulla voidaan havaita, miten fyysinen ja sosiaalinen myrkyllisyys voivat olla keskenään tiukasti sidoksissa, ja esimerkiksi toksisen vanhemmuuden vaikutus voi olla fysiologinen.

Tiettävästi missään ei ole toistaiseksi tehty, tai edes yritetty tehdä kattavaa kartoitusta aikuisten lapsille päihhteidenkäytöllään aiheuttamista vaikutuksista ja haitoista. Päihdetutkimuksessa ja -politiikassa vallitsevista käsitteistä monet soveltuvat varsin huonosti lasten kokemusmaailman kuvaamiseen. Tarvitaan uusia katsomistapoja ja käsitteitä, jotta voimme ymmärtää vaikutukset, jotka päihhteiden käytöllä, niistä puhumisen tavoilla ja poliittisilla päätöksillä on lapsiin. Toksisuuden käsite osoittautuikin tässä osaltaan käyttökelpoiseksi.

Vielä vähemmän kuin on tarkasteltu läheisten ja ympäristön kokemia haittoja on mietitty sitä, miten toisille aiheutuvia päihdehaittoja voitaisiin vähentää. Käytännön toimista päättäminen lasten kokemien päihdehaittojen korjaamiseksi tai edes niistä keskusteleminen vaikuttavat olevan aikuisille vaikeita. Poliitikkojen puheita leimaa välttely, mutta vaikeuksia kohdata tämä kysymys on havaittu myös niiden ammattilaisten keskuudessa, joiden pitäisi auttaa aikuisten päihdeongelmista kärsiviä lapsia (ks. Itäpuisto 2014; Wiig ym. 2018).

Tämän artikkelin perimmäinen tarkoitus on nostaa aikuisten päihhteidenkäytön lapsille aiheuttamia haittoja esiin sillä tavoin, että niihin nähtäisiin mahdollisuuksia puuttua ongelmien vakavuuden edellyttä-

mällä tavalla. Suomessa esimerkiksi FASD-kysymykseen puuttumista on vältelty jo vuosikymmeniä. Aihe nousee aika ajoin esiin, mutta näyttää siltä, ettei kenelläkään ole poliittista tai muuta tahtoa ryhtyä toimenpiteisiin tai edes etsiä toimivia ratkaisuja tähän kysymykseen.

Päihdekäyttäjien tutkimuksessa on viime vuosina puhuttu yhä enemmän haittojen vähentämisen (”harm reduction”) näkökulmasta, millä tarkoitetaan sitä, että erilaisia haittoja voidaan vähentää, vaikka käyttäjä ei pystyisi lopettamaan päihdekäyttöä. Keinoja tähän ovat esimerkiksi neulojen vaihtopisteet ja piikityshuoneet, jotka ovat myös meillä Suomessa käytössä olevia keinoja. Voi aiheellisesti kysyä, tulisiko myös läheisillä olla oikeus saada apua kokemuinsa haittoihin ja vähentää niitä, vaikka itse haittaa aiheuttavaa päihdekäyttöä ei voitaisi lopettaa tai sulkea läheisen elämän ulkopuolelle.

Pelkkä puhe ja uusien käsitteiden käyttö ei kuitenkaan riitä, vaan tarvitaan ennen kaikkea rohkeutta kuunnella lapsia. On tärkeä kysyä, onko itse päihdekäyttö vai siihen liittyvä toiminta, käyttäytyminen ja kulttuurinen hyväksyttävyys ongelma lasten kannalta. Nykyään lasten kuuleminen ja auttaminen saatetaan sivuuttaa täysin ja ajatella, että apu valuu lapselle, kunhan aikuinen vain saadaan lopettamaan päihteiden käyttö. Tämä ajatus on kuitenkin lapsen ja muiden läheisten kannalta paitsi alentava, niin myös hyvin vaarallinen.

Kirjallisuus

- Autti-Rämö, Ilona (2011) Alkoholin aiheuttamat sikiövauriot lisääntyvät. *Duodecim Lääketieteellinen Aikakauskirja* 127 (16), 1634–1636.
- Barlow, Jane & Schrader McMillan, Anita (2010) *Safeguarding Children From Emotional Maltreatment: What Works*. Jessica Kingsley Publishers.
- Cleaver, Hedy & Nicholson, Don & Tarr, Sukey & Cleaver, Deborah (2007) *Child protection, domestic violence and parental substance misuse*. Jessica Kingsley Publishers: London.
- Eronen, Tuija (2012) Äitiin liittyvät moraaliset jännitteet huostaan otettujen kerroksessa. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) *Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily & sosiaalityö*. Vastapaino, Tampere, 123–145.
- Flykt, Marjo & Punamäki, Raija-Leena & Pösö, Tarja (2020) *Vauvojen huos-*

- taanotto kehityksellisenä ja tutkimusperustaisena kysymyksenä. *Yhteiskunta-politiikka* 85 (3), 293–300.
- Freisthler, Bridget & Gruenewald, Paul J. & Price Wolf, Jennifer (2015) Examining the relationship between marijuana use, medical marijuana dispensaries, and abusive and neglectful parenting. *Child Abuse & Neglect* 48, 170–178.
- Freisthler, Bridget & Midanik, Lorraine & Gruenewald, Paul (2004) Alcohol Outlets and Child Physical Abuse and Neglect: Applying Routine Activities Theory to the Study of Child Maltreatment. *Journal of Studies on Alcohol* 65 (5), 586–592.
- Freisthler, Bridget & Price Wolf, Jennifer & Wiegmann, Wendy & Kepple, Nancy J. (2017) Drug Use, the Drug Environment, and Child Physical Abuse and Neglect. *Child Maltreatment* 22 (3), 245–255. //doi.org/10.1177/1077559517711042
- Gerhardt, Sue (2009) Why love matters in early childhood. Teoksessa Richard House & Del Loewenthal (toim.). *Childhood, well-being and a therapeutic Ethos*. Routledge, London, 112–126.
- Giddens, Anthony (1992) *Modernity and Self-Identity. Self and Society on the Late Modern Age*. Stanford University Press.
- Gobierno del Estado de Yucatán (2020) Ley Seca en Yucatán se levantará a partir del 1 de junio. http://www.yucatan.gob.mx/saladeprensa/ver_nota.php?id=2839 Luettu 16.5.2020.
- Halme, Nina (2009) Isän ja leikki-ikäisen lapsen yhdessäolo: Yhdessäoloa, isänä toimimiseen liittyvää stressiä ja isän tyytyväisyyttä parisuhteessa kuvaavan rakenneyhtälömallin kehittäminen ja arviointi. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Heino, Tarja & Hyry, Sylvia & Ikäheimo, Salla & Kuronen, Mikko & Rajala, Rika (2016) Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset: HuosTa-hankkeen (2014–2015) päätulokset. THL. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-644-5>
- Hoffman, Joshua (2011) *Pregnancy and Alcohol Consumption*. New York: Nova Science Publishers.
- Itäpuisto, Maritta (2014) Helping the children of substance-abusing parents in the context of outpatient substance abuse treatment. *Addiction Research and Theory* 6 (22), 498–504.
- Itäpuisto, Maritta (2005) Kokemuksia alkoholiongelmaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Kuopion yliopiston julkaisuja E. *Yhteiskuntatieteet* 124.
- Itäpuisto, Maritta & Grönfors, Martti (2004) Isä, poika ja pullon henki. Juoppo isä pojan ongelmana. Teoksessa Vilma Hänninen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) *Muuttuuko ihminen*. Tampere University Press, 139–154.
- Klingemann, Harald & Gmel, Gerhard (2001) Mapping the social consequences

- of alcohol consumption. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Kully-Martens, Katrina & Wyperand, Katy & Rasmussen, Carmen (2011) Research on interventions to prevent alcohol consumption during pregnancy. Teoksessa Hoffman, J. D. (toim.). *Pregnancy and Alcohol Consumption*. New York: Nova Science Publishers.
- Marco, Miriam & Gracia, Enrique & López-Quílez, Antonio & Freisthler, Bridget (2019) Child maltreatment and alcohol outlets in Spain: Does the country drinking culture matter? *Child Abuse & Neglect* 91, 23–30.
- McKeganey Neil & Barnard Marina & McIntosh James (2002) Paying the price for their parent's addiction: meeting the needs of the children of drug-using parents. *Drugs: education, prevention and policy* 9 (3), 233–246.
- Novak, Fabián & Namihas, Sandra & Huamán Milagros & García-Corrochano, Luis (2011) Niños, niñas y adolescentes en las zonas cocaleras del VRAE y el Alto Huallaga. Instituto de estudios internacionales. Pontificia, Universidad Católica del Perú.
- Orford, Jim & Velleman, Richard & Copello, Alex & Templeton, Lorna & Ibanga Akanidomo (2010) The experiences of affected family members: A summary of two decades of qualitative research. *Drugs: education, prevention and policy* 17 (S1), 44–62.
- Paananen, Heli (2018) Syyte: Äiti myrkytti pikkulastaan huumaavalla lääkkeellä. *Keskisuomalainen* 28.1.2020.
- Palmer, Sue (2007) *Toxic Childhood: How the Modern World is Damaging Our Children and What We Can Do About It*. Orion.
- Sulkunen, Pekka (1975) Alkoholien kulutukseen vaikuttavista tekijöistä eri maissa. *Alkoholikysymys* 43 (2), 47–57.
- Takala, Janne & Ilva, Minna (2011) Nuoret toivovat aikuisilta kohtuullista juomatapaa. <http://www.a-klinikka.fi/tiimi/1369/nuoret-toivovat-aikuisilta-kohtuullista-juomatapaa>. Luettu 12.12.2020.
- Tedgård, Eva & Råstam, Maria & Wirtberg, Ingegerd (2019) An upbringing with substance-abusing parents: Experiences of parentification and dysfunctional communication. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 36 (3), 223–247.
- Törrönen, Jukka & Rolando, Sara (2018) Safe and unsafe drinking situations through children's eyes: Comparing recalled childhood emotions regarding family members' drinking from Italy and Scandinavia. *Childhood* 25 (2), 220–236.
- Wiig, Eli Marie & Halsas, Astrid & Bramness, Jorgen & Myra, Siv Merete & Haugland, Mowatt & Storm, Bente (2018) Rescue the child or treat the adult? Understandings among professionals in dual treatment of substance-use disorders and parenting. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 35 (3), 179–195.

*Maija Aalto-Heinilä, Sannamaria Ketola
& Markku Oksanen*

LASTEN OIKEUDET JA ILMASTONMUUTOS

Johdanto

Nykyinen ilmaston lämpeneminen on ihmistoiminnan aiheuttamaa. Sen seurauksia niin ihmiselle kuin muulle eliökunnalle on vaikea ymmärtää ja ennakoida, mutta monia ihmisiä ennusteet ja niiden toteutuminen pelottavat. Pelon ja ahdistuksen kokeminen on ymmärrettävää, sillä lämpenevä ilmasto saattaa muuttaa monet meille tutut ja toistuvat asiat vieraiksi, ennakoimattomiksi – ja jopa vaarallisiksi. Samaan aikaan fossiilisten polttoaineiden kulutukseen perustuva elämäntapa on kuitenkin tuonut vaurautta ja ylellisyyttä nykypäivän aikuisille etenkin kehittyneissä maissa. Tästä näkökulmasta nykypäivän aikuisten mahdollisesti kokema pelko ja ahdistus ovat pieni harmi verrattuna siihen, millaisia haittoja tämän päivän ja tulevaisuuden lapset ja nuoret joutuvat ilmastomuutoksen takia mahdollisesti kokemaan.

Maaailman terveysjärjestö WHO on arvioinut, että lasten (eli 0–18-vuotiaiden) osaksi koituu valtaosa ilmaistonmuutoksen aiheuttamista haitoista. Ilmastomuutos aiheuttaa esimerkiksi kuumuutta, kuivuutta ja luonnonkatastrofeja, jotka taas johtavat muun muassa puh-

taan juomaveden vähenemiseen, tartunta- ja loistautien leviämiseen sekä tulviin. Lapset ovat heikomman fysiologisen puolustuskykynsä takia aikuisia haavoittuvaisempia näille ilmastonmuutoksen *suorille* vaikutuksille. Ilmastonmuutos on erityisen haitallista lapsille myös *epä-suorasti*. Äärimmäiset sääilmiöt vaikuttavat etenkin kehittyvissä maissa vanhempien fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin sekä perheen taloudelliseen asemaan ja aiheuttavat samalla lapsille tärkeiden rutiinien ja turvaverkkojen hajoamista. Kuumuus ja luonnonkatastrofit lisäävät ryhmien välistä aggressiota ja perheen sisäistä väkivaltaa. Äärimmäiset sääilmiöt tuhoavat kouluja. Tilanne on pahin kehittyvissä maissa, joissa pojat ja etenkin tytöt joutuvat koulunkäynnin sijaan osallistumaan perheen elannon hankkimiseen. Myös pakkomuutto esimerkiksi vedenpinnan nousun takia voi katkaista koulunkäynnin ja muut rutiinit pitkiksi ajoiksi, eikä menetettyjä vuosia voi välttämättä korvata myöhemmin mitenkään. (Arts 2019; Gibbons 2014; Sanson & Burke 2020; UNICEF 2015.)

Ilmastonmuutos ei tarkoita pelkästään äärimmäisiä sääilmiöitä ja merenpinnan nousua. Fossiilisten polttoaineiden käyttö aiheuttaa hiili- ja erilaisten pienhiukkaspäästöjen myötä myös paikallisempaa ja ajallisesti rajatumpaa elinympäristön saastumista. Jopa 300 miljoonaa lasta elää alueilla, joilla on myrkyllisiksi katsotut pitoisuudet ilmansaasteita, ja kahden miljardin lapsen asuinalueiden ilmansaastepitoisuudet ylittävät Maailman terveysjärjestö WHO:n asettamat minimi-ilmanlaatustandardit (UNICEF 2016, 6–8). Lukuisissa tutkimuksissa on todettu esimerkiksi dieselpolttoaineiden haitallisuus erityisesti kaupunkialueiden lapsille. Lapsen keuhkot, aivot ja muut elimet ovat yhä kehittymässä, joten ne ovat herkempiä saastuneelle ilmalle. Lapsen hengitystaajuus on aikuista nopeampi, ja lapsi ottaa ruumiinpainoon suhteutettuna aikuisiin verrattuna enemmän ilmaa sisäänsä ja siten myös enemmän ilman mukana kulkeutuvia haitallisia pienhiukkasia. Lapsen immuunijärjestelmä on vasta kehittymässä, joten lapsella on aikuista huonompi vastustuskyky. Lisäksi lapsella on koko elämä edessään, joten lapsena altistuminen voi aiheuttaa myös pitkäaikaisia ja myöhemmin ilmentyviä terveysvaikutuksia. (Mudway ym. 2019; UNICEF 2016, 6–9; WHO 2018.)

On siis selvää, että lapset ja nuoret kantavat suurimman osan ilmastomuutoksen aiheuttamista haitoista. Nykypäivän lasten etu ja hyvin-

vointi tai tulevien sukupolvien asema eivät kuitenkaan ole näkyneet riittävästi tähän mennessä tehdyissä ilmastopoliittisissa ratkaisuissa. Miten tätä selvästi moraalisesti ongelmallista tilannetta tulisi teoreettisesti käsitteellistää? Ympäristöriskien ja -haittojen jakautumista eri tavoin eri sosio-ekonomisille ryhmille pidetään ympäristöllisen oikeudenmukaisuuden (engl. *environmental justice*) kysymyksenä. Jos ympäristöriskit ja -haitat jakautuvat eri tavoin eri etnisille ryhmille puhutaan puolestaan ympäristörasismista (engl. *environmental racism*). Nämä ovat vakiintuneita käsitteitä yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa (ks. Korttemäki 2017). Jos katsoo keskustelua ympäristöriskien ja -haittojen jakautumisesta eri ikäryhmille, vakiintunutta käsitteistöä ei näytä olevan. Englannin kielen sana *ageism* voidaan kääntää ikäsyrjinnäksi. Lasten etujen, hyvinvoinnin ja mielipiteiden sivuuttaminen ilmastopoliittisissa ratkaisuissa näyttäisi olevan esimerkki lapsiin kohdistuvasta ikäsyrjinnästä. Se, sopiiko ikäsyrjinnän käsite myös tulevien sukupolvien kohteluun, jääköön tässä yhteydessä avoimeksi, sillä sukupolvietikassa vallitseva puhe-tapa korostaa kestävyyttä: tulevien sukupolvien elinmahdollisuuksia vahingoittava nykysukupolvien toiminta on kestämatöntä ja siksi väärin.

Yleensä jonkin syrjintää kohtaavan ryhmän asemaa yritetään parantaa vetoamalla tuon ryhmän jäsenten *oikeuksiin*. Jos lainsäädäntö tunnustaa ryhmän oikeudet, puhutaan *juridisista* oikeuksista ja niiden vahvistamisesta. Monesti keskustelu koskee kuitenkin lainsäädännön puutteita tai sen sisältämiä vääryyksiä *moraalisten* oikeuksien valossa. Karkeasti ottaen yleisten ihmisoikeuksien ja erityisesti lapsen oikeuksien lähtökohtana voivat olla joko oikeuksia korostavat moraalikäsitteet tai sitten oikeudelliset sopimukset, joissa tiettyjen ryhmien tietyt oikeudet luetaan. Emme ota tässä kirjoituksessa kantaa siihen, ovatko lapsen oikeudet moraalisia vai juridisia oikeuksia, vaan esittelemme lapsen oikeuksia molemmilta näkökannoilta. Moraalisten ja juridisten oikeuksien suhde on oikeusfilosofian keskeinen ongelma: yleisesti ottaen moraalisten oikeuksien olemassaolo ei riipu lainsäädännöstä ja juridiset oikeudet ovat laissa tunnustettuja oikeuksia. (Asiasta tarkemmin, ks. Etinson 2018; Niemi 2019.)

On siis luontevaa vedota lasten oikeuksiin, kun yritetään kiinnittää huomiota heidän kantamaansa epäreiluun ilmastomuutostaakkaan ja kun yritetään muuttaa asioita parempaan suuntaan. Ilmastokriisin on

jopa nähty olevan ennen kaikkea lasten oikeuksien kriisi.¹ Kuten myöhemmin tässä luvussa kuitenkin osoitetaan, lasten oikeuksien ideaan liittyy monia teoreettisia ja käytännöllisiä ongelmia. On siis syytä kysyä, miten lapsen oikeudet tulisi ymmärtää ilmastonmuutoksen kontekstissa, jotta niistä olisi jotakin konkreettista hyötyä lasten tilanteen parantamiseksi. Väitämme, että ilmastonmuutoksen kontekstissa lasten oikeudet toteutuvat tehokkaimmin, kun lapset käsitetään aktiivisina *toimijoina* ja kun he pääsevät *osallistumaan* ja mukaan päättämään heitä itseään koskevista asioista. Esittelemme erilaisia lasten osallistamisen tapoja sekä lopuksi myös niitä ongelmia, joita oikeusperustaiseen ajatteluun liittyy.

Oikeudet keskinäisessä konfliktissa

Lasten oikeuksien ideaa on syytä tarkastella tarkemmin sen takia, että pelkkä sen *sanominen*, että lapsilla on oikeuksia, ei itsessään vielä kerro, miten pitäisi toimia. Oikeuksia pidetään yleensä poliittisessa, moraalisisessa ja juridisessa argumentaatioissa eräänlaisina ”valttikortteina”. Jos joku pystyy osoittamaan, että esimerkiksi jokin politiikkatoimi uhkaa hänen perusoikeuksiaan, on silloin oletus, että keskustelu loppuu siihen. Vaikka kyseisestä politiikasta olisi muita mittavia hyötyjä, yksilöiden oikeudet asettavat ne rajat, joita ei hyötyä tavoiteltaessa saa ylittää.² Oikeuksiin vetoamisessa on kuitenkin se ongelma, että jos oikeuksia jaetaan avokäisesti kaikille vääryyttä kärsiville ja yritetään ratkaista niiden avulla kaikki maailman epäkohdat, ei niistä välttämättä ole mitään hyötyä: mitä enemmän oikeuksia, sitä useammin ne ajautuvat konfliktiin keskenään, ja sitä vaikeampaa on toteuttaa täysimääräisesti kaikkien oikeuksia. Kuten Eerik Lagerspetz on todennut, oikeuksien sijaan ratkaisevaan asemaan nousevat tällöin konfliktinratkaisusäännöt ja he, joilla on valtaa ratkaista oikeuksia koskevia kiistoja. (Lagerspetz 2019, 96.)

Ilmastonmuutos on myös yhteiskunnallinen muutos, jossa eri ryhmien

1 Ihmisoikeusjuristi Scott Gilmoren mukaan “ilmastokriisi on lasten oikeuksien kriisi... Ilmaston lämpenemisen nykyinen polku jättää nykypäivän lapset elämään elinkelvottomassa maailmassa”. (Earthjustice.org 2019.)

2 Ajatus oikeuksista ”valttikortteina” (engl. *trumps*) on peräisin Ronald Dworkinilta (Dworkin 1977, xi).

erilaiset oikeudet törmäävät. Esittelemme tuonnempänä joitakin lasten oikeuksia, joita etenevä ilmastonmuutos ja vääränlaiset poliittiset valinnat voivat loukata. Kuitenkin myös aikuisilla on oikeuksia, joista he ovat selvästi haluttomia luopumaan. Asiaa havainnollistaa hyvin ns. keltaliiviliike Ranskassa (ransk. *Mouvement des gilets jaunes*). Vuonna 2018 Ranskan presidentti Emmanuel Macronin hallitus päätti korottaa merkittävästi bensiinin ja dieselin verotusta ilmastosiivihin vedoten. Korotukset kuitenkin herättivät myös kiivasta vastustusta, kun erityisesti maaseudun ja lähiöiden pienituloiset asukkaat kokivat, että korotukset vaikeuttavat jo valmiiksi heikossa asemassa olevien ihmisten asemaa entisestään (ks. Pulkkinen 2019). Konflikti loi perustan keltaliiveille, ilman järjestäytyntä organisaatiota toimivalle protestiliikkeelle, joka otti nimensä Ranskassa jokaisen auton pakollisiin varusteisiin kuuluvasta heijastinvaatteesta. Vaikka liikkeen toiminta jatkuu edelleen, se saavutti varsin nopeasti yhden tavoitteistaan, sillä Macronin hallitus luopui dieselperon korotuksesta.³

Keltaliivien ja Ranskan hallituksen välinen ristiriita voidaan ymmärtää monien erilaisten oikeuksien konfliktina. Ehdotettua veronkorotusta vastustettiin luultavasti ensi sijassa siksi, että se uhkasi sellaisia aikuisten perusoikeuksia kuin oikeutta työntekoon, elinkeinon harjoittamiseen, liikkumisvapauteen ja yhdenvertaisuuteen. Näiden vaateiden jalkoihin jäivät lasten oikeudet esimerkiksi terveelliseen ympäristöön. Tietysti konflikti voidaan ymmärtää myös niin, että siinä kiisteltiin siitä, miten parhaiten edistetään lasten ja tulevien sukupolvien oikeuksia. Macron voi esittää, että hän ajaa lasten ja tulevien sukupolvien oikeuksia tiukentamalla ilmastopolitiikkaa. Keltaliivit puolestaan voivat väittää, että veronkorotukset heikentävät heidän mahdollisuuksiaan huolehtia jälkeläistensä hyvinvoinnista. Huomionarvoista tässä on se, että asiasta kiistelemässä, eli osallistumis- ja vaikuttamisoikeuksiaan käyttämässä, olivat vain aikuiset. Lapset eivät olleet mukana puolustamassa omaa oikeuttaan terveelliseen ympäristöön eivätkä tulevat sukupolvet puolustamassa omia etujaan lämpenevässä maailmassa, vaan aikuiset päättivät heidän puolestaan. Voi miettiä, mitä olisi tapahtunut, jos keltaliivien kantajat ja liikenteen tukijat olisivatkin olleet ranskalaisia lapsia ja nuoria, jotka ovat huolissaan

3 Englanninkielisillä Wikipedian sivuilla ajantasaista tietoa liikkeestä (Wikipedia 2021).

tulevaisuutensa elinympäristöstä ja omien lastensa (eli mielenosoittajien ja päättäjien lastenlasten) elinmahdollisuuksista.

Lasten juridiset oikeudet: lapsen oikeuksien sopimus

Keltaliiviprotestit siis osoittavat, että jos aikuisten oikeuksia yritetään rajoittaa, he vastaavat siihen usein ärtymällä ja suuttumalla. Reaktio, joka on eräässä mielessä lapsenomainen. Entä miten lapset voisivat puolustaa omia oikeuksiaan? Tai onko heillä edes oikeuksia puolustettavanaan? Ainakin juridisessä mielessä asia on selvä: lapsen oikeudet on tunnustettu kansallisessa ja kansainvälisessä lainsäädännössä, ja sen tärkein ilmentymä on kansainvälinen lapsen oikeuksien sopimus vuodelta 1989. Kansainvälisen sopimuksen ovat ratifioineet Yhdysvaltoja lukuun ottamatta kaikki maailman valtiot, jotkin tosin erilaisin varauksin. Esimerkiksi monissa islaminuskoisissa valtioissa sopimus on alistainen islamilaiselle lainsäädännölle. Myös Suomi on ottanut sopimuksen osaksi lainsäädäntöään vuonna 1991 (ks. lapsenoikeudet.fi -sivusto).

Millaisia lapsen oikeuksia ilmaston lämpenemisen, tai tarkemmin sanottuna ilmaston lämpenemiseen johtavien *tekojen*, voidaan ajatella rikkovan? Lapsen oikeuksien sopimuksessa ei puhuta mitään ilmastonmuutoksesta, ja ympäristöasioistakin vain niukasti. (Tämä sama puute koskee myös YK:n yleismaailmallista ihmisoikeuksien julistusta vuodelta 1948.) Tästä huolimatta valtaosalla lapsen oikeuksien lausekkeista on potentiaalista merkitystä sekä paikalliseen saastumiseen että globaaliin ilmastonmuutokseen liittyvissä kysymyksissä, nyt ja tulevaisuudessa. Ilmaston lämmitessä merkittävä osa lapsen oikeuksista uhkaa jäädä toteutumatta. Ympäristön elinvoimaisuus vaikuttaa ensinnäkin suoraan artiklan 6 oikeuteen elämään, henkiinjäämiseen sekä kehitykseen. Artiklan 24 mukaan lapsella on myös oikeus nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta. Tämä vaatii artiklan 24e mukaan myös ympäristöhygieniasta huolehtimista. Kuten artikkelin alussa totesimme, lapsen oikeus koulutukseen (artiklat 28 ja 29) sekä oikeus lepoon, vapaa-aikaan ja leikkiin (artikla 31), kuten myös mahdollisesti vähemmistö- ja alkuperäiskansojen lasten oikeus nauttia omasta kulttuuristaan (artikla 30) ovat ilmastonmuutoksen vuoksi vakavasti uhattuina, esimerkiksi äärimmäis-

ten sääilmiöiden ja pakotetun muuttamisen takia. Lisäksi lapsen oikeuksien sopimus muotoilee artiklassa 4 veloitteen kansainvälisestä yhteistyöstä, jotta lapsen oikeuksien toteutuminen varmistetaan. Näin lapsen oikeudet muodostavat perusteen myös ilmastonmuutoksen torjumiseen tarvittavalle kansainväliselle yhteistyölle. (Arts 2019, 221–222; Gibbons 2014, 21–24.)

Lapsen oikeuksien toteutumista valvovan komitean mukaan sopimuksen taustalla on neljä yleistä, koko sopimusta jäsentävää periaatetta: *syrjinnän kieltö, lapsen edun ensisijaisuus, oikeus jäädä eloon ja kehittyä sekä oikeus osallistua*. (Ks. Lapsenoikeudet.fi 2020.) Lapsioikeustutkijat korostavat näistä viimemainittua: lapsen pitää saada osallistua itseään vaikuttavaan päätöksentekoon ja saada näkemyksensä huomioon otetuksi ikä- ja kehitystasonsa mukaisesti. Lapsi pitää siis nähdä itsenäisenä toimijana omine näkemyksineen ja mielipiteineen. Esimerkiksi Henna Pajulammin mukaan ”lapsen osallisuus on yksi suomalaisen lapsioikeuden keskeisimmistä periaatteista” (Pajulammi 2014, 288). Lapsen osallisuuden tärkeys korostuu etenkin lastensuojelussa, perhe- ja huoltajusasioissa, perusopetuksessa tai potilaslaissa (Pajulammi 2014, luku V). Lapsen osallisuus ja aktiivinen toimijuus on ensiarvoisen tärkeää myös ilmastonmuutoskysymyksessä. Lapsen oikeus osallistua (joka on paitsi koko lapsen oikeuksien sopimuksen yleinen taustaperiaate, myös erikseen turvattu sopimuksen artiklassa 12) on kenties se oikeus, jolla on eniten potentiaalia saada aikaan muutoksia poliittisessa ja oikeudellisessa ajattelussa. Sillä vaikka lähes kaikki maailman valtiot ovat ratifioineet lapsen oikeuksien sopimuksen ja ovat siten sitoutuneet sen 4 artiklaan, jonka mukaan ”[s]opimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin ja muihin toimiin tässä yleissopimuksessa tunnustettujen oikeuksien toteuttamiseksi”, ei tällä käytännössä ole ollut vaikutusta lapsiin kohdistuvien ilmastonmuutoshaittojen torjumiseksi. Jos aikuiset eivät saa asioita hoidettua, ehkä lasten ja nuorten pitää tarttua toimeen itse.

Lasten oikeuksien filosofiaa

Ennen kuin esittelemme mitä lasten osallistuminen voi käytännössä tarkoittaa, tarkastelemme lasten oikeuksien ideaa filosofisemmasta näkökul-

masta. Vaikka lapsilla juridisessa mielessä kiistatta on oikeuksia, niin asia ei filosofian näkökulmasta ole itsestään selvä. Kuten totesimme, oikeudenhaltijoiden joukon jatkuva kasvaminen (myöntämällä oikeuksia uusille ryhmille tai olennoille) ei välttämättä auta ratkaisemaan moraalisia eikä juridisia ongelmia, vaan se johtaa vain oikeuksien konfliktien lisääntymiseen. Ennen kuin julistaa että jollakin ryhmällä tai olennoilla on oikeuksia, on hyvä pysähtyä miettimään, mitä oikeudet ylipäätään ovat ja millaisia ominaisuuksia oikeudenhaltijoilla täytyy olla, jotta niillä voidaan mielekkäästi ajatella olevan oikeuksia.

Oikeuksien yleistä luonnetta koskevat teoriat jaetaan yleensä kahteen kilpailevaan leiriin: intressi- ja tahtoteorioihin. Intressiteorioissa oikeuksien yleiseksi tehtäväksi nähdään keskeisten intressien turvaaminen. Näin oikeuksia voi periaatteessa olla kaikilla sellaisilla olennoilla, joilla on intressejä. Intressin käsite viittaa ominaisuuksiin, joiden perusteella on mielekästä puhua olennon hyvinvoinnista tai siitä, että asiat voivat olla sille joko eduksi tai haitaksi (Feinberg 1997). Joidenkin intressiteoreetikoiden mukaan ei tarvitse tunnustaa (yhtäläisiä) oikeuksia *kaikille* intressejä omaaville olennoille, vaan he voivat tunnustaa oikeuksien painoarvon vaihtelun ja siten välttää mielettömät seuraukset, kuten bakteerin hyvinvoinnin pitämisen ihmisen hyvinvoinnin arvoisena. Tällaiset ympäristöetiikan peruskysymykset törmäävät lapsen oikeuksien kysymyksiin, kun tarkastellaan ihmisalkion ja -sikiön oikeusasemaa ja mahdollisia oikeuksia. Asia tavataan rajata lapsen oikeuskeskustelun ulkopuolelle määrittelemällä vasta syntynyt ihminen lapseksi. Oli miten oli, intressiteorian valossa ei ole periaatteellisia esteitä tunnustaa lapsen oikeuksia (ks. Kurki 2019). Lapsen oikeuksien sopimuksenkin yksi periaate on *lapsen edun* (eli *intressin*) toteutuminen.

Intressiteorian kilpailija on niin sanottu oikeuksien tahtoteoria. Tahtoteoriassa oikeuksien tarkoituksiksi nähdään oikeudenhaltijan vapaan tahdon tai autonomian suojaaminen ja mahdollistaminen. Oikeuksissa on siis kyse siitä, että oikeudenhaltija kykenee käyttämään valtaa ja päättämään itse joistakin asioista sekä ilmaisemaan tahtonsa ymmärrettävästi muille. Tämä edellyttää oikeudenhaltijalta riittäviä kognitiivisia kykyjä: esimerkiksi kasvit eivät tätä vaatimusta täytä. Vaikka nykykäsityksen mukaan jotkut eläinlajit ovat kognitiivisesti hyvin kehittyneitä, niin silti myös eläinten oikeuksista ja niiden merkityksestä kiistellään. Syy kiis-

telyyn on osittain siinä, etteivät eläimet kykene *ilmaisemaan* tahtoaan ihmiskielillä. Tyypillinen oikeudenhaltija tahtoteoriassa onkin rationaalinen, vapaa aikuinen. Lasten oikeudet ovat tahtoteoreetikoille ongelmallisempia kuin intressiteoreetikoille. Jyrkimmät tahtoteoreetikot kieltävät ainakin pienten lasten oikeudet kokonaan, sillä pienet lapset eivät vielä kykene itsenäisesti päättämään omista asioistaan. Sen sijaan niin sanotut pehmeät tahtoteoreetikot sallivat pienilläkin lapsilla olevan oikeuksia ”edustusratkaisun” kautta. Itsenäistä päätösvaltaa vailla olevien lasten oikeuksia käyttävät heidän edustajansa, eli vanhemmat tai huoltajat siihen asti, kunnes lapsi kykenee itse määräämään omista asioistaan (ks. Aalto-Heinilä 2019). Ilmastonmuutoksen yhteydessä korostuva lasten oikeus osallistua sopii hyvin tahtoteorian mukaiseen käsitykseen oikeuksista, sillä osallistumisoikeus edellyttää lapsen näkemistä (suhteellisen) autonomisena, oman tahdon omaavana olentona, joka kykenee ilmaisemaan tahtotilansa.

Vaikka kumpikin näistä oikeuksien teorioista pystyy sisällyttämään itseensä ajatuksen lasten oikeuksista, ei asia silti ole aivan ongelmaton. Mainitsimme aiemmin, että oikeuksiin vedotaan poliittisessa retoriikassa tyypillisesti silloin, kun jotakin ryhmää kohdellaan eriarvoisesti ja pidetään keinotekoisessa alistus- ja riippuvuussuhteessa valtaväestöön nähden. Vetoaminen esimerkiksi naisten tai seksuaalivähemmistöjen oikeuksiin on ollut keino kiinnittää huomiota tällaisiin vinoutuneisiin valtasuhteisiin ja syrjiviin käytäntöihin. Lapset ovat kuitenkin oleellisesti erilainen ryhmä kuin esimerkiksi naiset, homoseksuaalit tai orjat.

Ensinnäkin lasten ja aikuisten välillä on tiettyjä merkittäviä eroja. Lapset ovat *olennaisesti riippuvaisia* muista ihmisistä, koska he vasta opettelevat huolehtimaan itse kaikista tarpeistaan, jolloin tietysti korostuvat oppimisen kannalta tärkeät oikeudet. Tämän riippuvuuden vuoksi lapset ovat erityisen *haavoittuvassa* asemassa. (Brighthouse 2002, 40.) Lasten riippuvuus aikuisista on siis luonnollista, mutta ajan myötä itsestään väistyvää, ja useimpien aikuisten mielestä myös toivottavaa. Haluamme, että lapsistamme tulee järkevään itsenäiseen elämään kykeneviä aikuisia. Tässä mielessä lasten ei tarvitse vaatia oikeuksiaan samalla tavalla kuin sellaisten aikuisryhmien, jotka ovat *keinotekoisesti* riippuvaisia muista aikuisista. Englantilaisfilosofi Onora O’Neill on sitä mieltä, että lasten oikeuksiin vetoaminen voi olla jopa haitallista, jos se estää meitä huo-

maamasta juuri näitä lasten erityispiirteitä verrattuna muihin aikuisryhmiin, joiden asemaa yritetään parantaa oikeuksien avulla (O'Neill 1988; ks. myös Guggenheim 2005).

O'Neillin huomiot ovat erittäin osuvia, ja mikäli eläisimme edelleen maailmassa, jossa ilmastonmuutos ei olisi uhkatekijä, lasten oikeuksien rooli voisi olla tyystin toisenlainen. Nyt kuitenkin elämme historiallisesti poikkeuksellisessa tilanteessa. Tällä hetkellä elävät ihmiset saattavat olla ainoita, jotka enää ehtivät estää tai edes hidastaa katastrofaalisia muutoksia maapallollamme. Siksi voi olla, että tarvitsemmekin nyt nimenomaan lasten ja nuorten emansipaatiota ja irtautumista aikuisten holhouksesta ja entistä aktiivisempaa omaa toimijuutta. Lasten oikeuksien ideaa ei kenties ole koskaan aiemmin tarvittu näin paljon, eivätkä aikuisten oikeudet ole koskaan aiemmin näin radikaalisti olleet ristiriidassa lasten ja tulevien sukupolvien intressien kanssa. Mikään tuskin symboloi tätä paremmin kuin Donald Trump ivaamassa ja pilkkaamassa Greta Thunbergia, mikä nostettiin YLE:n uutisissakin yhdeksi alkavan vuosikymmenen megatrendiksi (YLE 2020).

Tarkastellaan vielä lyhyesti yhtä kuuluisaa lasten oikeuksien analyysia, jonka avulla voi tiivistää sen, mikä monien mielestä on moraalisesti kaikkein ongelmallisinta nykytilanteessa, jossa lasten tuleva elinympäristö on uhattuna. Tunnettu yhdysvaltalaisfilosofi Joel Feinberg (1997) jaottelee oikeudet A- (*adult*), C- (*child*) ja A-C (*adult-child*) -oikeuksiin. Aikuisille erityiset oikeudet (A-oikeudet) ovat lähinnä vapauteen liittyviä oikeuksia. Niihin kuuluvat esimerkiksi äänioikeus, sananvapaus ja uskonnonvapaus (Archard 2018; Feinberg 1983). Tähän liittyen juuri aikuisella on oikeus ja mahdollisuus päättää omasta elämäntavastaan ilmasto vaikutuksista välittämättä ja esittää poliittisia näkemyksiä sopivasta ilmastopolitiikasta. Aikuisille ja lapsille yhteiset A-C-oikeudet ovat puolestaan hyvinvoinnin turvaavia oikeuksia. Ne liittyvät terveyteen, ruumiilliseen koskemattomuuteen ja yksityisyyteen. Lasten C-oikeuksiin kuuluu Feinbergin mukaan oikeuksia, joita lapsella on "lapsellisuutensa" perusteella. Lapset ovat aikuisista riippuvaisia saadakseen perustarpeensa ruokaan, veteen ja turvallisuuteen tyydyttyä, joten jos lapsen huoltajat eivät onnistu näistä tarpeista huolehtimaan, julkisen vallan vastuu korostuu enemmän kuin toimintakykyisten (kompetenttien) aikuisten kohdalla. (Feinberg on liberaali, jonka mukaan aikuisilla on vastuu itsestään ja omasta

tarpeen tyydytyksestään.) Mielenkiintoisin lapsille erityinen oikeus, tai oikeastaan oikeuksien joukko, on Feinbergin mukaan *oikeus avoimeen tulevaisuuteen* (engl. *right to an open future*). Kyseessä on ikään kuin ”tallessa” oleva oikeuksien joukko, jota lapsi voi käyttää, kun on kasvanut autonomiseksi aikuiseksi. Nämä oikeudet on siis tavallaan annettu ”sille persoonalle, joksi lapsi tulee”. Toisin sanoen ne ovat oikeuksia, joiden ylläpitäminen ja suojeleminen varmistavat, että ollessaan aikuinen lapsi pystyy maksimaalisesti tai ainakin merkittävästi harjoittamaan A ja A-C-oikeuksia. Juuri nämä oikeudet pitävät tulevaisuuden avoimena. Feinbergin ja Archardin mukaan nämä oikeudet asettavat myös rajat vanhempien oikeuksille, sekä velvollisuuksia valtiolle suojelemaan näitä oikeuksia. Feinbergin mukaan ne ovat ”ennakoivia autonomioikeuksia” (Archard 2018; Feinberg 1983).

Miten avoimena lapsen tulevaisuuden tulisi sitten pysyä? Yleensä avoimen tulevaisuuden kysymyksellä on tarkoitettu avoimuutta eri koulutusvaihtoehdoille siten, että lapselta ei esimerkiksi suljettaisi pois joitain tulevaisuuden koulutusmahdollisuuksia. Feinberg ei 1980-luvulla pohtinut asiaa ilmastonmuutoksen kannalta, vaikka osallistui keskusteluun ympäristökriisistä jo 1970-luvun alussa. On kuitenkin selvää, että jos emme saa ilmastonmuutosta hillittyä, kaventuvat lapsen ja etenkin tulevien lasten tulevaisuudenmahdollisuudet vielä merkittävämmiin kuin joitakin koulutusmahdollisuuksia sulkemalla. Lapsen tuleva aikuisuus menee ehkä selviytymiseen, lopulta hieman kaukaisemman tulevaisuuden aikuisten elämä saattaa mennä selviytymistaisteluun, tai se saattaa päättyä ennenaikaisesti esimerkiksi ilmastonmuutoksen aiheuttamien myrskyjen, nälänhätien ja suurten levottomuuksien vuoksi.⁴ Valinnanvapautteen tottuneet nykyaikaiset voivat ehkä tätä kautta hahmottaa tilanteen epäreilouden: jos kuvittelemme omaa lapsuuttamme sellaiseksi, jossa meiltä olisi etukäteen rajattu pois huomattava osa aikuisuuden valinnanmahdollisuuksista, kuten esimerkiksi mahdollisuus perustaa perhe, tuntuisi tämä pöyristyttävältä. Säilyttääksemme lapsen oikeuden avoimeen tulevaisuuteen, tulisi meidän nykypäivän aikuisina olla valmiita kaventa-

4 Tätä kirjoittaessa jouluna 2019 ja Australian maastopalojen jatkuessa jo kohta kolmatta kuukautta, nousee väkisin mieleen kysymys palojen aiheuttamien pienhiukasten vaikutuksesta lasten terveyteen. Vastaus näkyy sairastavuustilastoissa myöhemmin.

maan omiin A-oikeuksiimme liittyvää valinnanvapautta turvataksemme lasten C-oikeuksien ja suurimman osan tulevaisuuden ihmisten A- ja A-C -oikeuksien toteutuminen.

Lapset ja nuoret toimijoina

Ilmaston lämpeneminen seurauksineen vaarantaa lasten oikeuden avoimeen tulevaisuuteen. Samaan aikaan lapsilla ja nuorilla kuitenkin on jo nyt juridisessa mielessä oikeus osallistua sellaisista asioista päättämiseen, jotka koskevat heitä itseään. Kuten totesimme, aikuisten toimet ilmastomuutoksen hillitsemiseksi eivät ole tähän mennessä ottaneet lapsia ja tulevia sukupolvia riittävästi huomioon. Näyttää siis siltä, että lasten ja nuorten on ikään kuin pelattava aikuisten säännöillä, toimimalla ja osallistumalla, mieluummin kuin odottamalla että aikuiset suojelevat heitä ja huolehtivat heidän tulevaisuudestaan. Tämä tietysti tarkoittaa erilaisia asioita riippuen lapsen iästä ja kehitystasosta. On selvää, että aivan pienet, kommunikaatiokyvyiltään rajalliset vauvat eivät voi osallistua, mutta lapsia voi pienestä pitäen kasvattaa ja opettaa aktiiviseen kansalaisuuteen ja mielipiteidensä ilmaisuun. Isompimpienkin lasten aito osallistaminen vaatii epäilemättä aikuisten apua ja tukea. Seuraavaksi tarkastelemme joitakin esimerkkejä siitä, mitä lasten aktiivinen toiminta ja osallistuminen ilmastomuutoksen yhteydessä on tarkoittanut ja mitä se voisi tarkoittaa.

Lasten osallistumista tarvitaan esimerkiksi, kun kerätään *tietoa* siitä, miten ilmastomuutos vaikuttaa lapsiin. Vaikka on jo selvää, että ilmastomuutoksen haitat kasautuvat juuri lapsille, tarvitaan vielä enemmän eriteltyä tietoa siitä, mitä ilmastomuutos tekee erityisesti lapsen elämälle. Miten lapsi selviytyy tai ei selviydy, ja miten lasten pitkä- ja lyhytaikaisiin ongelmiin voitaisiin tarttua. Lasten osallistuminen prosessiin on elintärkeää. (Arts 2019, 228.)

Lapset ovat itse osallistuneet myös ongelmien ratkaisuun erilaisissa projekteissa. Esimerkiksi Lontoossa 9–14-vuotiaiden lasten johdolla on kehitetty interaktiivinen nettityökalu, jonka avulla lapset saavat tietoa siitä, miten erilaisilta luonnonkatastrofeilta voi suojautua eri puolilla maailmaa. (UNICEF 2015; ks. myös Sanson & Burke 2020, 355.)

Lasten osallistaminen on luonnollisesti helpointa paikallisella tasolla, sellaisten konkreettisten asioiden parissa, joista lapsilla on tietoa ja kokemusta. Esimerkiksi Elizabeth Gibbons kertoo filippiiniläisestä tapauksesta, jossa koululaiset tunnistivat koulunsa sijaitsevan luonnonkatastrofeille alttiilla alueella sekä oman haavoittuvaisuutensa. Lasten vaatimuksesta koulu päätettiin siirtää turvallisemmalle alueelle. Kuten Gibbons toteaa, ”lapsilla on ainutlaatuinen kyky havaita riskejä, jotka uhkaavat juuri heidän ikäisiään omassa elinympäristössään, sekä esittää lapsiystävällisiä tapoja vähentää riskejä. [. . .] Lasten ja nuorten toimijuiden tukeminen luovien ratkaisujen löytämiseksi on paitsi [lapsen] oikeus, myös välttämättömyys.” (Gibbons 2014, 25.)

Lapset ovat omaksuneet myös virallisempia ”aikuisten maailman” toimintatapoja. Jo vuonna 2011 yli 600 lasta Afrikasta, Aasiasta ja Latinalaisesta Amerikasta laati oman julistuksen luonnonkatastrofien riskien vähentämiseksi. (Plan-international.org 2020.) Tässä julistuksessa lapset toivovat ennen kaikkea turvallista ja keskeytyksetöntä koulunkäyntiä, sekä oikeutta osallistumiseen ja riittävään tietoon.

Lapset ja nuoret ovat päässeet osallistumaan myös YK:n ilmastokokouksiin ja -neuvotteluihin, joissa Greta Thunberg pelkällä läsnäolollaan on saanut osakseen laajaa mediahuomiota. Thunberg on antanut kasvot myös nuorten ja lasten poliittiselle aktivismille, ilmastolakoille ja mielenosoituksille. Mielenosoitukset ja lakkoilu ovatkin käytännössä ainoita *poliittisia* keinoja, joilla äänioikeudettomat voivat tuoda toiveensa esille. Yksittäisen ruotsalaisen koulutyön aloittama koululakko ilmastopolitiikan voimistamiseksi levisi vähitellen maailmanlaajuisesti lasten ja nuorten ja heidän tukijoidensa liikkeeksi, joka näkyi voimallisimmin keväällä 2019. Se jatkuu yhä edelleen, vaikka Thunberg on palannut opintojensa pariin. Thunbergia niin ylistettiin kuin ivattiin läpi vuoden 2019, mikä ilmiönä tiivistyy yhteen päivään joulukuun puolivälissä. Ensin Thunberg piti puheen Madridin ilmastokokouksessa, ja sitten hänet nimettiin *Time*-lehden vuoden henkilöksi. Päivän kruunasi Yhdysvaltojen silloisen presidentin, 73-vuotiaan Donald Trumpin Twitter-viesti, jossa hän kehottaa Thunbergiä ”chillaamaan” ja menemään vihanhallintakurssille.⁵

5 The Guardian 2019. Thunberg vuotta myöhemmin käänsi Trumpin twiitin Trumpia vastaan, kun tämä ei suostunut myöntämään tappiotaan vuoden 2020 presidentinvaaleissa (The Guardian 2020).

Thunbergin nimittelyä kakaraksi (”*brat*”), häiriintyneeksi, ”aivopestyksi” ja aikuisten ohjaamaksi on viljelty runsaasti, useimmiten juuri Twitte-rissä (Helsingin Sanomat 3.1.2020.) Kaikki aikuiset eivät ota Thunbergin viestiä saati Thunbergiä itseään vakavasti.

Koska poliittiset vaikutusmahdollisuudet ovat epämuodollisia ja aikuisten hallitsema poliittinen päätöksenteko hidasta ja aikaansaama-tonta, ovat lapset ja nuoret ottaneet aktiivisen roolin myös oikeudelli-
sessa kontekstissa. Viime vuosina lapset ja nuoret, toki käyttäen oikeu-
dellisia asiantuntijoita apunaan aikuisten tavoin, ovat nostaneet niin
sanottuja ilmastokanteita sellaisia valtiota vastaan, jotka sallivat ja tuke-
vat päästöjä aiheuttavaa toimintaa. Ilmastokanteiden perustelut nojaa-
vat perusoikeuksiin sekä kasvihuonekaasujen päästöjen aiheuttamaan
oikeuksien loukkaamiseen. Eniten kansainvälistä huomiota oikeustapa-
uksista ovat saaneet vuonna 2015 nostetut Juliana vastaan Yhdysvallat,
kantajinaan 10–22-vuotiaat lapset ja nuoret aikuiset, sekä Urgenda-säätiö
vastaan Alankomaat. Jälkimmäisestä korkein oikeus teki 20.12.2019 rat-
kaisun, jonka mukaan valtion on nopeutettava kasvihuonekaasupäästö-
jen leikkauksia. (Allyouthstn.fi 2020; Earthjustice.org 2019; Urgenda.nl
2020; YLE 2020.) Sen sijaan Juliana-tapausta ei ole vielä käsitelty USA:n
korkeimmassa oikeudessa, mutta tammikuun 2020 alussa vetoomustuo-
mioistuin hylkäsi kanteen asian monimutkaisuuden ja poliittisia ratkai-
suja vaativan luonteen vuoksi (Wikipedia 2020). Alkuvuonna 2021 seu-
rataan suurella mielenkiinnolla portugalilaisten lasten ja nuorten tekemää
valitusta Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen. He syyttävät Euroopan
ihmisoikeussopimuksen jäsenvaltioita siitä, että nämä eivät ole ryhtyneet
ilmastosopimusten vaatimiin riittäviin toimiin ilmastomuutoksen hil-
litsemiseksi, ja näin vaarantavat valittajien oikeutta elämään, yksityis- ja
perhe-elämään sekä syrjivät valittajia ikänsä perusteella. (Youth4climate-
justice.org 2021; tapausta taustoittaa Rautiainen 2020.)

Lasten oikeus osallistua itseään koskevista asioista päättämiseen tar-
koittaa tietysti myös aikuisten velvollisuuksia. Lapset eivät ensinnäkään
voi ilmaista mielipiteitään asioista, ellei heillä ole riittävästi tietoa. Aikui-
silla on siis velvollisuus levittää tietoa ilmastomuutoksesta. Suomessa ja
länsimaissa tietoa on varmasti riittävästi kaikkien saatavilla, mutta kehit-
tyvissä maissa, joiden lapset kantavat kaikkein suurimman taakan ilmas-
tonmuutoksen haitoista, tiedon puute voi olla hämmästyttävää. Karin

Arts kertoo artikkelissaan Jakartassa tehdystä ilmastonmuutostyöstä, joka paljasti, että syrjäisten seutujen lapset, joilla ei ole pääsyä internetiin tai muihin tiedotusvälineisiin, eivät välttämättä edes tunteneet koko ilmastomuutos-termiä, saati tienneet mitä se tarkoittaa (Arts 2019, 235).

Pelkkä tiedon jakaminen ei riitä, vaan lapsia tulee myös kasvattaa rohkeiksi mielipiteidensä ilmaisijoiksi sekä aktiivisiksi, yhteistyöhön kykeneviksi toimijoiksi. Lapsipsykologit Ann Sanson ja Susie Burke ovat esittäneet, että tulevaisuudessa tarvitaan, muun muassa ilmastomuutoksen lisäämien katastrofien ja muuttoaaltojen myötä, ennen kaikkea konfliktinratkaisutaitoja, monikulttuurisuustaitoja, ongelmanratkaisukykyä, solidaarisuutta ja yhteisöllisyyttä. Nykypäivän koulutuksessa ja kasvatuksessa tämä pitäisi siis jo ottaa huomioon. Tulevaisuuden aikuisten elämäntavan täytyy myös luultavasti radikaalisti muuttua, etenkin ruokatottumusten, kulutuksen ja matkustamisen suhteen. Tämä vaatii kokonaan toisenlaista asennoitumista elämään kuin nykyinen liberaali hedonismi, jossa meillä oletetaan olevan loukkaamaton oikeus valita vapaasti itsellemme mieluinen elämäntapa. Tästä hyvänä esimerkkinä on se moraalinen närkästys, jota helsinkiläisen Unicafen päätös luopua nautanlihan tarjoilusta ruokaloissaan herätti. Joidenkin mielestä tämä loukasi ihmisten valinnanvapautta. Sansonin ja Burken mielestä tarvitaan myös siirtymä kuluttamiseen perustuvasta nautintohakuisesta kulttuurista eudaimonistiseen käsitykseen hyvästä elämästä. Se tarkoittaa, että hyvän elämän nähdään koostuvan aktiivisesta kansalaisuudesta ja luonteen kehittämisestä. Tämäkin asettaa oman haasteensa nykypäivän lasten kasvattajille. (Sanson & Burke 2020, 352–357.)

Lopuksi

Artikkelimme mukaan lasten oikeuksien avulla voidaan esittää monia perusteluja sille, miksi ilmastoa lämmittävät teot ovat väärin. Ilmastomuutos seurauksineen vaarantaa lapsen mahdollisuuden terveeseen elinympäristöön ja kehittymiseen. Tämän ohella, ja ehkä yllättävälläkin tavalla, ilmastopoliittisen keskustelun keskiöön on noussut kysymys lasten toimijuudesta. Se on korostunut jopa niin vahvasti, että on vaikea nähdä ilmastopoliittikkaa ilman lapsia, jotka ovat aktiivisina ja osallis-

tuvina toimijoina mukana päättämässä heitä itseään koskevista asioista. Lasten oikeuksien filosofiassa on aiemmin korostettu enemmän lasten ja aikuisten välisiä eroja, sekä lapsia avuttomina suojelun kohteina. Lasten osallisuus oikeuden painottaminen vaatii päinvastoin sitä, että lapset nähdään enemmän samankaltaisina ja tasa-arvoisina aikuisten kanssa. Jos lasten oikeuksien edistäminen jätetään pelkästään lapsia edustavien aikuisten varaan, ei lasten ääni välttämättä tule riittävästi kuuluviin. Tämä ei ole ihanteellinen tilanne ja sillä on hintansa: monista hämmästyttävistä ja aikuisten usein aliarvioimista kyvyistä huolimatta lapset ovat kuitenkin lapsia. Greta Thunbergkin on todennut useaan otteeseen, että hän olisi paljon mieluummin koulussa, eli nauttimassa oikeutta oppimiseen, kuin osoittamassa mieltään. Siksi tämä lasten osallistumisesta puhuminen ei missään tapauksessa tarkoita sitä, että aikuisten ei enää tarvitsisi tehdä mitään. Kyse on vain siitä, mikä on käytännössä se lasten oikeus, jolla voi saada jotakin konkreettista aikaan.

Vaihtoehtona on luopua kokonaan koko ongelman käsitteellisistä oikeuksien kielellä. Lasten oikeuksiin on osaltaan oikeutettua vedota siksi, että aikuiset ovat niin haluttomia luopumaan omista oikeuksistaan, kuten havainnollistimme esimerkillä Ranskan keltaliiveistä. Tällöin lasten on ikään kuin taisteltava samoilla aseilla ja puolustettava omia oikeuksiaan. Ilmastonmuutoksen hahmottaminen yksilön oikeuksien kautta ei välttämättä kuitenkaan ole pelkästään hyvä asia. Ensinnäkin, kuten ympäristöoikeuden professori Anne Kumpula on todennut, ”ilmastonmuutoksen aiheuttamien haittojen palauttaminen yksinomaan yksilölliseksi kysymykseksi rajoittaa olennaisesti sitä, miten ilmastonmuutoksen aiheuttamiin haitallisiin vaikutuksiin voidaan vedota tuomioistuimessa” (Kumpula 2019, 269). Oikeudessa pitäisi kyetä osoittamaan syy-yhteys jonkun tietyn toimijan kuten valtion tai teollisuuslaitoksen sekä jonkun konkreettisen kärsijän välillä. Tällaiset suorat syy-yhteydet ovat kuitenkin tunnetusti hankalia, elleivät mahdottomia, osoittaa tosiksi niin monimutkaisessa ilmiössä kuin ilmastonmuutoksessa. Oikeudenloukkauksiin myös reagoidaan oikeudessa yleensä vasta jälkikäteen, kun loukkaus on jo tapahtunut. Erityisesti lasten ja tulevien sukupolvien tapauksessa oikeudet ovat kuitenkin uhattuina vasta tulevaisuudessa. Tämän takia ilmasto-oikeudenkäynnit, joissa vedotaan lasten oikeuksiin tai ihmisoikeuksiin, ovat erittäin epävarma ja hankala tapa asioiden korjaamiseksi. (Ks. Gib-

bons 2014.) Tietysti on mahdollista, että tuomioistuimet alkavat ottaa aktiivisempaa roolia ilmastonmuutoksen torjumisessa, jos kukaan muu ei siihen ryhdy. Jo vallanjako-opin periaatteidenkin puolesta parempi tilanne olisi se, että ilmastonmuutokseen puututtaisiin poliittisin keinoin lainsäädäntöä kiristämällä. Toiseksi, jos ympäristöhaitat pitää aina kyetä kytkemään *ihmisten* intressien ja oikeuksien loukkaamiseen, silloin luonnolla ei nähdä olevan *itsenäistä* merkitystä. Ilmastonmuutoksen hidastamiseen ja estämiseen ja monien muiden ympäristöongelmien ratkaisemiseen vaadittava poliittinen tahto löytyy kenties vasta silloin, kun luontoa ei nähdä pelkkänä resurssina vaan sillä on monia muitakin merkityksiä.

Lopuksi voikin todeta, että ihmisoikeuksien ja ympäristön välillä on monimutkainen, vastavuoroinen suhde. Yhtäältä terveellinen ja turvallinen elinympäristö on ratkaiseva peruslähtökohta sille, että ihmisoikeuksien ylipäättään on mahdollista toteutua. Toisaalta on myös niin, että tiettyjen ihmisoikeuksien toteutuminen on tärkeää, jotta voimme säilyttää tai parantaa luonnollisen ympäristön tilaa. Erityisesti oikeudet tietoon ja osallisuuteen ovat olennaisia ympäristövahinkoja torjuttaessa ja ilmastonmuutosta hillitessä (Desmet 2019, 196). Tässä artikkelissa olemme muistuttaneet siitä, että oikeus tietoon ja osallisuuteen kuuluu myös lapsille ja että niiden avulla lapset toivottavasti pystyvät myös muuttamaan nykyisen ilmastopolitiikan suuntaa.

Kirjallisuus

- Aalto-Heinilä, Maija (2019) Oikeuksien tahtoteorian puolustus. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (toim.) Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia. Helsinki: Gaudeamus, 81–95.
- Allyouthstn.fi (2020) www-sivusto: <https://www.allyouthstn.fi/pysayttakaa-ilmastonmuutos-nuoret-ilmastokanteiden-tekijoina/> (luettu 25.1.2021).
- Archard, David William (2018) Children's Rights. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.) The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2018 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/rights-children/>.
- Arts, Karin (2019) Children's Rights and Climate Change. Teoksessa Claire Fenton-Glynn (toim.) Children's Rights and Sustainable Development. Cambridge: Cambridge University Press, 216–235.

- Brighouse, Harry (2002) What Rights (if any) do Children Have? Teoksessa David Archard & Colin M. Macleod (toim.) *The Moral and Political Status of Children*. Oxford: Oxford University Press, 31–52.
- Desmet, Ellen (2019) Children's Rights and the Environmental Dimension of Sustainable Development. Teoksessa Claire Fenton-Glynn (toim.) *Children's Rights and Sustainable Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 192–215.
- Dworkin, Ronald (1977) *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Earthjustice.org (2019) www-sivusto: <https://earthjustice.org/news/press/2019/un-committee-on-the-rights-of-the-child-receives-first-ever-human-rights-complaint-on-climate-change> (luettu 3.1.2020).
- Etinson, Adam (2018) Introduction. Teoksessa Adam Etinson (toim.) *Human Rights: Moral or Political?*, Oxford: Oxford University Press, 1–38.
- Feinberg, Joel (1983) The Child's Right to an Open Future. Teoksessa John Howie (toim.) *Ethical Principles for Social Policy*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Feinberg, Joel (1997) Eläinten ja syntymättömien sukupolvien oikeudet. Suomentanut Marjo Rauhala-Hayes. Teoksessa Markku Oksanen & Marjo Rauhala-Hayes (toim.) *Ympäristöfilosofia*. Helsinki: Gaudeamus, 156–178.
- Gibbons, Elizabeth D. (2014) Climate Change, Children's Rights, and the Pursuit of Intergenerational Climate Justice. *Health and Human Rights Journal* 16 (1), 19–31.
- Guggenheim, Martin (2005) *What's Wrong with Children's Rights*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Helsingin Sanomat (3.1.2020) ”Rocktähti Meat Loaf sanoo, että ilmastoaktivisti Greta Thunberg on aivopesty ja ilmastomuutosta ei ole olemassa” <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000006360455.html> (luettu 3.1.2020).
- Kortetmäki, Teea (2017) Justice in and to nature: an application of the broad framework of environmental and ecological justice. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/54950>
- Kumpula, Anne (2019) Ympäristölliset ihmisoikeudet – mahdollisuuksia ja muutoksia. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 262–275.
- Kurki, Visa (2019) Oikeuksien intressiteorian puolustus. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 65–80.
- Lagerspetz, Eerik (2019) Oikeuksien konflikteista. Teoksessa Maija Aalto-Hei-

- nilä & Visa Kurki (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 96–109.
- Lapsenoikeudet.fi (2020) www.sivusto: <https://www.lapsenoikeudet.fi/lapsenoikeuksien-sopimus-turvaa-lasten-ihmisoikeudet/sopimuksen-yleisperiaatteet/> (luettu 14.2.2020)
- Mudway, Ian S. & Dundas, Isobel & Wood, Helen E. & Marlin, Nadine ym. (2019) Impact of London's low emission zone on air quality and children's respiratory health: A sequential annual cross-sectional study. *The Lancet Public Health*, 4 (1), e28–e40. doi:10.1016/S2468-2667(18)30202-0
- Niemi, Hanna-Maria (2019) Ihmisarvo ja ihmisoikeudet. Teoksessa Maija Aalto-Heinilä & Visa Kurki (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 129–145.
- O'Neill, Onora (1988) Children's Rights and Children's Lives. *Ethics* 98 (3), 445–463.
- Pajulammi, Henna (2014) *Lapsi, oikeus ja osallisuus*. Helsinki: Alma Talent.
- Plan-international.org (2020) "Children's Charter for Disaster Risk Reduction (DRR)." <https://plan-international.org/publications/childrens-charter-disaster-risk-reduction> (luettu 1.1.2020).
- Pulkkinen, Laura (2019) "Ranskan keltaliivit ja eurovaalit." <https://politiikasta.fi/ranskan-keltaliivit-ja-eurovaalit/>. (luettu 4.11.2019).
- Rautiainen, Pauli (2020) "Portugalilaiset lapset ja nuoret haastoivat Suomen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen ilmastonmuutoksen vastaisen toimien laiminlyönneistä". <https://perustuslakiblogi.wordpress.com/2020/09/04/pauli-rautiainen-portugalilaiset-lapset-ja-nuoret-haastoiivat-suomen-euroopan-ihmisoikeustuomioistuimeen-ilmastonmuutoksen-vastaisen-toimien-laiminlyonneista/> (luettu 24.1.2021).
- Sanson, Ann V. & Burke, Susie E.L. (2020) *Climate Change and Children: An Issue of Intergenerational Justice*. Teoksessa N. Balvin & D. J. Christie (toim.) *Children and Peace*. Springer Open, 343–362.
- The Guardian (2019) "Trump angry tweets Greta Thunberg prompt humorous response teen activist." <https://www.theguardian.com/us-news/2019/dec/12/trump-angry-tweets-greta-thunberg-prompt-humorous-response-teen-activist> (luettu 13.12.2019).
- The Guardian (2020) "Greta Thunberg Donald Trump twitter chill." <https://www.theguardian.com/environment/2020/nov/05/>. (luettu 20.1.2021).
- UNICEF (2015) *Unless we act now. The impact of climate change on children*. <https://www.unicef.org/reports/unless-we-act-now-impact-climate-change-children> (luettu 25.1.2021).
- UNICEF (2016) *Clear the air for children – The impact of air pollution on children*. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/docu>

- ments/2161unicef.pdf) (luettu 1.1.2020).
- Urgenda.nl (2021) www-sivusto: <https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/> (luettu 25.2.2021).
- WHO (2018) Air pollution and child health: prescribing clean air.
- WHO/CED/PHE/18.01. <https://www.who.int/ceh/publications/air-pollution-child-health/en/> (luettu 19.3.2021)
- Wikipedia (2020) "Juliana v. United States." https://en.wikipedia.org/wiki/Juliana_v._United_States (luettu 17.2.2020).
- Wikipedia (2021) "Yellow vest movement." https://en.wikipedia.org/wiki/Yellow_vests_movement (luettu 20.1.2021).
- YLE (2019) "Hollannin korkein oikeus: Valtiolla velvollisuus vähentää ilmastopäästöjä kansalaisten turvallisuuden takaamiseksi." <https://yle.fi/uutiset/3-11129969> (luettu 25.1.2021).
- YLE (2020) "Donald Trump pilkkaamassa Greta Thunbergia summaa yhden kansainvälisen megatrendin – luvassa on yhä enemmän vaikeita jännitteitä ratkottavaksi." <https://yle.fi/uutiset/3-11137947> (katsottu 1.1.2020).
- Youth4climatejustice.org (2021) www-sivusto: <https://youth4climatejustice.org/> (luettu 24.1.2021).

Tuure Tammi

ILMAN MYRKKYJÄ

Mitä homekoulujen myrkyllisyydet mahtavat kysyä meiltä?

Johdanto

Mikä kaikki on myrkyllistä, on yksi lapseni aina välillä esiin nostamista kysymyksistä perheessämme. Kolmivuotiaana hän bongasi tupakantumpit lähes kaikkialta missä kuljimme. Minusta tuntui, että hänelle kaupungin kartta muotoutui paitsi leikkikenttien ja puistojen kautta, niin myös kohtaamisissaan tupakantumppien ja tupakoivien ihmisten kanssa. ”Miksi poltetaan tupakkaa, jos se on terveydelle vaarallista myrkkyä?”, oli hänelle tärkeä kysymys tuolloin. Hän kyseli tätä tupakoivilta ihmisiltä ja sai monenlaisia vastauksia. Kaupungissa asuessamme hän alkoi myös kysellä autojen pakoputkista tulevasta pakokaasusta ja tehtaiden savuista. Rannalla hän kiinnitti huomiota roskiin ja kysyi, mitä tapahtuu jos linnut syövät niitä. Kerran hän kertoi, että vesikin voi olla myrkyllistä, jos sitä juo liikaa. Eräänä talvisena päivänä matkallamme päivähoitoon katselimme, kun kauhakuormaajat purkivat lähikoulua. Hänen tätä ihmetellessään kerroin tämän johtuvan homeesta. Koulu oli ollut vuoden tyhjiillään, kun koulun väki oli siirtynyt väistöti-

loihin pienen matkan päähän. ”Onko home myrkyä?”, hän kysyi.

Kysymys jäi vaivaamaan. Se houkutteli yksinkertaista vastausta, mutta avautui samalla monimutkaisiin yhteiskunnallisiin, ympäristöllisiin ja terveydellisiin kysymyksiin. Jos myrkyllisyys on jonkin kykyä aiheuttaa haittaa toiselle, kykyä haavoittaa, millaisia myrkyllisyyksiä homekoulu tuottivat? Millä jatkumolla ilmiö oli syntynyt, ja mitä tärkeänä ja ehkä itsestään selvänä pidettyä ilmiö haastoi tässä monia myrkyllisyyksiä tuottavassa ja monista myrkyllisyyksistä riippuvaisessa yhteiskunnassamme?

Lapsuudentutkimuksessa on viime vuosikymmeninä korostunut näkemys, ettei lapsuus ole merkityksellistä ainoastaan tulevan aikuisuuden näkökulmasta, vaan on jo sinänsä elimellinen osa yhteisöjä ja yhteiskuntaa. Ajatellaan, että lapset ovat aktiivisia toimijoita ja tärkeitä tiedontuottajia. (Prout 2005.) Lapseni huomioiden myötä myrky ja myrkyllisyys alkoivat näyttäytyä lapsuudentutkimuksen tärkeinä aiheina, jotka olivat sidoksissa siihen materiaaliseen ja diskursiiviseen ympäristöön, jossa hän lapsuuttaan eli. Posthumanistiset lapsuudentutkijat ovat esittäneet, että yleisen lapsuuden sijaan puhutaan tai tulisi puhua lapsuuden versioista, jotka nousevat luonnollisten, diskursiivisten, kollektiivisten ja hybridien voimien yhdistelmästä (esim. Prout 2005). Kaivinkoneen purkaessa koulurakennuksen seinä konkretisoitui myös homeen yhteiskunnallisuus ja osallisuus siinä, millaisiksi lapsuudet voivat muotoutua ja mitä kaikkea lasten maailmoin voi kuulua. Sen lisäksi, että koulu oli ihmisten välinen paikka, joissa opitaan tulevan aikuisuuden kannalta tärkeitä pidettäviä tietoja ja taitoja, oli se nyt täynnä mahdollisia myrkyjä.

Kiinnostuin tästä koulusta erään valokuvaajastäväni kanssa ja pyysimme lupaa käydä siellä. Suljetun rakennuksen kolkoilla käytävillä lojui vihkoja ja kirjoja, ja kellarikerroksen varasto oli täynnä pölyisiä oppimateriaaleja sukupolvien ajalta. Vierailumme pakotti huomaamaan, etteivät koulut ole ainoastaan paikkoja ihmisten kulttuurisille kasvatustoimille, vaan ne ovat myös materiaalisesti viljejä ja moninaisia ympäristöjä. Tällainen viljeys kietoutui monimutkaisesti kulttuuriin, sosiaaliin, teknologisiin, taloudellisiin ja poliittisiin voimiin sen sijaan, että olisi saavuttanut koulunväen puhtaan biokemiallisena tai kulttuurista irrallaan olevana luontona.

Seuraavassa tarkastelen myrkyllisyyttä ja ruumiillisuutta homekoulujen ilmiötä mukanani kuljettaen. Otan käyttöön viimeaikaisen femi-

nistisen ruumiintutkimuksen jäsennyksiä ruumiista läpäisevänä ja huokoisena, sekä diskursiivisesti että materiaalisesti paikantuneena, kulttuurisena ja luonnollisena (esim. Alaimo 2010). Myrkyllisyys ei yleensä kosketa kaikkia samalla tavoin eikä se ole kaikkien yhtäläillä aiheuttamaa. Myrkyllisyyden kautta on siis mahdollista päästä tarkastelemaan epätaisisesti jakautuvia haavoittuvaisuuksia (Cielemęcka & Åsberg 2019). Näiden haavoittuvaisuuksien paikantamisen ja teoretisoinnin lisäksi on tärkeää Vinciane Despret'n (2016) tavoin kysyä, mitä ne mahtavat kysyä meiltä. Luvassa on teksti, joka liikuskelee homekoulujen ilmön eri juonteilla. En pyri esittämään tyhjentävää jäsennyttä tästä monimutkaisesta ja laajalle levittäytyvästä ilmiöstä. Sen sijaan pyrin nostamaan tarkasteltavaksi sen kautta hahmottuvia perustavia kysymyksiä myrkyllisyydestä, ruumiillisuudesta sekä terveyden ja ympäristön suhteista. Lähelle tulevan kerronnan ja kirjallisten lähteiden käytön lisäksi kuljetan mukana kenttätöni havaintoja ja affekteja. Kenttätöitä olen tehnyt erityisesti yhdessä yhteisössä, jossa vierailuni aikaan oli käynnissä kamppailu koulun sisäilmakysymyksistä (ks. Tammi 2019; 2020).

Luontokulttuurinen myrkkä

Posthumanismi tutkii ihmisten ja ei-ihmisten suhteita ja keskinäisriippuvuuksia lähtien liikkeelle ajatuksesta, että ihminen ja muu maailma ovat erottamattomat (Wolfe 2010). Lähtökohtana on, että ihminen on aina jo lähtökohtaisesti osa aktiivista ja usein ennakoimatonta materiaalista maailmaa (Alaimo 2010). Osa posthumanistisesta ajattelusta on transhumanismia, jossa teknologinen kehitys nähdään verrattain ongelmattomana mahdollisuutena parantaa ihmisten ruumiita. Tässä tekstissä pohjaan kuitenkin kriittisiin feministisiin suuntauksiin, joissa ihmisten ja ympäristöjen keskinäisriippuvuudet pakottavat pikemminkin pysyttelemään yhteiselon ongelmallisuudessa ja kysymään uudenlaisia kysymyksiä käytänteidemme eettisyydestä (Alaimo 2010; Haraway 2016).

Tavanomaisesti myrkyllisyyteen sisältyy oletus erillisistä ruumiista: ihmisruumiista ja myrkyistä, joka uhkaa vahingoittaa tätä. Myrkkä määrittellään normaalia toimintaa uhkaavaksi tai haittaavaksi (Alaimo 2010). Viimeaikainen feministinen ruumiintutkimus (*eng. body studies*) on avar-

tanut tällaista katsantokantaa, käsitteellistämällä ruumiin huokoisena ja läpäisevänä. Esimerkiksi Stacy Alaimo (2010) puhuu yli-ruumiillisuudesta (*eng. trans-corporeality*) tarkoittaen, että ihminen on aina sekoittunut ihmistä laajempien maailmojen kanssa, jolloin ihmistä ja ympäristöä, kulttuurista ja luonnollista olisi tarkasteltava samaan aikaan. Nämä monimutkaiset luontokulttuuriset maailmat muotoutuvat monenlaisten toimijuuksien yhteisvaikutuksista. Niihin kuuluvat paitsi toiset eläimet, myös esimerkiksi kemialliset yhdisteet, jotka ovat usein ihmisperäisiä, mutta joilla on myös ihmisestä riippumattomia, toisinaan ei-toivottuja toimijuuksia. Michael Egan (2008) tarkastelee, kuinka ihmisperäisen, teollisuuden vesistöihin laskeman elohopean, jota pidettiin ihmisten terveydelle verrattain vaarattomana, huomattiin muuttuvan vaaralliseksi vesistöjen mikrobiallisten prosessien myötä. Näin ollen teollisuudelta vapautuva elohopea tuotti pitkällä aikajänteellä terveysvaaran, jota ei oltu osattu ennakoida. Syntyneet myrkyllisyydet olivat ihmisten alullepanemia, mutta inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijuuksien yhteistoiminnan tuotoksia. Seuraavaksi tarkastelen muutamia homekoulujen syntyyn vaikuttaneita tekijöitä pitäen mielessäni edellä kuvatun inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijuuksien kietoutuneisuuden.

Yhtenä homekoulujen syntyyn vaikuttaneena tekijänä voidaan pitää rakentamisen muutoksia, jotka olivat seurausta öljyriippuvuudesta talojen lämmityksessä sekä öljyn hintoja rajusti nostaneesta, Yom Kippurin sodasta seuranneesta öljykriisistä 1970-luvulla (Mölsä 2017; Wikipedia: Vuoden 1973 öljykriisi). Vastaus muuttuneeseen maailmanpoliittiseen, taloudelliseen ja materiaaliseen tilanteeseen oli energiatehokkuuden ja ilmatiiviuden korostuminen rakentamisessa, jota siivitti keinotekoisien ja kemiallisesti prosessoitujen rakennusmateriaalien markkinoiden räjähdysmäinen kasvu (Baker 2012; Ionescu ym. 2015; Murphy 2006; Mölsä 2017). Esimerkiksi muovien käytön lisääntyminen teki rakennuksista tiiviimpiä, mutta samalla edesauttoi kosteuden tiivistymistä ja näin ollen otollisten kasvuympäristöjen muodostumista homeille (Murphy 2006). Tietämys uusien materiaalien käyttäytymisestä laboratorioympäristön ulkopuolella oli heikkoa (Mölsä 2017). Silti vaikutti siltä, että uudet innovaatiot otettiin lähes varauksetta vastaan (Mölsä 2017), kuten oli tehty asbestin (Litvintseva 2019) tai muovien (Vogel 2008) kaltaisissa teollisissa kehityskuluissa. Siinä missä laboratoriot ovat puhtaita ja järjes-

tyksessä, olivat näiden teknologioiden käyttöympäristöt materialiteeteiltaan sotkuisia ja dynaamisia (Vogel 2008).

Kun rakennuksista tuli tiiviimpiä, perinteinen painovoimainen ilmanvaihto ei riittänyt – sen periaatteisiin kun kuuluu, että talo hengittää sisään muun muassa ikkunanpielien ja ulos hormin kautta. Painovoimaisen ilmanvaihdon riittämättömyys ilmatiiviissä rakennuksissa johti koneellisen ilmanvaihdon käyttöönottoon ja sitä kautta universaalien ilmanvaihdon standardien omaksumiseen (Ford 2015; Murphy 2006). Samalla rakennuksiin livahti oletus universaalista ruumiista, mikä selviää tarkastelemalla koneellisen ilmanvaihdon historiaa.

1930-luvun yhdysvaltalaisen huippuyliopistojen tutkimuksissa muodostettiin ensimmäiset standardit työtehokkuutta maksimoivalle sisätilojen ilmanvaihdolle. Koehenkilönä käytettiin valkoihoista, kevyttä työtä tekevää tervettä miestä. Tutkimustulokset yleistettiin koskemaan kaikkia ihmisiä huolimatta koasetelman vääristyneistä, ”normaalia” ruumista koskevista oletuksista (Murphy 2006). 1960-luvulta lähtien oppilaiden suorituskykyä on puolestaan pyritty parantamaan ilmastonin avulla, universaaleja standardeja etsien (Ford 2015).

Kun rakennuksista oli tehty ilmatiiviimpiä ja energiatehokkaampia ja koneellisen ilmanvaihdon myötä sisätilojen ilman vaihtuvuus oli riittävä, myös tehokkaampi työskentely voitiin varmistaa. Kaiken piti olla hyvin. 1980-luvulta lähtien rakennettujen ympäristöjen sotkuisuus ja villeys alkoi kuitenkin tulla havaittavaksi, kun raportit terveyshaitoista, jotka eivät tuntuneet mahtuvan minkään tiedetyn diagnoosin piiriin, alkoivat lisääntyä. Michelle Murphy (2006) on tarkastellut sisäilman terveyshaittoja, jotka aluksi nimettiin ”sairaana rakennuksen oireyhtymäksi” ja joita ilmeni erityisesti uusissa toimistorakennuksissa työskentelevillä naisilla. Usein syyksi esitettiin kemialliset aineet, joita erittyi sisäilmaan uusista rakennusmateriaaleista työtiloissa, joissa oli käytössä koneellinen ilmanvaihto.

Murphy tarkastelee, miten eri tietokäytänteissä yritettiin tulla toimeen epävarmuuden kanssa, joka liittyi vaikeasti diagnosoitaviin ympäristöherkkyyksiin. Kysymykset terveydestä ovat sidoksissa kysymyksiin vallasta ja tiedosta. Murphyn (2006) mukaan vaikeasti diagnosoitavien sisätiloissa ilmenevien ympäristöherkkyyksien ympärille kehittyi aktivistiliikkeitä, jotka kehittivät omat metodinsa herkkyyksien todentamiseksi universaalia varmuutta etsivän biomedikaalisen tiedon rinnalle. Näitä

olivat esimerkiksi itsearviointiin perustuvat oirekyselyt, joiden on toivottu mahdollistavan paikallisen tilanteen kartoittamisen ja jotka ovat olleet käytössä myös epäiltyjen homekoulujen yhteydessä.

Ympäristöherkkyyksistä käytävä keskustelu oli myös tunteellista, kuten yhteiskunnalliset keskustelut ovat. Samalla kun ympäristöherkkyydet kasvoivat yhdeksi suurimmista sairauspoissaoloja aiheuttavista ilmiöistä Yhdysvalloissa, voimistui myös niiden vähättely ja tulkinnat massahysteriana ja syntyperältään psykosomaattisina (Murphy 2006). Silloin kun myrkyllisen ruumiillisuuden keskustelut ottavat käyttöönsä tällaisen, mielen ja ruumiin jyrkkään erontekoon nojaavan dikotomisen argumentoitavan, ne myös polarisoituvat helposti. Tällainen polarisoituminen on tuttu myös homekoulujen ilmiöstä. Julkisesta homekouluja koskevasta keskustelusta löytyy etenkin 2000-luvun alkupuolelta väitteitä, että ympäristöherkkyydet sijaitsevat vain ”korvien välissä”. Tällaiset väitteet eivät ole vieraita nykyäänkään (ks. Mölsä 2017). Eräs tutkimukseeni osallistunut vanhempi kertoi lääkärikäynneistä, joissa arveltiin lapsen sairastamisen johtuvan psykologisista tekijöistä ympäristöherkkyyksien sijaan, eikä koulurakennuksen vaihtoon oikeuttavaa lääkärintodistusta herunut. Lapselle tämä näyttäytyi epätietoisuutena siitä, ”mikä mussa on vikana”. Suuremmin oireilevia oppilaita oli vain pieni osa koko koulun oppilasmäärästä. Haavoittuvuudet jakautuivat epätasaisesti.

Kun normatiiviset oletukset ruumiista ovat voimakkaita ja niiden ylläpitämiseen liittyy valta, on tällä selvästikin vaikutusta siihen, miten herkistyneet kokevat osallisuutensa ja kuulluksi tulemisensa yhteiskunnassa. Jos myrkyllisyys on kykyä aiheuttaa haittaa toiselle, eikö ympäristöherkkyyksien vähättelyssä voi olla kyse myös tästä? Murphy (2006) laajentaa yksilönäkökulmaa esittämällä, että määrittelyllä ei ole ainoastaan vaikutusta diagnoosiin ja hoitoon, vaan myös sosiaaliin instituutioihin, kuten lakitupiin, terveystakuuksiin ja korvauksiin. Kun terveystakymys muunnetaan yksilön ominaisuudeksi ja epänormaaliudeksi, vapautuvat rakentajat ja rakennusten omistajat, kuten yritykset ja kunnat, helposti vastuusta.

Myrkyllisyydellä on myös uutta luova potentiaali. Stacy Alaimolle (2010) ”ympäristösairaus” laajentaa ajatusta ruumiista (ja mielestä) ympäristöihinsä, korostaen niiden erottamattomuutta. Ympäristösairaus ei ole metafora, josta pitäisi päästä eroon, jotta sairauden todelli-

suuteen päästäisiin käsiksi, vaan käsitteestä avautuu lukuisia materiaalisia juonteita ja myös tapoja tuottaa epäoikeudenmukaisuutta. Toisin sanoen, kysymykset terveydestä, ympäristöistä ja sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta ovat yhteenkietoutuneita (Alaimo 2010) ja myrkyllisyyden tarkastelun kautta näihin yhdistelmiin on mahdollista päästä käsiksi. Ympäristöherkkyydet haastavat puhtaan biomedikaalisia ja vakiintuneita normatiivisia käsityksiä siitä, mikä ihmisruumis on ja voi olla, ja ketkä kaikki voivat osallistua sen muotoutumiseen.

Kun keskustelin koulusta oireita saavien lasten kanssa, aloin ajatella rakennusta ruumiista irrallisen toimintaympäristön sijaan sen kanssa vuorovaikuttajana tai yhteismuotoutuvana toimijana. Esimerkiksi eräs tutkimukseeni osallistuneista lapsista kertoi havainnoivansa, missä päänsärkyjä ja kurkun karheutta tulee ja vaihtavansa sitten mahdollisuuksien mukaan paikkaa selvittääkseen, helpottuuko olo. Vaikka toksisille rakennushomeille herkistymisestä on vaikea löytää juhlinnan aiheita niiden vaikeuttaessa tavanomaista arkista osallistumista, haastaa tällainen herkkyys ruumiin universaaliksi katsottuja piirteitä, samalla provosoiden esimerkiksi tutkimusta etsimään moniulotteisempia ja suhteisia tapoja jäsentää ruumiillisuutta.

Tarkoitukseni ei ole pyrkiä argumentoimaan ympäristöherkkyyksien ”aitouden” puolesta tai vastaan. Pikemminkin huomioni on myrkyllisyyden outoudessa tai vinkeydessä silloin kun se ymmärretään sekä ihmisten ja ei-ihmisten toimijuuksien myötä kehittyneenä että kerronnallisena ja kollektiivisena. Myrkky siis harvoin, jos koskaan, saavuttaa meidät puhtaana, vaan se on kietoutunut kulttuurisiin toimiin ainakin kahdella yhteenliittyvällä tavalla. Ensiksi, monet myrkyllisyydet syntyvät kun ihmiset muokkaavat ympäristöjään samalla mahdollistaen uusia ei-inhimillisiä toimijuuksia, jotka vaikuttavat ihmisruumiisiin. Toiseksi, kun nämä myrkyllisyydet tekevät havaittavaksi ruumiiden mahdollisen haavoittuvuuden, alkavat ne häiritä yhteiskunnallisia käytänteitä, kuten koulutusta, vaatien niihin vastaamista tai reagoimista. Seuraavaksi tarkastelen, miten home myrkkynä voi vaikuttaa koulun suhteisiin ja miten sen myötä tuotetaan havaittavaksi muita myrkyllisyyksiä, mutta myös mahdollisuuksia. Tämän jälkeen palaan ympäristön muokkaamisen käytänteisiin ja niiden myötä syntyviin mahdollisiin myrkyllisyyksiin tarkastelemalla siivoamista, ottaen näin käyttöön ihmistä laajemman tulokulman.

Häiriöitä arkisissa käytänteissä

Tutkiessaan asbestin paikallisia ja maailmanlaajuisia epäoikeudenmukaisuuden reittejä Sasha Litvintseva (2019) toteaa myrkyllisen ruumiillisuuden olevan usein kytköksissä kapitalistiseen tapaan jäsentää ihmisen ja ympäristön suhdetta, yhteen psykologisen ruumiillisuuden muodoista, joka asettaa voiton ja kasvun terveyden ja selviytymisen edelle. Asbestikaivoksen työntekijät esimerkiksi katsoivat sairastumisen kuuluvan työnkuvaan ja tärkeintä oli saada yritys kasvamaan ja kukoistamaan, sillä se määritteli heidän paikallisyhteisönsä taloudellista tilannetta. Terveyskysymykset eivät aina ole selkeitä, sillä ne ovat kietoutuneet jännitteisiin tapoihimme arvottaa asioita.

Vietin pari viikkoa erällä paikkakunnalla, jossa vanhemmat olivat aiemmin järjestäneet koululakon vauhdittaakseen kuntapäätäjien toimia koulussa havaittuihin homeongelmiin puuttumiseksi. Elettiin aikaa, jolloin rakennushomeilla alkoi olla paljon painoarvoa julkisessa keskustelussa ja medioissa. Vierailuni aikaan niin paikallislehdissä kuin valtakunnallisissa tiedotusvälineissä ja sosiaalisessa mediassa käytiin keskusteluja sekä tämän kyseisen koulun tilanteesta että koulujen sisäilmaongelmista laajemmin. Kun keskustelin vanhempien ja heidän lastensa sekä koulun opettajien kanssa, huomasin, että home – sekä materiaalisena että sosiaalisesti performoituna ja kamppailtuna – tuotti keskusteluun myös muita kuin terveyshaittoja, muita mahdollisia myrkyllisyyden muotoja, mutta myös mahdollisesti luovia jännitteitä.

Opettajat yhtäältä totesivat toksiineille altistumisen vaarat, mutta myös painottivat, että on tärkeää saada koulun arki ja opetus etenevään suunnitellusti, etteivät oppilaat jää muista jälkeen. Home ja sen sosiaalinen rakentuminen vaikuttivat ainakin opetukseen, vanhempien ja koulun välisiin suhteisiin, oppilaiden käyttäytymiseen ja jaksamiseen. Vanhempien, oppilaiden ja opettajien kanssa keskustellessani he toivat useilla tavoilla esiin, kuinka myös arki oli muuttunut. Tämä tarkoitti esimerkiksi poikkeusjärjestelyitä opetuksessa (kuten oppilaiden uudelleen sijoittelua ja luokkahuoneiden sulkemista) ja oppilaiden muuttuvia tapoja suhtautua koulun tavaroihin (kuten joidenkin opetusmateriaalien koskettamisen välttelyä) ja koulun eri paikkoihin (kuten vaarallisten koulun osien välttelemistä tai homeen bongaamista seinistä ja katosta).

Arjen muuttuminen näkyi ja tuntui myös sairauspoissaoloina ja oman ruumiin muutoksen tarkasteluna (esimerkiksi suhteessa oireiden lisääntymiseen ja vähenemiseen eri tiloissa). Opettajat kokivat joidenkin oppilaiden käyttäytymisen muuttuneen jopa ylimieliseksi ja he puhuivat koulu-tehtävien laiminlyömisestä. Vanhemmat kertoivat arjen muuttuneen ”perushoitamisesta” koulurakennuksen terveellisyydestä huolehtimiseen, tiedonhankintaan ja yhteydenottoihin, jolla oli vaikutusta heidän jaksamiseensa ja sosiaaliseen elämäänsä. Heidän kerronnassaan hoitaminen laajeni lapsista niihin rakennuksiin, joissa lapset päivittäin viettävät. Samalla vanhemmat kokivat kamppailun tuoneen yhteisön vanhempia yhteen ennenkuulumattomalla tavalla ja saaneen aikaiseksi voimakasta yhteisöllisyyttä.

Vanhemmat kokivat kuntapäätäjien puuttumattomuuden koulun tilanteeseen vahingollisena ja lapsia haavoittavana, kun taas opettajat huomasivat vanhempien aktivismin haavoittavuuden oppilaiden käyttäytymisen muutoksina ja heidän työnsä ja arkensa vaikeutumisenä. Opettajat yhtäältä toivat esiin, että he ovat kunnan työntekijöitä ja näin ollen palkattuja huolehtimaan opetussuunnitelman etenemisestä, mutta jotkut oppilaat olivat jääneet lukukauden aikana paljon muista jälkeen.

Koulurakennuksen kunto ja ympäristöterveyden kysymykset eivät mahdu virallisen opetussuunnitelman kehyksiin, kun koulu ajatellaan yleisesti ottaen ainoastaan ihmisten välisenä tietojen ja taitojen kerryttämisen paikkana. Myös ympäristökasvatus ajatellaan usein koululuokan ja sen ihmisten ulkopuolisen ympäristön tarkasteluksi (Tammi, 2020). On myös vaikea tarttua ajatukseen rakennuksista ja ihmisistä ympäristöinä etenkin silloin, kun keskustelu on jännitteinen paikallisesti – opetusta kun ei perinteisesti ajatella poliittisena toimintana. Jotkut opettajat tosin keksivät ottaa homekamppailun esimerkiksi yhteiskunnallisista liikkeistä, tuoden oppilaiden tiedoksi sekä vanhempien että kuntapäätäjien sanomalehdissä julkaistuja tulokulmia, pyrkimättä itse ottamaan kantaa. Opettajien kesken oli ihmetelty, miksei muista paikallisesti tärkeistä terveyskysymyksistä, kuten tupakoinnista sisätiloissa tai energiajuomien ja teollisesti tuotettujen valmisruokien runsaasta käytöstä käyty yhtäläillä keskustelua. Usein kun jotain tehdään havaittavaksi, tehdään jotain muuta havaitsemattomaksi (Chen 2012). Näin myös home vaikutti määrittävän yksiselitteisesti myrkyksi, tai ainakin mahdolliseksi sel-

laiseksi, vaikka monet homeet ovat myös tärkeitä kulttuurisia yhteistyökumppaneitamme ja elintärkeitä lahottajia.

Toisaalta opettajat ilmaisivat tyytyväisyyttään, että vanhemmat olivat ottaneet koulurakennuksen kunnan esille – koskihan terveyshaitta myös opettajia – vaikka karsastivatkin joitain uhkaavammiksi kokemiaan keinoja, joilla vanhemmat asiaa ajoivat. Joillekin oppilaille kysymys homeesta ja koulurakennuksesta näyttäytyi vanhempien ja opettajien välisenä kiistanä ja he kokivat, että heidän tuli valita, kummalle puolelle he asettuvat. ”Eiks ne vois vaan sopia”, kuten yksi lapsista tuhahti. Kun pyysin lapsia kertomaan tarinoita homekoulusta, huomasin homeen myös kiehtovan heitä sen lisäksi, että se näyttäytyi terveydelle vaarallisena myrkkynä, joka piti saada pois. Paikallisessa kamppailussa nähtiin myös mahdollisuuksia lasten tulevan kansalaisuuden suhteen. Monet aikuiset arvelivat, että jossain vaiheessa lapset voisivat muistella tätä paikallista kamppailua esimerkkinä aktiivisesta kansalaisuudesta ja ammentaa siitä voimaa tarttua heitä koskettaviin epäkohtiin.

Paikallisesti homekysymys kytkeytyi monella tapaa koulunväen arkeen ja vaati normaalien rutiinien muokkaamista. Vaikutti siltä, että koulutuksen, terveyden ja sosiaalisten suhteiden välillä oli haastavia jännitteitä, joita opettajat, vanhemmat ja homeelle herkistyneet oppilaat yrittivät erinäisin tavoin vapauttaa. Samalla tuli havaittavaksi tapoja, joilla lapsuutta voidaan elää melko luovastikin erinäisten lasten ruumiisiin kohdistuvien toimien ristipaineessa (ks. Tammi 2019). Lopulta tilanteeseen saatiin ratkaisu, kun koulu päätettiin purkaa ja tilalle rakentaa uusi. Jäljelle jäi kuitenkin kysymyksiä: Mitä pitäisi tehdä kaikille mahdollisesti saastuneille oppimateriaaleille? Mitä jos oireet jatkuvat uudessa koulurakennuksessa, vaikka sisäilmamittaukset eivät tuottaisi kriittisiä arvoja? Mitä jos jo tapahtunut altistus kehittyy jossain vaiheessa terveyshaitaksi, kuten astmaksi?

Hidas myrkyllisyys

Samaan tapaan kuin Eganin (2008) tarkastelema teollisuuden vapauttaman elohopean muuntuminen myrkylliseksi metyylielohopeaksi mikro-bien toiminnan seurauksena, myös homekoulut tarjoavat mahdollisuu-

den teoretisoida toimijuuksia, jotka eivät ole pelkästään intentionaalisia tai inhimillisiä, vaan jotka yhtä kaikki vaikuttavat siihen, mitä ihmisyyks voi olla ja mitä kasvaminen voi olla. Homekouluja ei kukaan rakentanut tietien tahtoon, mutta ihmisen toimet tuottivat ympäristöllisiä muutoksia, jotka lopulta palautuivat ihmisiin terveyshaittoina. Tarkastelemani koulun arkea siivitti epävarmuus siitä, miten herkistyneisiin ruumiisiin tulisi suhtautua ja mikä niitä oikeastaan tuotti.

Mirja Salkinoja-Salonen kumppaneineen (2016) tutki kosteusvaurioita kouluja Espanjassa, Hollannissa ja Suomessa. He tekivät kiinnostavan havainnon. Vaikka espanjalaiset koulut olivat likaisempia mikrobiologisesti havainnoituna, kärsivät suomalaisten koulujen lapset enemmän sisäilmaongelmiin liitetystä oirehdinnasta. Löydöksen merkitystä pohtiessaan he ehdottivat homeongelmien voivan johtua joiltain osin rakennuksessa käytetyistä kemikaaleista. Esimerkiksi boorikemikaalien käyttö rakennusmateriaaleissa, kuten ääni- ja lämpöeristeissä ja antibakteerisissa siivousaineissa tappaa kyllä suurimman osan mikrobeista, mutta samalla tarjoaa kilpailuedun myrkyllisille homesuvuille, jotka ovat näille kemikaaleille vastustuskykyisiä (Salkinoja-Salonen 2016). Monet myrkyllisistä yhdisteistä, jotka päätyvät ihmisruumiiseen ovatkin kulttuurisen toiminnan myötä liikkeellä ja täten sekä kulttuuria että luontoa samaan aikaan (Egan 2008).

Argumentti koulujen ”kuoliaaksi siivoamisesta” (Salkinoja-Salonen 2016, 105) on erityisen kiintoisa, kun sitä tarkastellaan Rob Nixonin (2011) ”hitaan väkivallan” käsitteen kanssa. Nixon vaatii, että välittömän ja silminnähettävän väkivallan lisäksi olisi tarkasteltava väkivaltaa, joka ilmenee asteittaisesti ja piilossa katseelta, hajaantuu ajallis-tilallisesti ja jota ei yleensä ajatella väkivaltana laisinkaan. Nixon käyttää yhtenä esimerkkinään maailmanpankin johtajan esitystä viedä Yhdysvaltojen myrkyllisiä jätteitä Afrikan valtioihin, missä tämän mukaan on suhteessa vähemmän saasteita. Jätteiden vieminen toisten huoleksi ei ole varsinaisesti suoraa väkivaltaa, mutta myrkkujen käsittelyn ja käsittelemättä jättämisen myötä ja niiden maaperään imeytymisen myötä väkivalta olisi tullut (ja myös on tullut) kouriintuntuvaksi.

Mikrobit eivät ole mahtuneet yleisesti ottaen sellaisten olioiden joukkoon, joita kohtaan tekemämme toimet katsottaisiin väkivallaksi. Pyrkimys siivota rakennukset mikrobeista on edellyttänyt mikrobien mää-

rittelemistä lähtökohtaisesti haitallisiksi, vaikka nykytiedon valossa vain pieni osa mikrobeista voi olla ihmisille haitallisia, suurimman osan ollessa hyödyllisiä tai vaikutuksiltaan ei tiedossa olevia (Yong 2016). Homekoulujen ilmiö antaa aihetta pohtia, miten luonnon ja kulttuurin kahtiajakoon perustuvat pyrkimyksemme tehdä ympäristöstämme vain meidän ympäristöjämme voi itse asiassa laittaa liikkeelle uusia myrkyllisyyksiä. Pidän kiinnostavana ajatuksena, että ympäristöherkkyyksissä voisi olla kyse velasta, jonka maksutapa ja -aikataulu eivät ole tiedossa ja jota ei voida lopulta tyhjentävästi hyvittää, kuten Sasha Litvintseva (2019) teoretisoi asbestin kohdalla. Velkaa tai ei, ihmisen ja ympäristöjen suhteet muotoutuvat yllätyksellisesti monilla, myös kulttuuria ja taloutta laajemmilla ajallisuuksilla.

Nixonin (2011) hitaan väkivallan käsitettä hyödyntäen, myös rakennusten ihmiskäyttäjiin kohdistunut myrkyttäminen on ollut ei-intentionaalista, yllätyksellistä ja näkymättömissä materialisoituvaa. Vaikka emme käsitteellistäisi tätä väkivaltana, antaa siivouskäytänteiden, kemikaalien, rakennusten, mikrobien ja ihmisten tarkastelu samassa tekstissä aihetta ajatella, kuinka ne voivat olla toisiinsa yhteydessä, saaden aikaiseksi vaivaannuttaviakin myrkyllisiä maailmoita. Yksi Nixonin tärkeistä huomioista on, ettei poliittisten vaalien ajallisuus ole samantahtinen hitaan väkivallan kanssa. Homeongelmat ovat osin syntyneet päätösten myötä, joita tehneet poliitikot eivät enää ole vallan kahvassa. Monet homekoulut ovat käyneet läpi niin uusien rakennusmateriaalien yleistyksen, mutta myös lamakauden säästöt. Toisaalta monet kemialliset herkkyudet syntyvät myös uusissa rakennuksissa. Vastuut rakentamisesta ovat olleet sirpaileituneita työmaiden koostuessa useista alihankkijoista ja niiden alihankkijoista. Rakennusmateriaalien reittejä on vaikea selvittää ja usein niiden tuottamiseen liittyy myös ympäristöllisiä ja paikallisten yhteisöjen elämään vaikuttavia myrkyllisyyksiä (esim. rakennuksissa paljon käytetyistä kipsilevyistä, Galay 2008). Sopimuksissa painotetaan matalia taloudellisia kustannuksia ja aikataulut ovat tiukkoja, johtuen tehokkuusvaatimuksista. Rakennusaikataulusta myöhästymisistä seuraa taloudellisia sanktioita. Vasta viime vuosina on tarkennettu urakoitsijan velvollisuuksia rakennuksen kunnosta myös sen valmistumisen jälkeen. Prekaarissa kapitalismissa korostuu kiireisyys, kun huomio kiinnittyy selviytymisen (saatikka hoitamisen) sijaan jatkuvaan voiton kasvuun. Samalla itse materiaalit tehdään helposti mykiksi, ikään kuin ympäristö

olisi vain tausta ihmisten kulttuurisille seikkailuille, kuten Val Plumwood (1993) sanoo.

Herää uusia kysymyksiä: voidaanko puhua sellaisesta kuin ympäristön terveys tai mikrobin terveys? Voidaanko terveyttä määritellä ihmistä laajemmin? Jos diversiteetin näivettäminen kouluissa voi johtaa ihmisille myrkyllisiä toksiineja tuottavien homeiden valta-asemaan, eikö tämä tarkoita, että terveyden kysymykset ovat sidoksissa ympäristön terveyden kysymyksiin laajemminkin? Sisäilmaongelmat ja tämänhetkiset globaalit ongelmat (massasukupuutto, ilmastonmuutos, metsien laajamittaiset avohakkuut, suurkaupunkien liikennesaasteet, covid-19 pandemia) eivät tästä tulokulmasta ole toisistaan täysin erilaisia ilmiöitä, vaikka niiden skaalat vaikuttavat erilaisilta (ks. Tammi 2019).

Ilma kontaktialueena

Yhtäältä homekoulujen ilmiö voidaan sijoittaa teknologisen kehityksen ja ongelmattomaan edistykseen luottamisen jatkumolle Eganin (2008) ja Litvintsevan (2019) tapaan. Vaikka koko ilmiökenttä on mahdotonta kattavasti kartoittaa, olen tässä seurannut muun muassa rakentamisen, ilmanvaihdon ja siivoamisen edistyksellisiä juonteita. Näissä kaikissa on havaittavissa pyrkimys kohti tehokkaampaa (energiatehokkaampaa, mikrobeja tuhoavampaa, työtehokkuutta lisäävää) toimintaa, vaikka myös muitakin juonteita on (kuten sisätilojen etuoikeutetun mukavuuden ja viihtyisyyden juonteet ja talouspoliittisiin muutoksiin vastaamisen juonteet). Näiden prosessien kautta tietyille toksiineja tuottaville homeille näyttäisi kuitenkin tarjoutuvan mahdollisuus kukoistaa. Kun toksiinit kulkeutuvat ihmisiin synnyttäen herkkyksiä ja nämä muutokset asettuvat käytänteisiin, kuten koulutukseen, syntyy jännitteitä, joiden käsittelyllä voi olla kauaskantoisia vaikutuksia paitsi yksittäisten ihmisten elämiin, myös yhteiskunnan rakentumiseen laajemminkin. Tärkeä huomio kirjan tehtävän kannalta on, että myrkyllisyyden ajallisuudet voivat olla ei-lineaarisia, ennakoimattomia ja sukupolvisuhteet ylittäviä, *hitaita myrkyllisyyksiä*, jotka nousevat toimista, joiden mahdollista myrkyttävyyttä ei tulla ajatelleeksi. Tällainen myrkyllisyys ei ilmene räjähtäen kuin Tsernobyn ydinreaktori, vaan hiiviskellen kuten ilmastonmuutos.

Silti, samalla kun myrkyllisyys on lamauttavaa ja heikentävää, voi se myös tuottaa uusia yhteyksiä ja haastaa vakiintuneita normatiivisia käsitteitä esimerkiksi ruumiista. Ympäristöherkkyydet vaikuttavat olevan liian monipuolisia ja liian paikantuneita jotta ne voitaisiin yleistää. Ne eivät myöskään ilmene puhtaina, vaan kietoutuneina kulttuurisiin käytänteisiin sekä siinä, miten ne syntyvät, että siinä, miten niihin vastataan. Koulujen monilajiset ruumiit eivät pysy paikoillaan kuin näytteet petri-maljassa.

Toisaalta, kuten Thom van Dooren (2020) esittää tarkastellessaan Covid-19 pandemiaa, on tärkeää etsiä viruksen alkuperää, sillä tällä on episteemisiä seurauksia: hahmottamalla paremmin, miten virus mutatoituu ja leviää, voimme rakentaa interventioita. Samalla tapaa on episteemisesti tärkeää kartoittaa, keitä sisätilojen ihmisiä myrkyttävät toimijuudet ovat ja mistä ne ovat tulleet, jotta voidaan rakentaa interventioita ja kokeilla eri ratkaisuja. Tällaisilla pyrkimyksillä on yhteiskunnallisia seurauksia. Homekouluista ja -herkkyyksistä on viimeistään 2000-luvulla raportoitu kiihtyvään tahtiin, sosiaalisessa mediassa on perustettu aihetta käsitteleviä ryhmiä, koululakkoja on järjestetty erityisesti vanhempainyhdistysten taholta toistakymmentä, ympäristöministeriö on käynnistänyt valtakunnallisen toimenpideohjelman kotimaisen rakennuskannan tervehdyttämiseksi, uusia asiantuntija-aloja ja opintokokonaisuuksia on perustettu, mittarit ovat monipuolistuneet ja tarkentuneet, ilmastointilaitteita myyvät yritykset ovat kasvaneet vuosi toisensa jälkeen, rakennusmarkkinoille on tullut homeresistantteja tuotteita, vain muutamia esimerkkejä mainitakseni. Samalla kun nämä juonteet kertovat sisätilojen terveellisuuden kysymysten laajenemisesta kuumiksi puheenaiheiksi ja ”pirullisiksi ongelmiksi”, ne myös viestivät siitä, että sisätiloista on tullut niin elämäntapamme kuin koulutuksen lähes kyseenalaistamaton normi. Taloista on tullut kaupungistuneessa maailmassa teollisia ja teknologisia proteeseitamme, ensisijaisia elinympäristöjämme.

Jo vuonna 1989 ihmisten ajankäyttöä koskevat tutkimukset esittivät, että ulkotiloissa vietetään marginaalisen vähän päivittäisestä ajasta (1.7-7.9%). Tutkijat esittivät tällöin, että läntisestä ihmisestä on tullut enenevässä määrin ”sisälaji” (Ott 1989). Tämä argumentti on vahvistunut entisestään. 2001 julkaistussa tutkimuksessa todettiin amerikkalaisten viettävän keskimäärin 89% sisätiloissa ja 6% kulkuneuvoissa (Klepeis

ym. 2001). Suomalainen tutkimus vuodelta 2012 puolestaan tarkasteli eri-ikäisten helsinkiläisten ajanviettoa ja arvioi sisätiloissa vietetyn ajan osuudeksi 81-92% (Hussein, Paasonen & Kulmala 2012). Erityisesti tällainen siirtymä lienee havaittavissa kaupungeissa, mutta siihen liittyy myös laajemmin teollistuminen ja siitä seurannut vapaa-ajan lisääntyminen ja sen teknologisoituminen.

Voisiko olla niin, että sisätilojen muotoutuminen ihmisen pääasialliseksi elinympäristöksi vahvistaa myös ajatusta ihmisen ja muun maailman erillisyydestä? Kun huomaamme elävämme mikrobien seassa, murenee tällainen oletus ihmisen erillisyydestä nopeasti. Toinen keino haastaa tällaista oletusta on kiinnittää huomiota ilmaan. Siinä missä suurissa maailman metropoleissa kärsitään huonosta kaupunkien ilmanlaadusta sekä teollisuuden ja liikenteen myrkyistä, on sisäilmasta tullut kasvava huolenaihe, jonka myös maailman terveysjärjestö (WHO 2009) on tunnistanut. Aiemmin tarkastelemissani rakentamisen muutoksissa on kyse myös ilmasta ja sen kontrolloimisesta. Heti kun tarkastelemme ilmaa lähemmin, huomaamme, että se on paikantunutta ja sen koostumus vaihtelee suhteessa siihen sidoksissa oleviin materialiteetteihin. Kun alamme ajatella ilmaa tilanteisesti vaihtelevana yhdistelmänä, ei hengittäminenkään enää ole neutraali, puhtaan biologinen ruumiintoiminto, vaan se on yhdistynyt taloudellisiin, poliittisiin, kulttuurisiin ja materiaalsiin voimiin, kuten teollisuuteen ja rakentamiseen. Rakennusten sisäilma on paitsi sitä, mitä rakennukseen pääsee sisään ja sieltä ulos, myös sitä, mitä rakennuksessa olevat materialiteetit tuottavat sinne: hilsettä, hiuksia, ihosoluja, mikrotekstiilejä, paperikuituja, mineraaleja, kaasuja, tuoksuja, ääniä ja itiöitä, muiden muassa. Myös monet virukset leviävät ilmateitse. Ilmaa voisikin kuvata ”kontaktialueeksi” (Haraway 2008), jossa lajit kohtaavat, vaihtavat aineita ja muuttavat muotoaan. Tai kuten Harold Fromm (1997) toteaa: ”ympäristö, kuten sen nyt ymmärrämme, läpäisee meidät loputtomien aalloin, ja jos voisimme katsella itseämme mikroskooppisella time-lapse -videolla, näkisimme veden, ilman, ruuan, mikrobien, toksiinien saapuvan ruumiiseemme samalla kun vuodatamme, eritämme ja hengitämme prosessoituja materiaaleja takaisin ulos”.

Kun myrkyllisyys aletaan ymmärtää luontokulttuurisena, voidaan huomata, etteivät vesi, ilma, ruoka, mikrobit, toksiininit puolestaan saavu meihin puhtaan luonnollisina, vaan sekoittuneena kulttuurisiin käytän-

teisiin. Ne saapuvat meihin lääkkeiden jääminä vesijohtovedessä, ilman-suodattimilta lennähtävinä itiöinä, kosmetiikan mikromuoveina, lyijypitoisina tuontileluina (Chen 2012), hyönteismyrkyin kyllästettyinä elintarvikkeina, virusepidemioina siellä, missä ihmiset (ja muut eläimet) kokoontuvat suurissa määrin, muun muassa.

Miten elää yhdessä hyvin, myrkyllisyyksien seassa?

Samalla kun ”meistä” on tullut sisälaji, joka voi nauttia mukavasta sisälämpötilasta ja turvallisesta suojasta välillä rankoiltakin sääilmiöiltä, ei myrkyllisyys ole noudattanut tätä etuoikeuksien systeemiä. Kuten Yhdysvaltojen kemikaaliherkkyyksien ilmiö, myös homekoulut ovat lisänneet tietoisuutta, että myrkyllisyys ei ehkä koskekaan ainoastaan kaukaisissa maissa ja köyhemmissä naapurustoissa eläviä. Kuten toimistot, eivät koulutkaan yksinkertaisesti eristä ihmistä luonnosta. Homekoulut ovat tehneet kouriintuntuvaksi sen, että ymmärtääksemme paremmin mitä on olla ihminen, on otettava huomioon laajempi materiaallinen ja monilajinen suhteisuus.

Niinpä episteeminen kysymys, jonka homekoulut esittävät on tärkeä, mutta ontologinen ja samalla eettinen kysymys ihmisten ja ympäristöjen suhteesta on vähintään yhtä ajankohtainen. Jos mietimme ”kuoliaaksi siivoamista” (Salkinoja-Salonen 2016) ja ”hidasta väkivaltaa” (Nixon 2011) tai hidasta myrkyllisyyttä, voimme huomata, etteivät ihmisten toiminnan seuraukset ole yksiselitteisesti paikannettavissa vain ihmisten väliseen, vaan niillä olla seurauksia, jotka usein ensin muuttavat, heikentävät tai myrkyttävät ympäristöjä, minkä jälkeen ne palautuvat epätasaisesti myös ihmisiin. Käynnissä olevan Covid-19 pandemian aikana on tavanomaista lukea sodankäynnin metaforalle pohjaavia kommentteja: ihmiskunnalla on yhteinen vihollinen ja sen voittaminen (tuhoaminen) nähdään yhteisenä tehtävänä. Thom van Dooren (2020) on todennut, että nykyisessä Covid-19 pandemiassa on kuitenkin perimmäältään kyse häiriintyneestä suhteesta ihmisyhteisöjen, eläinten ja ympäristöjen välillä, kuten on ollut myös monien aiempien epidemioiden kohdalla. Esimerkiksi tehotuotannolla on paitsi vaikutuksia eläinten terveyteen, myös virusten mutatoitumiseen lajirajat ylittäviksi zoonooseiksi ja tätä kautta ihmisten ruumiin-

siin. Ehkäpä myös homekoulut vaativat meitä miettimään suhteitamme ympäristöihin pohjamutia myöten uudelleen.

Usein ympäristöllä ajattelemme ruumiimme ulkopuolista tai rakennusten ulkopuolista, mutta homekouluja tarkastellessamme huomaamme, kuinka rakennus on jo lähtökohtaisesti monilajinen ympäristö. Sama pätee ruumiiseemme, ottaen huomioon, että olemme kauttaaltaan erinäisten mikrobiyhteisöjen asuttamia ja ilma, jota hengitämme, yhdistää meidät ympäristöihimme. Mitä seurauksia voi monilajisuuden tulo-
kulmasta olla sillä, että elinympäristömme rajautuvat enenevässä määrin sisätiloihin? Entä mitä seurauksia voi olla sillä, että sisätilojen ja oman ruumiimme monilajisuuteen suhtaudutaan välinpitämättömästi tai vihamielisesti, tai ettemme yksinkertaisesti sisällytä vaikkapa mikrobeja maailmankuvaamme muutoin kuin vihollisinamme? Nyt kun eläinkäanne – eläinten merkityksen tunnistaminen yhteiskuntien ja ihmisyyden muotoutumisessa – on vakiintumassa eri tieteenaloilla, myös lapsuudentutkimuksessa ja kasvatuksessa, tulisiko meidän tehdä myös mikrobikäanne (Hird 2009), jonka kautta pureutua hienojakoisesti kysymyksiin haavoittuvaisuuksien ja mahdollisuuksien epätasaisesta jakautumisesta niin ihmisten välillä kuin ihmisten ja ”ei-ihmisten” välillä (Tammi 2020)?

Kun kirjan teeman hengessä pohdin, miten voitaisiin paremmin puuttua aikuisten lapsia laiminlyövään ja vahingoittavaan toimintaan, ei minulla ole vedenpitäviä vastauksia. Monet myrkyllisyydet kehittyvät ihmisten ja ei-ihmisten monimutkaisen yhteistoiminnan seurauksena ja usein ennakoimattomasti sukupolvet ylittävillä ajallisuuksilla. On tärkeää vastata epistemologisiin kysymyksiin, joita myrkyllisyydet meille esittävät. Olen koettanut pitää kiinni myös siitä ontologisesta (ja samalla eettis-poliittisesta) haasteesta, jonka myrkyllisyys meille asettaa: uudet myrkyttyneet ruumiit kysyvät kysymyksiä suhteistamme toisiimme. Myrkkyy liikuttaa ja osoittaa, että kulttuuriset toimmme ovat sidottuja muihin luonnollisiin toimijuuksiin. Myrkyllisyyteen ei täten pitäisi suhtautua maailmoistamme poistettavana asiana, ikään kuin olisi mahdollista palata johonkin puhtaaseen myrkyttömään alkutilanteeseen. Emme voi täysin kontrolloida myrkyn muotoja. Kun otamme ihmistä laajemman tulokulman vakavasti, voimme avartaa oletuksiamme taloudellisen kehityksen ja teknologisen edistyksen auvoisuudesta ja ihmisen yliveraisuudesta. Myrkyllisyyksien tarkastelun kautta voimme lopulta muistuttaa itsellemme

toimivamme epävarmassa ja suhteisessa maailmassa, emme sen ylä- tai ulkopuolella. Se on ainoa paikka, mistä voimme lähteä liikkeelle.

Sodankäynnin, eristämisen, jatkuvan kasvun, tehostamisen ja tuhoamisen rinnalla ja sijaan onkin kysyttävä epävarmempia, kuten ei-lineaarisia kysymyksiä myrkyllisyydestä. Cielemeçkan ja Åsbergin (2019) mukaan myrkyllisyyden tarkastelu voi auttaa huomioimaan maailman moninaisia haavoja ja rakentamaan toipumisen ja hoitamisen keinoja kysymällä: ”Kuka saa elää, leikkiä, menestyä ja selviytyä ja kuka kärsii ja kuolla ’hitaan väkivallan’ (Nixon 2011) seurauksena, joka syntyy myrkyllisten yhdisteiden ja sosioekonomisen haavoittuvaisuuden yhdistelmissä?” Posthumanistiselle tarkastelulle tärkeää yhdistelmien kartoittamisen lisäksi onkin myös sen kysyminen, miten elää yhdessä ”niin hyvin kuin mahdollista” (Puig de la Bellacasa 2017). Tämä on epävarmuuden ja suhteisuuden hyväksyvä kysymys, joka ei tarjoa pelastusta ja lopullisia ratkaisuja, vaan pyrkii huomaamaan epäpuhtaan ja sakean osallistumisen maailmojen tekoon (Puig de la Bellacasa 2017). Paikantuneiden myrkyllisyyksien kautta pääsemme esittämään kysymyksiä sekä ihmisten välisistä että ihmisten ja ympäristöjen välisistä suhteista ja käytänteistä, epätasaisesti jakautuvista ja myös yllätyksellisistä haavoittuvaisuuksista ja mahdollisuuksista. Palaan näin lapseni kysymykseen siitä, mikä kaikki on myrkyllistä ja sallin tälle kysymykselle sen monimutkaisuuden ja epävarmuuden.

Kirjallisuus

- Alaimo, Stacy (2010) *Bodily Natures: Science, Environment, and the Material Self*. Bloomington: Indiana University Press.
- Baker, Lindsay (2012) *A History of School Design and Its Indoor Environmental Standards, 1900 to Today*. Washington: National Clearinghouse for Educational Facilities.
- Chen, Mel (2012) *Animacies: Biopolitics, racial mattering, and queer affect*. Durham & London: Duke University Press.
- Cielemeçka, Olga & Åsberg, Cecilia (2019) Introduction: Toxic Embodiment and Feminist Environmental Humanities. *Environmental Humanities* 11 (1), 101–107.
- Despret, Vinciane (2016) *What Would Animals Say If We Asked the Right*

- Questions? (Kääntänyt Buchanan, Brett. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Van Dooren, Thom (2020) Pangolins and pandemics. *New Matilda*. Lehtiartikkeli. https://newmatilda.com/2020/03/22/pangolins-and-pandemics-the-real-source-of-this-crisis-is-human-not-animal/?utm_campaign=shareaholic&utm_medium=facebook&utm_source=socialnetwork&fbclid=IwAR35ttch56VZkxkziPrzmsnJScOtwQQQDCnQqR0KWEMnQTgHvFQ1lxOL_F0 (luettu 10.5.2020)
- Egan, Michael (2008) Toxic knowledge: a mercurial fugue in three parts. *Environmental History* 13(4), 636–642.
- Ford, Derek (2015) The pneumatic common: Learning in, with and from the air. *Educational Philosophy and Theory* 47(13-14), 1405–1418.
- Fromm, Harold (1997) “The ‘Environment’ Is Us.” *Kirja-arvio*. <http://www.altx.com/ebr/reviews/rev8/r8fromm.html> (luettu 12.5.2020).
- Galay, Karma (2008) Socio-economic and environmental impact analysis of Khothagpa gypsum mine. *Journal of Bhutan Studies* 18, online. <http://www.digitalhimalaya.com/collections/journals/jbs/index.php?selection=18>. (luettu 10.12.2019)
- Haraway, Donna (2008) *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Haraway, Donna (2016) *Staying with the trouble*. Durham & London: Duke University Press.
- Hird, Myra (2009) *The Origins of Sociable Life: Evolution after Science Studies*. London: Palgrave Macmillan.
- Hussein, Tareq, Paasonen, Pauli & Kulmala, Markku (2012) Activity pattern of a selected group of school occupants and their family members in Helsinki – Finland. *Science of the Total Environment*, 425: 289–292.
- Ionescu, Constantin, Baracu, Tudor, Vlad, Gabriela-Elena, Necula, Horia & Badea, Adrian (2015) The historical evolution of the energy efficient buildings. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 49, 243–253.
- Klepeis, Neil, Nelson, William, Ott, Wayne, Robinson, John, Tsang, Andy, Switzer, Paul & Engelmann, William (2001) The National Human Activity Pattern Survey (NHAPS): a resource for assessing exposure to environmental pollutants. *Journal of Exposure Science and Environmental Epidemiology*, 11(3).
- Litvintseva, Sasha (2019) Asbestos: Inside and Outside, Toxic and Haptic. *Environmental Humanities* 11 (1), 152–173.
- Murphy, Michelle (2006) *Sick building syndrome and the problem of uncertainty: Environmental politics, technoscience, and women workers*. Durham & London: Duke University Press.

- Mölsä, Seppo (2017) Näin Suomi homehtui – hyvä rakentamistapa sai aikaan pahaa jälkeä. <https://www.rakennuslehti.fi/2016/06/nain-suomi-homehtui-hyva-rakentamistapa-sai-aikaan-pahaa-jalkea/> (luettu 6.10.2019)
- Nixon, Rob (2011) *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ott, Wayne (1989) Human activity patterns: a review of the literature for estimating time spent indoors, outdoors, and in transit. US Environmental Protection Agency.
- Puig de la Bellacasa, Maria (2017) *Matters of Care: Speculative Ethics in More Than Human Worlds*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Plumwood, Val (1993) *Feminism and the Mastery of Nature*. New York: Routledge
- Prout, Alan (2005) *The Future of Childhood: Towards the Interdisciplinary Study of Children*. London: Routledge Falmer.
- Salkinoja-Salonen, Mirja (2016) Diagnostisia Työkaluja Rakennusten Patologian. Helsingin yliopisto: Mikrobiologian julkaisuja 50.
- Tammi, Tuure (2019) Mold. Breathing well at the wastelands? Indoor climate change in schools and the daily lives of arctic children. Teoksessa Pauliina Rautio & Elina Stenvall (toim.) *Social, Material and Political Constructs of Arctic Childhoods – An Everyday Life Perspective*. Singapore: Springer, 17–34.
- Tammi, Tuure (2020) What If Schools Were Lively More-than-Human Agencements All along? Troubling Environmental Education with Moldschools.” *Environmental Education Research* 26 (9-10), 1325–1340.
- Vogel, Sarah (2008) From ‘the Dose Makes the Poison’ to ‘the Timing Makes the Poison’: Conceptualizing Risk in the Synthetic Age. *Environmental History* 13(4), 667–673.
- WHO (2009) WHO guidelines for indoor air quality: dampness and mould. World Health Organization. http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0017/43325/E92645.pdf (luettu: 6.10.2019)
- Wolfe, Cary (2010) *What is Posthumanism?* Minneapolis: Minnesota University Press.
- Yong, Ed (2016) *I Contain Multitudes: The Microbes within us and a Grand View of Life*. New York, NY: Harper Collins.

Tapio Litmanen & Tuomo Virtanen

LASTEN MYRKYTETTY MAAILMA

Kemikalisaatio myrkyllisenä perintönä tuleville sukupolville

Johdanto

“Pikku tyttöni ... [...] Kun hän syntyi... Hän ei ollut lapsi vaan elävä pussi, joka oli ummessa joka puolelta, ilman ainoatakaan rakoa, vain silmät olivat auki. Potilaskorttiin kirjoitettiin: ‘tyttö, joka on syntynyt vaikeasti epämuodostuneena: anusaplasia, vagina-aplasia, vasemman munuaisen aplasia...’ Siltä se kuulosti tieteellisellä kielellä, mutta arkikielellä tältä: ei pimppiä, ei peppua, yksi munuainen... [...] Hän on Tšernobyli-invalidi.” (Aleksijevitš 2015, 129).¹

1 Sitaatti on Nobel-voittaja Svetlana Aleksijevitšin kirjasta “Tšernobylistä nousee rukous”. Vaikeasti vammaisena syntynyt lapsi on äitinsä mukaan Tšernobyli-invalidi. Hän edustaa sitä suurta joukkoa lapsia, jotka ovat joutuneet kohtamaan voimape-
räisesti kemikalisoituneen ympäristön. Ydinvoimalaonnettomuus on äärimmäinen esimerkki kemiallisten prosessien hallinnan menettämisestä ja kemiallisesta saastu-
mista. Kuten Chalmersin teknillisen korkeakoulun kemiallisen ja biologisen insi-
nööriön professori Mark Foreman osoittaa, onnettomuuden kemia auttaa ymmär-
tämään ympäristöön päässeitä aineita, radioaktiivisten materiaalien liikettä sekä

Kemikalisaatio muuttaa pysyvästi maailmaamme. Puhutaan muun muassa siitä, kuinka tulevat sukupolvet joutuvat kohtaamaan pysyvästi myrkytetyn maailman. Oletuksena on, että tämä pysyvä myrkyllisyys tulee häiritsemään tulevien sukupolvien elämäntapaa ja olemassa olevaa yhteiskunnallista järjestystä. Kemikalisoituminen tulee myös edellyttämään siihen sopeutumista. (Liboiron ym. 2018.)

Tässä artikkelissa myrkylliset aikuiset ymmärretään ympäristösociologisena käsitteenä, joka viittaa edeltävien ja nykyisten sukupolvien tuottamaan myrkylliseen perintöön tuleville sukupolville. Tämä perintö uhkaa ympäristöä ja terveyttä sekä tuottaa paljon harmia pitkälle tulevaisuuteen. Mietittäessä sukupolvien välisiä suhteita joudutaan käsittelemään vaikeita kysymyksiä niin ympäristöoikeudenmukaisuuden kuin myös sukupolvien välisen oikeudenmukaisuuden ja jako-oikeudenmukaisuuden näkökulmista². Sukupolvien ja jako-oikeudenmukaisuuden tarkasteleminen on perusteltua, koska vahva empiirinen näyttö osoittaa, että esimerkiksi saastuminen on maantieteellisesti epätasaisesti jakautunutta, ja että saastumisesta johtuvat lasten kuolemat kasautuvat matalan tai keskitason tulojen maihin (Landrigan ym. 2019).

Keskustelu ympäristöoikeudenmukaisuudesta heräsi 1970-luvulla siitä havainnosta, että vähävaraiset perheet ja eri tavoin yhteiskunnan marginaalissa olevat henkilöt tai esimerkiksi etniset yhteisöt kohtaavat muita suuremman ympäristöllisen riskin. Asuinyhteisöjen muodostamat ryhmät kamppailivat 1980-luvun ympäristöprotesteissa saastuttavien

sitä, kuinka radioaktiivisuus ja materiaalit käyttäytyvät, kun ne saavuttavat ihmiset, eläimet ja kasvit (Foreman 2015, 13). Lukuisissa lääketieteellisissä tutkimuksissa on dokumentoitu, että etenkin kilpirauhassyövät lasten ja nuorten keskuudessa lisääntyivät kyseisen ydinvoimalaonnettomuuden jälkeen (esim. Tronko ym. 1999). Aleksijevitšin kirjasta löytyy myös muita aikuisten kertomuksia Tšernobylin ydinonnettomuuden seurauksista lapsille. Lisäksi kirjassa on luku 'Lasten kuoro', jossa lapset pääsevät ääneen. Vaikka tässä artikkelissa otetaan kriittinen ote aikuisia kohtaan, Aleksijevitšin kirjan tavoin on todettava, että aikuiset eivät ole tavallisesti tietoisia pahantahtoisia, vaan syvästi huolissaan lasten ja tulevien sukupolvien kohtalosta. On kuitenkin tarpeellista ravistella aikuisten vaalimia käsityksiä nykytodellisuudesta.

- 2 Distributiivinen oikeudenmukaisuus suomentuu hankalasti. Siitä voitaisiin käyttää suomennosta oikeudenmukaisuuden jakaantuminen, oikeudenmukaisuuden jakaantuneisuus tai yksinkertaisesti jako-oikeudenmukaisuus. Päädyimme käyttämään viimeksi mainittua suomennosta.

tehtaiden ja kaatopaikkojen epäoikeudenmukaista sijoittamista vastaan. Kansalaisyhteisöaktivistit osoittivat, että haavoittuvimmassa asemassa olevat ryhmät, kuten mustien asuinalueilla ja alkuperäiskansojen reservateissa elävät, saavat osakseen suhteettoman suuren määrän kielteisiä ympäristövaikutuksia. (Bullard 2015; Stephens & Church 2017.) Tämä havainto johti ympäristöliikkeeseen, jossa juuri riskin epätasa-arvoinen jakautuminen oli keskiössä. Yhdysvalloista alkunsa saanut ympäristöliikettä on vaikuttanut merkittävästi ympäristöpolitiikan kehitykseen (Čapek 1993; King 2015, 756).

Ympäristöoikeudenmukaisuus määritellään tyypillisesti ympäristömyrkyiltä ja -vaaroilta altistamisen estämiseksi tai jonkin ryhmän tai yhteisön suojelemiseksi ympäristösyrynnältä (London ym. 2011). Huomio ympäristöoikeudenmukaisuuden epätasaisesta jakaantumisesta on kehittänyt ympäristöpolitiikan aatepohjaa. Myönteisessä mielessä ympäristöoikeudenmukaisuus tarkoittaa nykyään eri väestöryhmien tasapuolista kohtelua ympäristölain, -sääntelyn ja -politiikan vaikutuspiirissä, kuten myös sen välttämistä, että tietyt väestöryhmät joutuisivat kohtaamaan suhteettoman suuren osuuden teollisuuden, kaupunkien ja kaupallisten toimien kielteisistä ympäristöllisistä seurauksista. Lisäksi ajattelutavan pohjalta on kehittynyt holistisia lähestymistapoja terveystieteisiin, ympäristöterveyden sääntelyyn, ympäristöpäätöksentekoon ja yhteisöjen kehittämiseen. (King 2015, 756.)

Ympäristöoikeudenmukaisuutta voi tarkastella lisäksi sukupolvien näkökulmasta, sillä myös ikä on ympäristöriskien jakaantumisen perusta. Sukupolvien välinen oikeudenmukaisuus viittaa yhden sukupolven kielteisiin tai myönteisiin velvoitteisiin toisia sukupolvia kohtaan (Čapek 1993; Kelly 2015, 396). Poliittisen filosofian professori Paul Kellyn (2015, 396) mukaan sukupolvien välinen oikeudenmukaisuus ei varsinaisesti viittaa tietyn samanaikaisesti elävän väestön eri sukupolvien oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Tässä artikkelissa sisällyttämme kuitenkin termin määritelmään myös ajallisesti toisiaan lähellä olevia sukupolvia, kuten teologian tohtori Suvielise Nurmi (2020, 18) tekee.

On tärkeää pohtia, miten hyödyt ja haitat jakautuvat eri väestöryhmien kesken, miten erilainen jakautuminen vaikuttaa ihmisten elämään ja mitkä ovat moraalisesti suositeltavia ratkaisuja epätasa-arvon välttämiseksi (Lamont & Favor 2017; Siegrist 2015). Jako-oikeudenmukaisuuden

lähtökohtana on juuri se perustavanlaatuinen havainto, että yhteiskuntien taloudelliset, poliittiset ja sosiaaliset olosuhteet tuottavat jäsenilleen eri määrän hyötyjä ja haittoja.

Vaikka monet elämälle tärkeät biofyysiset prosessit palautuvat kemiaan, ei yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa, kuten ei myöskään ympäristösosiologisessa riskien tutkimuksessa ole juuri kiinnitetty huomiota ilmiöön, josta voisi laveassa mielessä puhua termillä kemikalisaatio. Ympäristösuojelutieteen dosentti Jari Lyytimäen (2006) tavoin kemikalisaatiota voi pitää jopa “unohdettuna ympäristöongelmana”.

Artikkelin tavoitteena on tuottaa avauksia yhdestä vähemmälle huomiolle jääneestä ympäristöriskistä, josta jo yhdysvaltalainen biologi Rachel Carson varoitti vuonna 1962 julkaistussa kirjassaan Äänetön kevät. Kemikalisaatio on aiheena vaikeasti hahmotettava ja kovin yleinen, minkä vuoksi se on jäänyt muiden ympäristöriskien, kuten ilmasto-keskustelun tai mikromuovikeskustelun, varjoon. Sinänsä nämä molemmat voi nähdä osana yleisempää elinympäristömme kemikalisoitumista.

Jotta ymmärtäisimme ympäristön myrkyttymistä ja tulevien sukupolvien tarvetta ympäristöoikeudenmukaisuuteen, on syytä tutkia kemikalisaation luonnontieteellisiä, taloudellisia ja yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Tässä artikkelissa keskitymme kemikalisaation sukupolvikysymyksiin keskustelemalla muun muassa siitä, kuinka lapset ja nuoret ovat herkempiä kemikaaleille, kuinka eri ryhmät asennoituvat kemikaaleihin, ja millaisia kemikaalien riskienhallintajärjestelmiä on kehitetty. Lisäksi erittelemme teoreettisesti termiä kemikalisaatio. Keskeinen ajatuksemme on, että kemikalisaatiossa on kyse sellaisesta ympäristöoikeudenmukaisuudesta, jota eri toimijat ovat pyrkineet tekemään näkyväksi selkeästi poliittisemmalla termillä myrkyllisyys.

Lasten herkkyys ympäristömyrkyille

Kemikaalit tulevat meidän, lastemme ja tulevien sukupolvien iholle. Tarkastelemme kemikalisaatiota ympäristösosiologisessa kehyksessä. Käytämme termiä myrkylliset aikuiset, koska pyrimme kääntämään katsetta tuleviin sukupolviin ja siihen, miten edeltävät sukupolvet tuottavat hyvinvointia edistäessään myös ei-aiottuja sivuvaikutuksia. Lapset edus-

tavat tässä ajassa tulevia sukupolvia, jotka joutuvat vastatusten edeltävien sukupolvien tuottaman maailman kanssa. Lapset ovat teollisen yhteiskunnan normaalin toiminnan uhreja ja haitan kärsijöitä, koska he ovat huomattavasti herkempiä myrkyllisille kemikaaleille kuin aikuiset (Braun & Gray 2017; Landrigan & Goldman 2011; Landrigan & Greg 2005; Larsson 2018). Tämä johtuu siitä, että lasten elimistön järjestelmät, kuten immuuni-, hermosto-, hormoni- ja lisääntymisjärjestelmät, kehittyvät koko lapsuuden ajan (Larsson 2018, 1).

Vaikka lasten elämä on nykyään huomattavasti turvallisempaa kuin edeltävinä vuosisatoina, uhkaavat lapsia väestöryhmänä erilaiset ympäristölliset ja terveydelliset haitat kuin aiemmin. Keskeisiä lasten sairauksien, vammautumisten ja kuolemien syitä ovat erilaiset krooniset sairaudet, joiden määrän lisääntymisessä huomattava tekijä ovat ympäristömyrkyt. Tutkimuksin on osoitettu, että kemiallinen altistuminen on merkittävä syy lasten vakaviin sairauksiin, kuten leukemiaan ja muihin syöpiin sekä synnynnäisiin vammoihin ja hermoston kehityshäiriöihin. Lisäksi kemiallinen altistuminen vaikuttaa lasten yleisiin arkipäiväisiin sairauksiin ja vaivoihin, kuten astmaan, allergioihin ja liikalihavuuteen. (Braun & Gray 2017; Landrigan & Goldman 2011.)

Kuten kansanterveystieteen professori Philip Landrigan ja ympäristöterveystieteen professori Lynn Goldman (2011, 844) toteavat, on esimerkiksi yhdysvaltalaisen lasten ympäristö kemikalisoitunut valtavasti viimeisen viidenkymmenen vuoden aikana. Tänä aikana on keksitty enemmän kuin 80 000 uutta synteettistä kemikaalia, joita on otettu käyttöön miljoonissa kulutustuotteissa, kuten ruoassa, ruokapakkauksissa, vaatetuksessa, siivous- ja puhdistustuotteissa, rakentamisessa, kosmetiikassa ja tuttipulloissa. Osa näistä kemikaaleista altistaa etenkin lapsia, vaikkakin tutkimukset osoittavat, että teollisia kemikaaleja löytyy eri puolilla maailmaa asuvien eri-ikäisten ihmisten verestä ja virtsasta. Myrkyllisten kemikaalien vahva ja jatkuva kasaantuminen tuottaa sairauksia ja aiheuttaa erilaisia häiriöitä kehon normaaliin toimintaan eritoten lapsille. (Braun & Gray 2017; Landrigan & Goldman 2011, 844; Liboiron ym. 2018.) Uusin tutkimustieto kertoo, että ilman, veden, maaperän sekä yleinen kemiallinen saastuminen aiheutti vuonna 2016 maailmanlaajuisesti noin 940 000 lapsen kuoleman, joista kaksi kolmasosaa oli alle viisivuotiaiden kuolemia (Landrigan ym. 2019).

Vaikka ilmastonmuutos³ tuottaa uhkia kaikkien ihmisten terveydelle ja turvallisuudelle, ovat lapset erityisen haavoittuvia. Syitä lasten haavoittuvuudelle ovat muun muassa vielä kehitysvaiheessa oleva fysiologia ja aineenvaihdunta, korkeampi altistuminen ilman, ruoan ja veden epäpuhtauksille suhteessa kehon painoyksikköä kohti, lasten toimintatavat sekä heidän riippuvuutensa hoivasta. Ilmastonmuutoksen seurauksina lasten fyysiseen ja psykologiseen terveyteen vaikuttavat ilmastokatastrofi, lisääntynyt lämpötilastressi, heikentynyt ilmanlaatu, ilmastoherkkien tartuntatautien muunnokset sekä ruoan, veden ja ravitsemuksen saannin kasvava epävarmuus erityisesti maapallon haavoittuvilla alueilla (Ahdoot ym. 2015, e1468–1469). On arvioitu, että 88 prosenttia globaaliin ilmastonmuutokseen kytköksissä olevista sairauksista kohdistuu viisivuotiisiin tai sitä nuorempiin lapsiin sekä teollistuneissa että kehittyvissä maissa. Erityisesti kehittyvissä maissa, joissa sairauksien taakka on jo entisestään suuri, kohdistuu lapsiin muita enemmän ilmastonmuutoksen aiheuttamia terveydellisiä ongelmia. (Ahdoot ym. 2015, e1470).

Kemikalisaation monet merkitykset

Termi kemikalisaatio on tullut puhekieleen vauhdilla. Se esiintyy monissa yhteyksissä erilaisin merkityksin, mutta silti sanalle ei ole olemassa suomenkielistä Kielitoimiston antamaa määritelmää. Kemikalisaatio-termi pitää sisällään niin yksilön ja kuluttajan, kuin myös ympäristön ja luonnon laajassa merkityksessä. Arkikielessä sillä saatetaan tarkoittaa yksilön lähelle tulevaa kemiallisten aineiden tuottamaa vaaraa, ja kuluttajina puhumme yleisesti ympäristön kemikalisoitumisesta. Kemikalisoituminen kytkeytyy myös rakennettuun ympäristöön ja kuluttajien käyttämiin kestokulutushyödykkeisiin ja päivittäistavaroihin. Professori Jesper Sjö-

3 Kuten tiedetään, hiilidioksidin (CO₂) lisääntyminen ilmakehässä johtuu suurelta osin fossiilisten polttoaineiden polttamisesta. Merkittävimmät ilmaston lämpenemiseen vaikuttavat pitkäikäiset kasvihuonekaasut ovatkin hiilidioksidi (CO₂), metaani (CH₄) ja typpioksiduuli (N₂O). Vaikka ilmastojärjestelmä on monimutkainen sisältäen myös ilmakehän ja ekosysteemin vuorovaikutuksen ja luontoperäiset päästöt ja nielut, niin tiedetään, että edellä mainittujen kaasujen pitoisuudet ovat kasvaneet ilmakehässä selvästi esiteollisesta ajasta (Ilmastotieteen laitos 2020).

ström (2010) tutki ruotsalaisten esikoulun opettajien ja opiskelijoiden käsityksiä kemikaaleista ja myrkyistä. Hän havaitsi, että sana kemiallinen miellettiin synonyymiksi jollekin synteettiselle, keinotekoiselle, luonnottomalle, myrkylliselle, vaaralliselle ja haitalliselle.

Kemikaaleilla on kehollinen ulottuvuus. Termiä kemikalisaatio voidaan käyttää viittaamaan sekä vaatteissa että terveystuotteissa oleviin kemikaaleihin, jotka aiheuttavat joillekin ihmisille allergisia reaktioita. Toisaalta esimerkiksi YLE on tehnyt muutamia ns. Long read -juttuja kemikaaleista, joita imeytyy ihmiseen arkisten tuotteiden mukana (Frilander 2018; Toivonen 2017). Näissä lehtijutuissa pääpaino on kemiallisten aineiden kertymisessä tuotteiden käyttäjien kehoon.

Teollisuuden ympäristöpäästöistä tai ei-toivottujen aineiden ympäristölevinneisyydestä voidaan puhua termillä kemikalisaatio. Tällöin termillä viitataan tahallisiin tai tahattomiin ympäristöpäästöihin vedessä, maaperässä tai ilmassa. Esimerkiksi vesistöjen saastumisen yhteydessä puhutaan ”ympäristön kemikalisaatiosta”, mikä viittaa ihmisen teollisesti valmistamien kemiallisten yhdisteiden laajaan ja usein tahattomaan levinneisyyteen vesistöissä. Levinneisyyden mielletään olevan peräisin sekä teollisuudesta että yksityisten ihmisten toiminnasta. Esimerkiksi kemian tohtori Elijah Ngumba (2018) tutki väitöskirjassaan lääkkeiden tai lääkejäämien joutumista vesistöihin jätevesien mukana. Hänen työnsä lähtökohta oli havainto, että lääkkeiden aktiiviaineet muodostavat ongelman urbaanissa hydrologisessa kierrossa, ja että pieninä pitoisuuksina ympäristöön päätyvien lääkeaineiden vaikutuksia ei vielä täysin ymmärretä. Tosiasia on kuitenkin se, että tuhansia tonneja lääkeaineita päätyy ulosteiden ja virtsan mukana jätevedenpuhdistamoille, josta osa päätyy ympäristöön. Toisaalta osa päätyy suoraan käsittelemättömänä ympäristöön, mikä oli merkittävää muun muassa Nairobissa ja Lusakassa. Molemmissa kaupungeissa on erittäin korkea HIV/AIDS esiintyvyys ja tautia varten on suunniteltu lääkeohjelma. Ylipäänsä lääkeaineiden käyttäytymisestä kehitysmaiden vesistöissä ei tiedetä tarpeeksi (Ngumba 2018, 53–54).

Kemikalisaatio jatkumona

Kuten todettua, termiä voidaan ajatella yksilöiden lisääntyneen kemial-

lisen altistuksen ja kemikaalien ympäristölevinneisyyden näkökulmasta. Vaikka tässä artikkelissa huomio onkin kemikalisaation ympäristö- ja terveysriskeissä, kyse on jatkumosta. Vastaavalla tavalla kuin antropologian professori Mary Douglas (2000) käsittelee kirjassaan ”Puhtaus ja vaara” vanhaa toteamusta ”lika on ainetta väärässä paikassa”, voimme todeta, että myrkyllisyys on kemiallista ainetta väärässä paikassa tai molekyylien liian suurilla pitoisuuksilla suhteessa niiden normaaliin esiintymiseen tiettyssä paikassa (Walker ym. 2012, xxii).

Lähtökohtaisesti on hyvä mieltää, että kemialliset aineet ja kemialliset prosessit ovat osa elämän ylläpitoa ja luonnon järjestystä maapallolla. Monimuotoiset biofyysiset kemialliset prosessit ovat elävien organismien toiminnan edellytys, ja ne myös luovat edellytyksiä elämälle sekä edistävät elämän kehittymistä ja edesauttavat elämää. Näin ollen ei ole hyödyllistä lukea termin kemikalisaatio alle pelkästään kielteisiä asioita, kuten esimerkiksi saastumista, myrkyttymistä ja ympäristötuhoja. (Walker ym. 2012, xxi-xxv.)

Kemikalisaation kielteisellä puolella tarkoitetaan niitä haitallisia vaikutuksia, joita synteettisten ja teollisesti tuotettujen kemiallisten aineiden tavanomainen, liiallinen, haitallinen tai jopa väärin käyttäminen aiheuttaa ympäristöön tai yksilöiden terveyteen. Termi viittaa kehityskulkuun, jossa yksilöt sekä teollis-kaupalliset tai tuotannollis-hallinnolliset toimijat pyrkivät kehittämään tai parantamaan kemikaalien avulla tuotantoa, tuotannollisia prosesseja tai tuotteita. Kyse on ajallis-tilallisesta kehityskulusta, jossa tieteen avulla pyritään edistämään erilaisia kaupallisia tai hyvinvoinnillisia tavoitteita, mutta jossa prosessi itsessään voi tuottaa myös kielteisiä sivuvaikutuksia.

Saksalainen edesmennyt sosiologian professori Ulrich Beck (1992) puhui ympäristöriskien teollisesta luonteesta termillä organisoitu vastuuttomuus (ks. myös Curran 2015; Curran 2018). Kanadalainen sosiologian professori Dean Curran (2018) määrittelee, että organisoitussa vastuuttomuudessa on kyse toimijoiden suhteesta sekä syy-seurausuhteen jäljittämisen vaikeudesta (ks. myös Walker ym. 2012, xxiv). Yhtäältä riskejä tuotetaan kollektiivisesti, ja ne kumuloituvat ja jakaantuvat yhteiskunnassa, mutta toisaalta yhteisesti tuotettuja riskejä ei pystytä jäljittämään yksittäisiin toimijoihin. Varsinkin syyllisyyden osoittaminen on vaikeaa, jos kyse on teollisen yhteiskunnan normaalista, hyväksytyistä ja

sallitusta toiminnasta. Tämä jälkimmäinen tarkoittaa Beckillä sitä, että kyse on järjestämän vähemmälle huomiolle jääneestä ominaisuudesta, järjestelmän sivutuotteesta, koska tavoitteena on ollut tuottaa vaurautta, hyvinvointia ja hyötyjä. (Beck 1992, 19; 1995, 132–137.)

Hieman vastaavalla tavalla voisi ajatella, että menossa on maapallon syntetisoiminen (Casper 2003), josta kukaan ei ole vastuussa, ja jota ei kokonaisuudessaan pystytä yhteiskunnallisesti kontrolloimaan. On syytä kysyä Liboironin ja kollegoiden (2018) tapaan, pitääkö jatkossa analyysien lähtökohtaotetuksena olla pysyvästi myrkytetty maailma. Vaikka kemianteollisuuden sääntely on vuosikymmenissä edennyt huimia askelia, myös kemian alan tutkimus ja tuotanto tuottavat jatkuvasti uusia haasteita sääntelylle.

Ensimmäisenä maapallon syntetisoimisesta kirjoitti yhdysvaltalainen biologi Rachel Carson (1962). Hänen kirjaansa *Silent Spring* pidetään nykyaikaisen ympäristötietoisuuden lähtölaukauksena. Kirja käsittelee tuholaisen torjunnassa käytettyjen kemikaalien haittoja luonnolle. Kirjan nimenä Äänetön kevät viittaa laululintujen kuolemiin, koska laajalti käytössä ollut rikkaruohomyrkyt DDT siirtyy rasvaliukoisena hyönteisistä lintuihin ja edelleen ravintoketjussa eteenpäin, lopulta myös ihmisiin. Kirjan seurauksena kemikaalien valvontaa alettiin kehittää, ja useissa maissa DDT kiellettiin 1970-luvulla. Lisäksi Carsonin kirja sysäsi liikkeelle laaja-alaisen ympäristökeskustelun ja nykyaikaisen ympäristöliikkeen.

Carsonin kirjan käsittelemät asiat liittyvät kemikalisoitumisen voimistumisen jaksoon, joka käynnistyi 1950-luvulla. Maataloudessa tämä tarkoitti niin sanotun vihreän vallankumouksen alkamista, jossa maatalouden tuottavuutta ryhdyttiin tehostamaan elintarviketuotannon lisäämiseksi. Vihreän vallankumouksen tavoitteeksi otettiin maatalouden modernisointi muun muassa kasvinjalostuksen, uuden teknologian, hyönteismyrkkujen ja kemiallisten lannoitteiden avulla.

Kehitykseen kietoutuu monia sosiaalisia ja poliittisia kysymyksiä, kuten ruokakriisit ja nälänhätä, sekä niiden aiheuttamat sosiaaliset ja poliittiset konfliktit. Kuten intialainen filosofi Vandana Shiva (2016) osoittaa, tässä toiminnassa keskiössä oli maatalouden tieteellistyminen. Se tarkoitti tietenkin monia seikkoja, mutta jälkikäteen arvioiden kyse oli ihmiskunnan jättimäisestä harppauksesta pyrkimyksissään irrottautua

perinteisistä luonnon asettamista rajoituksista kohti valtavan mittakaavan maatalousteollista tuotantotapaa. Shiva (2016, 29–30) kuvaa, kuinka esimerkiksi väkirikkaassa Intiassa tällä toiminnalla oli vahva poliittinen tuki, ja kuinka amerikkalaiset instituutiot, kuten yksityiset American Foundation, Rockefeller Foundation sekä Yhdysvaltain hallitus ja Maailmanpankki rahoittivat ja edistivät vihreää vallankumousta tavoitteenaan amerikkalaisen mallin mukainen maatalous. (Shiva 2016, 25–46.)

Ikääntyneiden valveutuneisuus ja nuorten huolettomuus

Osa kuluttajista on selvästi huolissaan kemikalisaatiosta. Euroopan Unionin kansalaisten huolikartalla kemikalisoitumisen aiheuttamat terveysriskit ovat korkealla. Neljä suurinta huolenaihetta ovat 1) ilmansaastuminen (56 %), 2) vesien saastuminen (50 %), 3) kuluttajatuotteiden kemikaalien vaikutukset terveyteen (43 %) ja 4) jätteiden määrän kasvu (43 %). Viidentenä listassa on kohta 'maataloustuotannon tuottamat saasteet, kuten kasvinuojelumyrkyt ja lannoitteet' (29 %). (Eurobarometer 2014, 12.)

Turvallisuus- ja kemikaalivirasto TUKES on teettänyt kaksi asennetutkimusta kemikaaleista. Ensimmäinen tehtiin vuonna 2014 (Kosonen 2014) ja toinen vuonna 2017 (Kosonen 2017). Tulokset kertovat, että suhteessa kemikalisaation aiheuttamiin riskeihin ihmiset jakaantuvat erittäin huolestuneisuuteen ja huolettomiin. Aineistot osoittavat, että noin viidennes suomalaisista on erittäin paljon tai melko paljon huolissaan altistumisesta kemikaaleille jokapäiväisessä elämässä. Sen sijaan puolet vastaajista ilmaisi tutkimuksessa, että he ovat melko tai erittäin vähän huolestuneita altistumisesta kemikaaleille. Huolestuneisuutta määrittää sukupuoli ja ikä. Naisista neljännes on huolissaan asiasta, kun taas miehistä vain 14 prosenttia. Eniten huolestuneita ovat 50–64-vuotiaat.

Nuorempien ikäluokkien riskitietoisuus on alhaisinta. TUKESin tulokset nimittäin osoittavat, että kaikkein nuorimpien (15–24-vuotiaat) vastaajien sekä opiskelijoiden ja koululaisten keskuudessa huoli on vähäisintä. Näissä ryhmissä 60–64 prosenttia vastaajista ilmaisee olevansa melko tai erittäin vähän huolissaan altistumisesta kemikaaleille. Kuten

aiemmin on todettu, lasten ja nuorten keho on herkempi kemikaaleille kuin aikuisten. Vaikka tämä asennetutkimus ei kerrokaan alle 15-vuotiaiden asenteista, niin silti havaittu nuorempien ikäryhmien huolettomuus kertonee lasten tavasta hahmottaa tällaisia riskejä. Hahmottamistapa ei siis ole suhteessa lääketieteellisen tutkimustiedon osoittamaan riskiherkkyyteen. Myös tätä taustaa vasten aikuisten vastuu ja huolenpito lapsista ja nuoremmista ikäryhmistä on perusteltua.

Miten estää lasten ja nuorten myrkyttyminen?

Vastuulliset aikuiset huolehtivat lapsista ja nuorista, mutta kuten Ympäristöministeriön tilastot osoittavat, esimerkiksi vuonna 2016 kemikaaleihin liittyviä ilmoituksia tehtiin eniten leluista, tekstiileistä, muotituotteista ja kosmetiikasta. Erityisesti kosmeettisten valmisteiden kasvava käyttö tuottaa huolenaiheita sääntelylle, sillä kosmeettisten valmisteiden riskiarviot ovat edelleen keskeneräisiä (YM 2017, 57). Lapset ja nuoret ovat näiden tuoteryhmien aktiivisia kuluttajia. On arvioitu, että keskivertoaikuinen altistuu päivittäin noin viidelle tuhannelle kemikaalille (Tykki 2018). Lasten kemikaalikuorma ei välttämättä ole sama kuin aikuisten, mutta kuten terveystieteen tutkija Anna Makri ja kollegat (2004) osoittavat katsausartikkelissaan, lapset altistuvat ja herkistyvät eri kehitysvaiheissaan eri tavoin.

Kemianteollisuus joutui yhteiskunnallisen kritiikin kohteeksi erityisesti 1980-luvulla, koska alalla ei ollut itsekontrollia, se ei kuunnellut yleisöä, ei asettanut ympäristöä ja turvallisuutta etusijalle, eikä ottanut vastuuta prosesseistaan ja tuotteistaan (King & Lenox 2000). Itsesääntelyyn tähtäävät toimenpiteet käynnistyivät, kun teollisuudenala ja etujärjestöt havahtuivat kasvaviin protesteihin ja julkisen luottamuksen tasaiseen laskuun, jotka johtuivat muun muassa onnettomuuksista, ympäristötuhoista ja aiheutetuista terveysongelmista⁴.

4 Lukuisten kemikaaliteollisuuden onnettomuuksien joukossa yksi alan synkän ympäristöhistorian merkittävimmistä tapauksista on intialaisen Bhopalin kaupungin kohtaamaa valtava kemikaalionnettomuus 2.–3. joulukuuta 1984. Se tunnetaan maailman teollisuushistorian pahimpana onnettomuutena (Mac Sheoin 2010). UCIL (Union Carbide India Limited) yhtiön kasvinsuojeluaaineita valmistavan tehtaan

Vapaassa markkinataloudessa kemianteollisuus ei sinänsä ole moraalisesti tuomittavaa tai laitonta. Suomi käyköön esimerkkinä siitä, kuinka merkittävästä ja hyväksytystä taloudellisen toimeliaisuuden sektorista on kyse⁵. Kemianteollisuus koostuu monista erillisistä toimialoista, mikä hahmottuu katsottaessa kemianteollisuuden kattojärjestöä, Kemianteollisuus ry:tä. Siinä ovat edustettuina öljy, kaasua ja petrolikemian teollisuus, kemian perusteollisuus⁶ sekä kemian tuoteteollisuuden eri toimialat⁷. Etujärjestöllä on lähes 400 jäsenyhdistystä ja 13 jäsen-, yhteistyö ja sopimusjärjestöä. (EK 2018; Kemianteollisuus 2018.) Kemianteollisuuden osuus Suomen tavaraviennin arvosta on ollut viidennes jo pitkään, ja vuonna 2016 kemianteollisuuden viennin arvo oli hieman yli 10 miljardia euroa⁸.

kaasuvuoto altisti yli 500 000 ihmistä methyl isocyanate (MIC) nimiselle kaasulle ja myös muille kemikaaleille. Virallisesti ilmoitettu kuolonuhrien lukumäärä välittömästi onnettomuudessa oli 2259, mutta eri lähteiden arvioiden mukaan kuolleiden lukumäärissä liikutaan kahdeksan tuhannen ja kuudentoista tuhannen paikkeilla, ja loukkaantuneiden lukumäärästä on arvioita kymmenistä tuhansista yli sataan tuhan-teen. Syvällisemmin kemianteollisuuden onnettomuuksien anatomiaan päästään sosiologi Frank Pearcen ja kriminologi Steve Tombsin kirjassa "Toxic Capitalism: Corporate Crime in the Chemical Industry" (Pearce & Tombs 1998). Kemianteollisuuden tuottamia loukkaantumisia, kuolemia ja ympäristötuhoja eritellään muusta kuin yksilönäkökulmasta. Tutkijat analysoivat kemianteollisuuden rikoksia nykykapitalismin ja neoliberaalin markkinaideologian näkökulmasta.

- 5 Esimerkiksi EU:n tasolla kemianteollisuuden myynti oli 527 miljardia vuonna 2013. Tämä tarkoitti, että EU:n kemianteollisuuden myynti oli noin 17 prosenttia globaalia kemikaalien myynnistä. EU:n sisällä kemianteollisuus edustaa noin 7 prosenttia koko EU:n teollisuustuotannosta, ja sen piirissä on suoraan 1.15 miljoonaa korkean ammattitaidon työpaikkaa. (Öljy & Bio 2017). Vuosien 2010 ja 2015 välillä kemikaalien ja niihin liittyvien tuotteiden tuonti kasvoi 35 prosenttia EU-28 maissa. "EU-28:n tavarakaupan ylijäämä (64,2 miljardia euroa) vuonna 2015 johtui pääasiassa koneiden ja laitteiden ja kulkuneuvojen kaupan ylijäämästä (218,0 miljardia euroa) sekä kemikaalien ja niihin liittyvien tuotteiden kaupan ylijäämästä (129,9 miljardia euroa)." (Tulli 2016; 2017.)
- 6 Kemian perusteollisuus tarkoittaa peruskemikaalien valmistusta, alkalien ja kloorin valmistusta, kaasuteollisuutta, lannoite- ja torjunta-aineteollisuutta sekä lääketeollisuuden raaka-aineteollisuutta (Teollisuusliitto 2018).
- 7 Näitä ovat lääketeollisuus, muovi- ja kumiteollisuus sekä pesuaine- ja maalliteollisuus.
- 8 Kemianteollisuuden eri tuotteiden osuus jakautui siten, että öljytuotteiden osuus oli n. 8 prosenttia, kemikaalien ja kemiallisten tuotteiden n. 8 prosenttia, lääkeaineiden n. 1 prosenttia ja kumi- ja muovituotteiden n. 2 prosenttia (ETLA 2019, 40; Tulli 2017; EK 2018; Kemianteollisuus 2017). Alan kansantaloudellisesta merkittävydestä antaa kuvan myös sen energiankulutus. Kemianteollisuus ry:n alle lasket-

(EK 2018; ETLA 2019, 40; Kemianteollisuus 2017; Tulli 2017.)

Huolimatta ylikansallisesta luokittelun harmonisoinnista ja sääntelyn standardisoinnista sekä kansainvälisestä ja kansallisesta sääntelyjärjestelmästä, emme voi olla täysin varmoja tuotteen sisältämistä kemikaaleista. Ylipäänsä vanhempien rooli voidaan kemikaalien riskien arvioinnissa nähdä suhteellisen suurena. Esimerkiksi kosmeettisilla valmisteilla ei ole ennakkohyväksyntämenettelyä ennen markkinoille saamista, vaan vastuu kosmeettisten valmisteiden turvallisuudesta on vastuuhenkilöillä, joita ovat yleensä valmistajat tai EU/ETA-maahantuojat, ja joissain määrin myös jakelijat (TUKES 2018a). Tämä on ristiriidassa sen kanssa, että EU-maiden kansalaisten mielestä vastuu kuuluu ensisijaisesti EU-viranomaisille (48 %) ja vasta sen jälkeen valmistajille itselleen (42 %) ja kansallisille viranomaisille (35 %) (Eurobarometer 2013, 64–67).

Itsesääntelyn yksi keskeinen innovaatio on sosiaalinen vastuu. Kemianteollisuuden sosiaalisella vastuulla⁹ viitataan teollisuudenalan tapaan järjestää toimintansa niin, että sitä pidetään sosiaalisesti hyväksyttävänä. Kyse on itsesääteystä, jolla tähdätään vastuullisempaan toimintaan, ympäristön kannalta kestävimpiin ratkaisuihin sekä kemiallisten onnettomuuksien ja saastumisten vähentämiseen (Burchi 2014; Gunningham 1995; Niskanen 2012; Sun & Stuebs 2013). Kuitenkin esimerkiksi taloustieteen professoreiden Andrew Kingin ja Michael Lenoxin (2000) tutkimus Responsible Care -ohjelmasta osoittaa, että itsesääntelyä on vaikea saada toimivaksi ilman selkeitä ulkopuolisen toimijan asettamien sakkujen ja rangaistusten uhkaa.

tavat toimialat kuluttivat vuonna 2015 yhteensä 17 prosenttia Suomen teollisuuden kokonaissähköenergian kulutuksesta, vaikka luku ei sisällä petrokemian teollisuutta. (Tulli 2016.) Kemianteollisuus oli Suomen teollisuudenaloista toiseksi eniten energiaa kuluttava teollisuuden ala. Eniten energiaa kulutti metsäteollisuus, kuluttaen peräti 57 prosenttia kokonaisenergian kulutuksesta. (Öljy & Bio 2017.) Eriteltäessä kemianalan tuotteiden vientiä havaitaan, että öljytuotteiden osuus oli 37 prosenttia, minkä lisäksi peruskemian tuotteiden vienti oli 32 prosenttia. (Kemianteollisuus 2017; Öljy & Bio 2017.) Pienemmän vientivolyymien tuotteita olivat muovituotteet (9%), lääkkeet (9%), muut kemialliset tuotteet (6%), kumituotteet (4%), maalit, lakat ja painovärit (2%), ja pesuaineet ja kosmetiikka (1%). (Kemianteollisuus 2017.)

- 9 Pääpiirteittäin yritysten CSR:iä (Corporate Social Responsibility) pyritään mittaamaan CSP:n (Corporate Social Performance) avulla. Voidaan sanoa, että hyvin järjestetty CSP edistää CSR:ää.

Toinen puoli kemianteollisuuden sisäisestä kehityksestä on kemianteollisuuden ympäristösuhteen parantaminen. Hollantilainen sosiologi Arthur P.J. Mol (1995; ks. myös 1994) tutki väitöskirjassaan kemianteollisuuden ekologista modernisoitumista. Tutkimuksessa käydään lävitse kemianteollisuuden ekologista uudelleen rakenteistumista sekä Hollannissa että globaalisti. Maali-, muovi-, polymeeri- ja kasvinsuojeluaineiteollisuutta tutkimalla Mol kuvaa, kuinka ja missä määrin ympäristöstä on tulossa merkittävä tekijä yhteiskunnan institutionaalisen järjestyksen uudelleen suunnittelussa. Kemianteollisuuden ympäristösuhteesta antaa yhden kuvan sen tarvitsema energiamäärä. Globaalissa mittakaavassa kemianteollisuus on suurin teollisuusenergian kuluttaja, joka käyttää noin 10 prosenttia koko maapallon 'lopullisesta' energiankulutuksesta (Broeren ym. 2014)¹⁰.

Alan itsesääntely ja sisäinen kehitys ei kuitenkaan ole riittänyt muulle osalle yhteiskuntaa, vaan kemianteollisuutta on pyritty suitsimaan ulkopuolisella sääntelyllä 1940-luvulta lähtien (Murmann 2003, 404; varhaisemmasta vaiheesta ks. myös Boudia & Jas 2014). Keskiössä on ollut tietenkin maittain vaihteleva kemikaalilainsäädäntö. Laeilla pyritään estämään kemikaalien kielteiset vaikutukset kuluttajiin sekä niiden ympäristölevinneysyys. Kaikkienensa nykyaikainen kemianteollisuuden sääntely on moninainen ja monikudoksinen verkosto, jonka perinpohjainen selvittäminen on hyvin vaativa tehtävä. Esimerkiksi STM:n raportti

10 Kaikkien energia-intensiivisempien teollisuusalojen joukossa suurin toimitetun energian kuluttaja on peruskemian teollisuus, jonka kulutus vuonna 2012 merkitsi yhteensä noin 19 prosenttia toimitetusta energian kulutuksesta OECD-maiden teollisella sektorilla ja noin 14 prosenttia ei-OECD-maiden teollisella sektorilla. Molemmille alueille on arvioitu peruskemian teollisuuden teollisuusenergian kulutuksen nousevan noin 20 prosenttiin vuoteen 2040 mennessä. Energialähteenä kemianteollisuudessa on tavanomaisesti petrokemialliset raaka-aineet, jotka vuonna 2012 muodostivat karkeasti ottaen noin 60 prosenttia kemian sektorilla kulutetusta energiasta (sisältäen sekä energia-intensiivisen peruskemian että ei-energia-intensiivisen kemianteollisuuden). Välitason petrokemialliset tuotteet tai tuotantoon tarvittavat väli- tai osatuotteet, joita tarvitaan esimerkiksi muovien tuottamiseen, tarvitsevat tietyn määrän hiilivetyypohjaisia raaka-aineita. Jokaiseen kemialliseen lopputuotteeseen, riippuen perustavanlaatuisista kemiallisista prosesseista, tarvitaan määrätty määrä raaka-aineita. Tämä tosiasia rajoittaa mahdollisuuksia vähentää polttoainoiden kulutusta, jos mitään merkittävää siirtymää kiertätykseen tai bio-pohjaisiin kemikaaleihin ei ole näköpiirissä. (EIA 2018.)

Suomen kansainvälisistä kemikaalialan sopimuksista (STM 2005) antaa kuvan paitsi lukuisista sopimuksista, myös lukuisista alan sääntelyyn vaikuttavista kansainvälisistä organisaatioista, järjestöistä ja hallitusten välisistä toimielimistä. Vastaavalla tavalla ympäristöministeriön raportti kansallisesta vaarallisia kemikaaleja koskevasta ohjelmasta (YM 2017; ks. myös TUKES 2017) kuvaa sitä tiheää sääntelyverkostoa, joka muodostuu viranomaistoimijoista ja tutkimuslaitoksista sekä kansainvälisistä ja kansallisista asetuksista, normeista, lainsäädännöistä¹¹.

Huolimatta vuosikymmenien pitkäjänteisestä ja määrätietoisesta yhteistyöstä, kemiallisten aineiden yhdenmukaisen sääntelyn vakiintuminen on verrattain uusi saavutus¹². Vaikuttavin eurooppalainen ylikansallinen pyrkimys vähentää ja estää kemian tuotteiden kielteisiä vaikutuksia ihmisiin, eliöstöön ja globaalisti ympäristöön on REACH -asetus (Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals), joka tuli voimaan EU:ssa 1.6.2007¹³.

-
- 11 Kansallisesti kemikaalien riskien hallintaan ja sääntelyyn on omat institutionaaliset järjestelyt. Kansallisesti kemikaalirikien hallintaan on monia keinoja, mutta yksi ylätasoinen riskien hallinnan väline on kansallinen vaarallisia kemikaaleja koskeva ohjelma (YM 2017). Ohjelman yleinen päämäärä on toteuttaa Johannesburgin kestävän kehityksen huippukokouksessa vuonna 2002 sovittua tavoitetta siitä, että kemikaalit eivät aiheuta merkittävää terveys- ja ympäristöhaittaa vuonna 2020. Suomessa TUKES (Turvallisuus- ja kemikaalivirasto) on Suomen työ- ja elinkeinoministeriön hallinnonalalla toimiva virasto, joka valvoo ja edistää teknistä turvallisuutta ja vaatimustenmukaisuutta sekä kuluttaja- ja kemikaaliturvallisuutta Suomessa. TUKESin kemikaaliyksikkö hoitaa mm. kemikaalituotevalvontaan, EU:n REACH- ja CLP-asetuksiin sekä biosidilainsäädäntöön liittyviä toimeenpanotehtäviä ja valvontaa sekä kasvinsuojeluaineiden riskinarviointiin, hyväksymiseen ja rekisteröintiin liittyviä tehtäviä. Kemikaaliyksikköön kuuluu myös jalometallituotteiden vaatimustenmukaisuuden valvonta. (TUKES 2018b.)
 - 12 Yksi esimerkki kansainvälisestä kemikalisaation riskien sääntelystä ja hallinnasta on kemiallisten aineiden ja seoksien merkintään tarkoitettu GHS (Globally Harmonised System of classification and labelling of chemicals) -järjestelmä, jota on työstetty kansainvälisissä ja kansallisissa järjestelmissä jo yli neljännesvuosisata. YK:n alainen organisaatio UNCED (Ympäristö ja kehitys) valtuutettiin vuonna 1992 kehittämään GHS kansainväliseksi standardoiduksi luokittelu- ja nimeämisjärjestelmäksi.
 - 13 REACH-asetuksen käyttöönotto on jaettu kolmeen vaiheeseen. Ensimmäinen tuli voimaan 30.11.2010, käytäntöönpanovaihe eli toinen vaihe päättyi 31.5.2013 ja kolmannen vuoro oli 31.5.2018. Kolmannen vaiheen jälkeen rekisteröimättömiä aineita ei saa tuoda enää maahan. (TUKES 2016). Ensimmäisessä vaiheessa rekis-

REACHin tavoitteet ovat moninaiset. Ensinnäkin tavoitteena tällä Euroopan unionin asetuksella on pyrkiä suojelemaan ihmisten terveyttä ja ympäristöä aiempaa paremmin kemikaalien aiheuttamilta riskeiltä. Toisaalta sen julkilausuttu tavoite on parantaa ja ylläpitää EU:n kemikaaliteollisuuden kilpailukykyä. Kolmas tavoite on tutkimusmenetelmällinen, sillä REACHin avulla pyritään vähentämään eläinkokeiden määrää ja edistämään vaihtoehtoisten keinojen käyttämistä aineiden aiheuttamien vaarojen arviointiin. Näiden kolmen tavoitteen lisäksi poliittisena tavoitteena on estää sisämarkkinoiden pirstaloituminen, lisätä avoimuutta, edistää kansainvälistä standardisoitumista sekä huolehtia maailman kauppajärjestön WTO:n Euroopan unionille asettamien velvoitteiden noudattamisesta (Pöytsiä 2014). Asetuksen tarkoituksena oli rekisteröidä¹⁴ vuoteen 2018 mennessä REACH-järjestelmän tietokantaan kaikki aineet, joita valmistetaan tai tuodaan vuosittain yksi tonni tai enemmän. Tällaisia kemikaaleja on käytössä EU-alueella noin 30 000. (TUKES 2016.)

teröintiin haluttiin kolmenlaisia kemikaaleja: 1) kaikkein vaarallimmat, ns. CMR-aineet (Carcinogenic, Mutagenic, Reprotoxic, eli karsinogeeninen eli syöpää aiheuttava; mutageeninen eli perimää vaurioittava; reprotoksinen eli lisääntymiselle vaarallinen), joiden vuotuiset valmistus- tai tuontimäärät ylittävät yhden tonnin, 2) vesiliöille hyvin myrkylliset aineet, joiden vuotuiset valmistus- tai tuontimäärät ylittävät 100 tonnia (ns. R 50-53 aineet), ja 3) aineet, joiden vuotuiset valmistus- tai tuontimäärät ylittävät 1000 tonnia. Asetus on suoraan jäseniä sitova ja näin pyrittiin varmistamaan kemikaalien rekisteröiminen. Tämän asetuksen tavoitteena oli siirtää enemmän vastuuta kemianteollisuudelle, ja asetuksen myötä rekisteröitiinkin 30 000 kemiallista yhdistettä.

- 14 Rekisteröinti edellyttää sitä, että kemikaalien maahantuojat sekä valmistajat hankkivat tarvittavat tiedot muun muassa aineiden vaarallisista ominaisuuksista, käyttöta-voista sekä turvallisesta käsittelystä. Tällä herkellä suurimmasta osasta käytössä olevista 30 000 aineesta on sellaista, ettei niiden terveyst- ja ympäristövaikutuksista ole riittävästi tietoa. Kemikaalivirastolle tehdäänkin ilmoitukset myös erilaisten esineiden ja laitteiden sisältämistä aineista, "jos ne on tarkoitettu vapautumaan esineistä tai jos ne ovat erityisen haitallisia. Turvallisuutta koskevat tiedot täytyy välittää läpi toimitusketjun, jotta esimerkiksi kemikaaleja omassa tuotannossaan käyttävät yritykset voisivat toimia turvallisesti ja vastuullisesti." (Tukes 2018c.)

Kemikalisoitumisen käsitteellistäminen myrkyllisyytenä

Yleisesti ottaen myrkyllisyys viittaa siihen haitalliseen suhteeseen, missä liiallinen määrä ainetta aiheuttaa haittaa elävälle organismille (Walker ym. 2012, xxi–xxii). Tämän luonnontieteen piiriin kuuluvan termin käyttökelpoisuuden ovat havainneet myös yhteiskunta- ja ihmistieteilijät. Tietoteoreettisesti käsite myrkyllisyys tarjoaa mahdollisuuden ajatella yhteisöjä ylitse luonto–kulttuuri kaksinaisuuden. Erityisesti se tarjoaa mahdollisuuden nähdä materiaalisuutta tyypillisesti vain sosiaalis-mentaalaisesti määrittävässä yhteisössä. Myrkyllisyys terminä pakottaa katseen kohti materiaaleja, intressejä ja haittoja sekä sitä, kuinka nämä objektiivisesti sitovat yhteisöjä. Tutkijat ovat piirtäneet esiin ihmis-yhteisöjen tai muiden elollisten populaatioiden kemiallisen altistumisen sosiaalisia vaikutuksia. Käsitteellistämistapa auttaa tunnistamaan, kuinka ihmisten suhteet ei-elolliseen kietoutuvat yhteen myös talouden poliittisten ulottuvuuksien kanssa.

Termillä on myös vastarintaa helpottavaa potentiaalia. Termistä on apua esimerkiksi, kun vähemmistöryhmät pyrkivät osoittamaan kemiallisen altistumisen sosiaalisia ja poliittisia ulottuvuuksia. Sillä pystyy ravistelemaan valtarakenteita, kun myrkyllisyyden tarjoamasta näkökulmasta eritellään paikallisten yhteisöjen ja asiantuntijoiden pyrkimyksiä osoittaa yhteyksiä altistumisen, sairastumisen, ympäristön heikkenemisen ja kapitalistisen tuotantomuodon välillä. Maallikot pystyvät hankkimaan termillä myös tiedepoliittista valtaa, kun he kyseenalaistavat tavanomaisia riskiarvioita ja asiantuntija-arvioita haitoista ja epävarmuudesta. Vahvalla termillä myrkyllisyys saa myös median huomion. (Stewart 2017.)

Viime vuosina yhteiskuntatieteilijät ovatkin paneutuneet kemikalisaation terveys- ja ympäristöriskeihin, riskien politisoimiseen ja ympäristön myrkyttymiseen. Esimerkiksi professori Manuel Tironi (2018) kuvaa artikkelissaan, millaista arkinen elämä on Chilen Puchuncavíssa, missä sijaitsee maan laajin kuparin sulatuslaitos ja neljätoista muuta petroke-mian laitospompleksia. Sulatuslaitosta johtaa Corporación del Cobre (Codelco), joka on suurin valtio-omisteinen kaivosyhtiö Chilessä. Viimeiset viisi vuosikymmentä Puchuncavín asukkaat ovat eläneet ympäris-

tössä, missä on suunnaton määrän arseenia¹⁵, BTEX:ää¹⁶, rikkihappoa¹⁷ ja rikkitrioksidia^{18*}. Artikkelissaan maantieteilijä Manuel Tironi esittelee chileläisen perheenäidin Saran ja hänen naapuriensa elämää vahingoittavan myrkyllisen pilven ympäröivänä ja kuvaa sitä, missä määrin heidän arkiset tekemisensä määrittelevät uudelleen politiikkaa käsittämättömän ja kaikkialla läsnä olevan teollisen tuhon edessä. Tironi paneutuu siihen, kuinka perhe-elämää, kiintymystä, yksitoikkoisuutta, arkipäiväistä ja tavallista voikin pitää erityisenä eettisen kestävyuden strategiana. Saran toimet ovat Tironin mukaan vähäisiä ja nujerretun henkilön toimia, mutta ne ovat hoivaa, huomiota ja sitoutuneisuutta ja niillä tuotetaan olosuhteita hyvälle elämälle ja hyvälle kuolemalle.

Artikkelissaan Tironi käsitteellistää uudelleen paikallisten ihmisten poliittisuuden pragmaattisesta näkökulmasta. Hän haluaa kytkeä poliittisuuden Puchuncavín tuhojen viheliäisyyteen ja jatkuvaan kär-

-
- 15 Sekä International Agency for Research on Cancer (IARC) että EU määrittelevät arseenin ja sen yhdisteet ensimmäisen luokan karsinogeeniksi. Arseeni juomavedessä nostaa tunnetusti aikuisten riskiä sairastua keuhko-, virtsarakko- ja ihosyöpiin. Lisäksi yhteys aikuisiän munuais- ja maksasyöpiin on mahdollinen. Viitteitä on myös siitä, että juomaveden arseenille altistuminen varhaisessa lapsuudessa lisää lapsuusiän maksasyöpäkuolleisuutta. (Wikipedia: Arseni.)
 - 16 Öljyn jalostuksessa ja petrokemian teollisuudessa kirjainyhdistelmä BTX viittaa bentseenin, toluenin ja kolmen ksyleeni-isomeerin yhdisteisiin. Kaikki nämä ovat aromaattisia hiilivetyjä. BTEX-yhdisteet tarkoittavat siis bentseeniä, tolueniä, etyylibentseeniä, o-ksyleeniä, mksyleeniä ja p-ksyleeniä. Esimerkiksi bentseeni on myrkyllistä ja aiheuttaa syöpää, tavallisimmin leukemiaa. (Wikipedia: BTX Chemistry, Bentseni.)
 - 17 Rikkidioksidi (SO₂) on väritön, pistävänhajuinen, ärsyttävä ja syövyttävä kaasu. Rikkidioksidi esiintyy ulkoilmassa hiukkasina tai kaasumaisena aerosolina. Wikipediassa todetaan, että a) rikkidioksidia pidetään ongelmallisena ilmansaasteena, b) sateen myötä maahan ja vesistöihin joutuessaan, se happamoittaa ja syövyttää, c) se aiheuttaa haittaa ihmiselle ja eliölle, d) keuhkorakkuloihin asti päästyään aiheuttaa kudosvaurioita, e) rikkidioksidi ärsyttää hengitysteitä ja suuria keuhkoputkia aiheuttaen yskää, nuhaa, hengenahdistusta ja keuhkoputkien supistumista, f) se aiheuttaa myös silmien ärsytystä sekä pitkäaikainen altistuminen vaurioittaa hengitysteiden lisäksi hammaskiillettä. (Wikipedia: Rikkidioksidi.)
 - 18 Rikkitrioksidi (SO₃) reagoi kiivaasti veden kanssa muodostaen rikkihappoa. Teollisuudessa rikkitrioksidia käytetäänkin etupäässä rikkihapon valmistamiseen. Esiintyessään ilmakehässä kaasumaisessa muodossa se on erityisen haitallinen saaste, koska se on tärkein happamien sateiden aiheuttaja. Rikkitrioksidi ärsyttää hengityselimiä ja on voimakkaasti hapettava ja syövyttävä aine. (Wikipedia: Rikkidioksidi.)

simyksen läsnäoloon. Esimerkkinä tästä käy kuvaus pilvestä, joksi Sara kutsuu myrkkypilveä, joka koskettaa kaikkia. Haitalliset teolliset kemikaalit kasaantuvat hänen keuhkoihinsa ja myös rakkaiden kehoon, hänen kaivoonsa, hänen eläimiinsä ja kasveihin. Tironi kuvaa sitä, kuinka Sara kertoo kasvimaastaan ja siitä, kuinka kasvit kärsivät, kun hapan pilvi ohittaa kasvimaan tuhoten sadon ja polttaen tomaatin taimet ja perunanvarret.

Tironi päätyy käyttämään termiä intiimi aktivismi, jossa painottuvat kotitalouden hoivakäytännöt eettisinä vastatoimina kokonaisvaltaista kemiallista haittaa kohtaan. Intiimi aktivismi sijoittuu passiivisuuden ja toiminnan, sopeutumisen ja haastamisen, erakoitumisen ja mobilisaation sekä tunteilun ja tiedostamisen välimaastoon. Ottamalla uuteen käyttöön termin aktivismi, hän pyrkii asemoimaan oman esityksensä poliittisessa teoriassa ja ylittämään nykyiset tavat mieltää aktivismi. Hänen argumenttinsa on, että intiimi aktivismi ylläpitää erityistä toimintamuotoa ja ajattelua, joka tuottaa helpotusta tavanomaisiin arkipäiväisiin, vaikkakin merkityksellisiin, tekemisiin. Tätä tavanomaisuuksista ponnistavaa merkityksellistä toimintaa hän kutsuu hypo-interventioiksi. Ne ovat rytmitetty ja sopeutettu arkipäiväisyyteen, ja tarkoituksena on varmistaa ihmisten olemassaolo ja tehdä yleensä jäljittämättömässä oleva kärsimys tai asia enemmän tiedetyksi ja näkyväksi. Tironi kritisoi tieteen ja teknologian tutkimuksen innostamia poliittisia keskusteluja siitä, että ne eivät huomioi kroonisen teollisen myrkyllisyyden tuottamia hypo-interventioita, joiden kohteena voivat olla kasvit, organismit, kehot ja objektit. Hänestä hypo-interventiot kertovat vahvassa mielessä eettis-poliittisesta sitoutuneisuudesta asuttamaamme maailmaa kohtaan.

Näkymätön väkivalta näkyväksi myrkkyyktivismilla

Viime vuosina on eritelty poliittista aktivismia ja yhteiskunnallista liikehdintää, joiden kohteina ovat olleet kemikalisoitumisen eri ulottuvuudet. Kanadassa alkuperäiskansa Aamjiwnaangin reservaatti tunnetaan myrkyllisenä 'kemikaalilaaksona', jossa sijaitsee 60 öljynjalostamo ja kemiantehdasta. Tämä tarkoittaa, että neljäkymmentä prosenttia Kanadan kemianteollisuudesta löytyy alueelta. Kanadalainen maantieteilijä

Jen Bagelman ja politologi Sarah Marie Wiebe (2017, 76) luonnehtivat aikaisempaan kirjallisuuteen pohjaten alueen olevan samaan aikaan yhdistelmä sekä maaseutumaista periferiaa että 'myrkyllistä megalopolista', joka kantaa titteliä Kanadan pahimmasta ilmanlaadusta. Kirjoittajien argumentti on, että kyse on sekä näkyvästä että näkymättömästä kolonialisaatiosta. Erityisesti naiset ovat aktivoituneet kamppailemaan myrkyllisen ympäristönsä näkymätöntä ja arkista kemiallista altistumista vastaan. Arkkitehti Nerea Calvillo (2018) puolestaan tutki ilmansaasteaktivismia Madridissa. Siellä kaupunginvaltuuston päätös muuttaa ilmansaasteiden mittaamisen laitteiden paikkaa tuotti ilmansaasteista poliittisen kiistakysymyksen, aiheutti poliittista liikehdintää, aktivoi kansalaisia merkittävästi ja avasi julkisen tilan kansalaisten interventioille.

Yhteiskuntatieteilijät ovat käynnistäneet keskustelun näkymättömästä väkivallasta, millä voidaan viitata maantieteilijä Thom Daviesin (2019a; 2019b) mukaan siihen, että myrkyllinen saaste on väkivallan yksi muoto (ks. myös Davies & Mah 2020). Artikkelissaan Davies tutkii, kuinka petrokemian infrastruktuurin ympäröimät yhteisöt kokevat vähittäistä julkimuutta ja raakalaismaisuutta. Hän on tehnyt pitkään etnografista tutkimusta jälkikolonialisella Louisianan alueella, jotka kutsutaan nimellä Syöpäkuja. Tällä alueella ihmiset vähitellen havaitsevat hiljaisen väkivallan vaikutukset arkipäiväänsä. Daviesin (2019a) argumentti on, että kyse on ympäristöllisestä ja hitaasta väkivallasta sekä epäoikeudenmukaisuudesta, koska saastumisen epätasaista jakautumaa ylläpitävät poliittiset rakenteet. Lisäksi kyse on episteemisestä väkivallasta, jossa tarinat saastumisesta eivät ole vaikuttavia ja jättävät tietyt väestönosat ja maantieteelliset alueet haavoittuviksi uhreiksi ja muiden puolesta uhrattaviksi.

Sosiologit Phil Brown ja Faith Ferguson (1995) tutkivat naisten aktivismia ruohonjuuritason liikehdinnässä myrkyllisiä jätteitä¹⁹ vastaan. Artikkelissaan Brown ja Ferguson erittelevät, kuinka ei-poliittisesta toimijuudesta päädytään poliittiseen toimijuuteen. Aktivistit kykenevät ylittämään henkilökohtaisen tuskan, pelon ja voimattomuuden ja pystyvät muodostamaan poliittiseen muutokseen kykenevän voiman. Aktiivisuus-

19 Myrkyllinen jäte tarkoittaa tässä tapauksessa myrkyllisiä aineita, jotka ovat ihmisten tuottamia ja joiden tiedetään tai arvelaan olevan haitallisia terveydelle. Myrkyllisiä jätteitä syntyy kaivannaisteollisuuden, tavaratuotannon, maatalouden, kulutuksen, kuljetuksen ja jätehuollon toimintojen tuloksena (Brown & Ferguson 1995, 147).

tensa toimijat käsitteellistävät sekä yhteisönsä puolustamisesta käsin että naiseudestaan, äitiydestään, perheestään, kodistaan ja yhteisöstään käsin, missä keskeistä on hoivan ja vastuun moraalinen imperatiivi etenkin lastensa terveyttä ja turvallisuutta kohtaan (Brown & Ferguson 1995, 150, 153–154, 161–162). Kirjoittajat toteavat, että Yhdysvalloissa myrkkyyaktivismissä naiset haastavat poliittiset ja taloudelliset valtarakenteet kuten myös yhteisöjensä ja perheidensä sukupuolittuneet käyttäytymisen rajat, sillä useimmat heistä ovat kotirouvia työväen- tai keskiluokkaisesta taustasta eivätkä he ole aikaisemmin olleet poliittisesti aktiiveja.

Sysäyksen aktivismiin on tuottanut havahtuminen oman yhteisön saastumisesta. Taustalla on tyypillisesti arkipäivän havaintoja ja kokemuksia, kuten omien tai naapurin lasten sairastumisia. Tämän myötä herää tietoisuus siitä, että myrkyllisiä jätteitä vastaan pitää kamppailla, ja myös tietoisuus oman kokemustiedon oikeutuksesta ja oikeellisuudesta (Brown & Ferguson 1995, 151–154). Myrkyllisen jätteen aktivismi on kirjoittajien mukaan usein myös kansalaistieteen tyypistä epidemiologiaa, jossa maallikot keräävät tieteellistä aineistoa, jäsentävät tietoa ja hyödyntävät asiantuntijoiden resursseja ymmärtääkseen paremmin sairauksien epidemiologiaa. Brown ja Ferguson (1995, 147–148) kuitenkin korostavat, että tällainen epidemiologia ei ole vain osallistumista perinteisen epidemiologian tekemiseen, vaan se ylittää lääketieteellisen etiologian (syyoppi, eli asioiden syiden tutkiminen) pyrkiessään sekä haastamaan perinteisen epidemiologian oletukset että myös hahmottamaan sosiaalisia, poliittisia, taloudellisia ja oikeudellisia taustoja ja ratkaisuja ongelmiin.

Myrkylliset aikuiset ympäristösosiologisena ja -poliittisena työkaluna

Kirjan teema, myrkylliset aikuiset, saa artikkelissamme ympäristösosiologisen tulkinnan. Ehdotamme artikkelissa, että kemikalisaatiota on syytä tarkastella ympäristöllisen epätasa-arvon ja -oikeudenmukaisuuden kysymyksenä. Vaatimus ympäristöoikeudenmukaisuudesta tarkoittaa tutkimassamme tapauksessa erityisesti lasten suojelemista ympäristömyrkyiltä, -vaaroilta ja -syrjinnältä. Termiä 'myrkylliset aikuiset' ei siis ole

tässä artikkelissa otettu kuvaannollisena käsitteenä, joka viittaa aikuisten lapsille tuottamiin henkisiin vammoihin. Se ei myöskään lähde ajatuksista aikuisten laiminlyönneistä lapsia kohtaan tai yksilötason toimijoiden tahallisuuden ja pahansuopaisuuden tuottamista henkisistä ja fyysistä vammoista lapsille. Ulkopuolelle on rajattu mikrotason vuorovaikutus, koska käsiteltäväksi haluttiin nostaa sukupolvien välinen terveydellinen ja ympäristöllinen epäoikeudenmukaisuus. Artikkelissa kuvataan aikuisten myrkyllisyyttä fyysisen ja materiaalisen maailman puolelta.

Termi myrkylliset aikuiset on siis tässä artikkelissa myös sukupolvien väliseen oikeudenmukaisuuteen viittaava käsite, missä painotus on vastuussa, vahingon aiheuttamisessa ja syyllisyydessä. Keskustelemme kemikalisaatiosta maapallon syntetisoitumisena ja hiljaa hiipivästä, kovin näkymättömästä kehityksestä kohti pysyvää myrkyttyneisyyden tilaa.

Artikkelissa toteamme, että lapset ovat erityisen herkkiä kemikaaleille, minkä vuoksi sukupolvinäkökulma kemikalisoitumiseen on olennainen. Kemikalisaatio, kuten ilmastomuutoskin, on pitkälti näkymätön, mutta terveydelliset ja ympäristölliset riskit, ongelmat ja seuraukset ovat todellisia. Vaikka tarkastelemmekin artikkelissa kemikalisaation luonnontieteellisiä, taloudellisia ja sääntelyllisiä ulottuvuuksia, painotamme artikkelin lopussa kemikalisaation poliittisia ulottuvuuksia, joista on ryhdytty keskustelemaan vahvemmin kuin aikaisemmin. Esimerkiksi kriittisten yhteiskuntatieteiden edustajat ovat omaksuneet poliittisuutta ja vastuuta korostavia termejä. Näkymätöntä näkyväksi tekeviä käsitteitä ovat hiljainen tai näkymätön väkivalta sekä näkymätön kolonialisaatio.

Ympäristölliseen epäoikeudenmukaisuuteen johtavat tekijät kytkeytyvät taloudellisen ja poliittisen vallan käyttöön, minkä vuoksi kansalaisaktivistit nostavat esiin oikeutettuja kysymyksiä yhteiskunnallisesta kehityksestä, ihmisoikeuksista ja vastuuvellollisuudesta. Kemian alan sääntely on kehittynyt harppauksin, mutta oikeudellinen vastuunkanto ja rikosoikeudellisen näytön ja syyksilukemisen kysymykset ovat kaikkea muuta kuin lähellä tulla ratkaistuksi. Vaikka teollisuuden sääntelyä kehitetään, vaaditaan kansalaisilta alati valppautta, valvontaa ja tarkkailua. Tällaisen toiminnan avulla voidaan parhaimmillaan ohjata ja jopa pakottaa yrityksiä kehittämään käytäntöjään. Aktivistien kädenjälki voi hyvin näkyä jälkipolville siirrettävässä perinnössä.

Kemiallisille riskeille altistuneet ja altistuvat voisivat saada oikeudel-

lista turvaa, jos esimerkiksi Yhdistyneiden Kansankuntien ihmisoikeus-sopimusten rinnalle tuotettaisiin uusi, juridisesti sitova sopimus oikeudesta puhtaaseen ja terveelliseen ympäristöön. Tämä mahdollistaisi myös lapsen oikeuksien sopimuksen tiettyjen kohtien tulkitsemisen lasten oikeutena terveelliseen ympäristöön. Toisaalta, kuten terveystieteen professori Leslie London kollegoineen (2011) toteaa, ympäristöoikeuden mukaisuus edellyttää myös yhteiskunnallista reformia, kestävän kehityksen mallia, joka integroi taloudellisen kehityksen, köyhyyden poistamisen ja ympäristönsuojelun samalla kun otetaan vakavasti marginalisoitujen yhteisöjen toimijuus niiden pyrkiessä muuttamaan haavoittuvia elämänolosuhteitaan.

Lasten oikeuksia parannettaessa on oltava tietoisia myös ympäristöllisen syrjinnän intersektionaalisuudesta²⁰, sillä epätasa-arvon monet muodot moninkertaistuvat helposti esimerkiksi suhteessa rotuun, etniseen alkuperään, alkuperäiskansoihin, luokkaan, sukupuoleen, ikään, vammaisuuteen tai asuinpaikkaan. Myrkyllisyyden intersektionaalisuus tarjoaa mahdollisuuden tarkastella lapsia yhtäältä marginaalia edustavana ryhmän, mutta toisaalta se tarjoaa myös mahdollisuuden eritellä lapsia monimuotoisena joukkona, joka jakaantuu iän, rodun, etnisyyden, sukupuolen, luokan tai vaikkapa vamman vuoksi eri ryhmiin. Lasten asemaan yhteiskunnassa vaikuttavat iän ja sukupuolen lisäksi muutkin seikat. Ei siis riitä, että kohdistetaan katse lasten ympäristöoikeuden mukaisuuteen, vaan pitää katsoa myös lasten keskuudessa olevia ympäristöoikeudenmukaisuuseroja.

Kirjallisuus

Ahdoot, Samantha & Pacheco, Susan E. & The Council on Environmental Health (CEH) (2015) Global Climate Change and Children's Health. *Pediatrics* 136 (5), e1468–e1484. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-3233>

20 Intersektionaalisuus on teoreettinen työkalu, jolla voidaan kiinnittää huomio risteäviin ja leikkaaviin eroihin. Risteävä epätasa-arvoisuus tai ympäristöllinen oikeudenmukaisuus tarkoittaa, että eri ympäristöriskit risteävät yhdessä ja samassa tilanteessa tuottaen erityisiä riskien muotoja. Intersektionaalinen tasa-arvon edistäminen edellyttää erilaisten yhteiskunnallisten erojen huomioimista yhtä aikaa ja suhteessa toisiinsa.

- Aleksijevič, Svetlana (2015) Tšernobylistä nousee rukous. Tulevaisuuden kronikka. Tammi: Helsinki.
- Bagelman, Jen & Wiebe, Sarah Marie (2017) Intimacies of global toxins: Exposure & resistance in 'Chemical Valley'. *Political Geography* 60, 76–85. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2017.04.007>
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Beck, Ulrich (1995) *Ecological Politics in an Age of Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Boudia, Soraya & Jas, Natalie (2014) Introduction. The Greatness and Misery of Science in a Toxic World. Teoksessa Soraya, Boudia & Natalie Jas (toim.). *Powerless Science? Science and Politics in a Toxic World*. New York: Berghahn Books, 1–26.
- Braun, Joseph M. & Gray, Kimberly (2017) Challenges to studying the health effects of early life environmental chemical exposures on children's health. *PLoS Biol* 15 (12): e2002800. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2002800>
- Broeren, Martijn, L.M., Saygin, Deger & Patel, Martin, K. (2014) Forecasting global developments in the basic chemical industry for environmental policy analysis. *Energy Policy* 64, 273–287. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.09.025>
- Brown, Phil & Ferguson, Faith I. T. (1995) "Making A Big Stink": Women's Work, Women's Relationships, and Toxic Waste Activism. *Gender and Society* 9 (2), 145–172. <https://doi.org/10.1177/089124395009002002>
- Bullard, Robert D. (2015) Environmental Justice in the United States. Teoksessa James D. Wright (toim.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*, Elsevier, 756–762. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.91013-4>
- Burchi, Barbara (2014) *Corporate Social Responsibility in the Chemical Industry: A Guide to Planning and Implementing Successful CSR Strategies*. Business Economics in a Rapidly-Changing World. New York: Nova Science Publishers.
- Calvillo, Nerea (2018) Political airs: From monitoring to attuned sensing air pollution. *Social Studies of Science*, 48 (3), 372–388.
- Čapek, Stella M. (1993) The "Environmental Justice" frame: A conceptual discussion and an application. *Social Problems* 40 (1), 5–24. <https://doi.org/10.2307/3097023>
- Carson, Rachel (1962) *Silent Spring*. Houghton Mifflin, Boston.
- Casper, Monica J. (2003) *Synthetic Planet. Chemical Politics and the Hazards of Modern Life*. New York: Routledge.

- Curran, Dean (2015) Risk illusion and organized irresponsibility in contemporary finance: Rethinking class and risk society. *Economy and Society* 44 (3), 392–417, DOI: 10.1080/03085147.2015.1044850
- Curran, Dean (2018) The organized irresponsibility principle and risk arbitrage. *Critical Criminology* 26 (4), 595–610. <https://doi.org/10.1007/s10612-018-9415-x>
- Davies, Thom (2019a) Slow violence and toxic geographies: ‘Out of sight’ to whom? *Environment and Planning C: Politics and Space*. First published online: April 2019. doi:10.1177/2399654419841063
- Davies, Thom (2019b) Theme Issue: Spatial Politics of Slow Violence and Resistance *Politics and Space Slow violence and toxic geographies: ‘Out of sight’ to whom? Environment and Planning C: Politics and Space*, 2019. Online version: <https://doi.org/10.1177/2399654419841063>
- Davies, Thom & Mah, Alice (2020) Introduction: Tackling environmental injustice in a post-truth age in *Toxic truths*. Teoksessa Thom Davies & Alice Mah (toim.) *Toxic truths*. Environmental justice and citizen science in a post-truth age. Manchester: Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526137005.00008>
- Douglas, Mary (2000) Puhtaus ja vaara. Rituaalistisen rajanvedon analyysi. Tampere: Vastapaino.
- EIA (2018) Energy Outlooks. <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/industrial.pdf>. (luettu 6.2.2018)
- EK (2018) Ulkomaankauppa. <https://ek.fi/mita-teemme/talous/perustietoja-suomen-taloudesta/ulkomaankauppa/>. (luettu 5.2.2018)
- ETLA (2019) Toimialakatsaus. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Suhdanne 2019:2. <https://www.etla.fi/wp-content/uploads/Etla-Toimialakatsaus-2019-2.pdf>. (luettu 31.1.2020)
- Eurobarometer (2009) Eurobarometri 72. Kansalaismielipide Euroopan Unionissa syksyllä 2009. https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb72/eb72_fi_fi_nat.pdf (luettu 7.2.2018)
- Eurobarometer (2013) Flash Eurobarometer 361. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl_361_en.pdf (luettu 7.2.2018)
- Eurobarometer (2014) Attitudes of European citizens towards the environment. Special Eurobarometer 416. DOI 10.2779/25662. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_416_en.pdf. (luettu 7.2.2018)
- Eurobarometer (2016) Standard Eurobarometri 86. Kansallinen raportti. <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion>. (luettu 7.2.2018)
- Foreman, Mark & Russell, St. John (2015) An introduction to serious nuclear accident chemistry. *Cogent Chemistry* 1 (1), 1-18. DOI:

10.1080/23312009.2015.1049111

- Frilander, Jenni (2018) YLE. Altistumme sadoille kemikaaleille päivittäin – jättimäinen kemikaalilista tuo toivoa turvallisemmasta arjesta. YLE 31.1.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10049557>. (luettu 5.2.2018)
- Gunningham, Neil (1995) Environment, self-regulation, and the chemical industry: Assessing responsible care. *Law & Policy* 17 (1), 57–109. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.1995.tb00139.x>
- Ilmastotieteen laitos (2020) Kasvihuonekaasut. <https://www.ilmatieltenlaitos.fi/kasvihuonekaasujen-tutkimus>. (luettu 26.10.2020)
- Kelly, Paul (2015) Intergenerational Justice. Teoksessa: James D. Wright (toim.) *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Second Edition), Elsevier, 396–401. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.63036-2>. (luettu 22.5.2020)
- Kemianteollisuus (2017) Kemianteollisuuden vienti. <http://www.kemianteollisuus.fi/fi/tietoa-alasta/ala-numeroin-graafit/ulkomaankauppa/#vienti>. (luettu 5.2.2018)
- Kemianteollisuus (2018) Kemianteollisuus ry, Jäsenet. <https://www.kemianteollisuus.fi/fi/kemianteollisuus-ry/jasenet/> (luettu 31.1.2020)
- King, Andrew A. & Lenox, Michael J. (2000) Industry self-regulation without sanctions: The chemical industry's responsible care program. *The Academy of Management Journal* 43 (4), 698–716. <https://www.jstor.org/stable/1556362>.
- King, Brian (2015) Environment and Health. Teoksessa James D. Wright (toim.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Second Edition), Elsevier, 815–819. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.91004-3>.
- Kosonen, Anne (2014) Kemikaaliturvallisuus -tutkimus vko 18 ja 19 / 2014. Turvallisuus- ja kemikaalivirasto (Tukes). Taloustutkimus Oy 9.5.2014. <https://docplayer.fi/5736002-Turvallisuus-ja-kemikaalivirasto-tukes-kemikaaliturvallisuus-tutkimus-vko-18-ja-19-2014-taloustutkimus-oy-anne-kosonen-9-5.html> (luettu 5.2.2018)
- Kosonen, Anne (2017) Kemikaalit. Turvallisuus- ja kemikaalivirasto (Tukes). Telebus vko 48/2017, Taloustutkimus Oy. <https://docplayer.fi/68187363-Turvallisuus-ja-kemikaalivirasto-tukes-kemikaalit-telebus-vko-48-2017-taloustutkimus-oy-anne-kosonen.html> (luettu 5.2.2018)
- Lamont, Julian & Favor, Christi (2017) Distributive Justice. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/justice-distributive/> (luettu 2.1.2020)
- Landrigan, Philip, J. & Garg, Anjali (2005) Chapter 1: Children are not little

- adults. Teoksessa Jenny Pronczuk-Garbino (toim.) Children 's health and the environment: a global perspective: a resource manual for the health sector. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/43162> (luettu 27.1.2020)
- Landrigan, Philip J. & Goldman, Lynn R. (2011) Children's Vulnerability to Toxic Chemicals: A Challenge and Opportunity to Strengthen Health and Environmental Policy. *Health Affairs* 30(5), 842–850. doi: 10.1377/hlt-haff.2011.0151
- Landrigan, Philip J. & Fuller, Richard & Fisher, Samantha & Suk, William A. & Slyd, Peter & Chiles, Thomas C. & Bose-O'Reilly, Stephan (2019) Pollution and children's health. *Science of The Total Environment*. 650, part 2 (10), 2389–2394. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.09.375>
- Larsson, Kristin (2018) Characterizing chemical exposure: focus on children's environment. Thesis for doctoral degree. Karolinska Institutet, Institute of Environmental Medicine, Unit of Biochemical Toxicology. <https://openarchive.ki.se/xmlui/handle/10616/46299>. (luettu 2.1.2020)
- Liboiron, Max & Tironi, Manuel & Calvillo Nerea (2018) Toxic politics: Acting in a permanently polluted world. *Social Studies of Science* 48(3), 331–349. DOI: 10.1177/0306312718783087.
- London, Leslie & Joshi, Tushar Kant & Cairncross, Eugene & Claudio, Luz (2011) Environmental justice: An international perspective. Nriagu, J.O. *Encyclopedia of Environmental Health*, Elsevier, 441–448. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52272-6.00657-7>.
- Lyytimäki, Jari (2006) Unohdetut ympäristöongelmat. Helsinki: Gaudeamus, 2006.
- Mac Sheoin, Tomás (2010) Chemical catastrophe: From Bhopal to BP Texas City. *Monthly Review* 62 (4), 21–33.
- Makri, Anna & Goveia, Michelle & Balbus, John & Parkin, Rebecca (2004) Children's susceptibility to chemicals: A review by developmental stage. *Journal of Toxicology and Environmental Health, Part B* 7(6), 417–435. DOI: 10.1080/10937400490512465
- Mol, Arthur P. J. (1995) *The Refinement of Production: Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry*. Amsterdam: University of Amsterdam, International Books.
- Mol, Arthur P. J. (1994) Modernizing modernity. Ecological restructuring in the chemical industry. *Conference Papers & Proceedings*. <https://search.proquest.com/docview/61725278?accountid=11774> (luettu 5.2.2018)
- Murmann, Johan Peter (2003) *Chemical Industries: Chemical Industries after 1850*. Teoksessa Mokyr, Joel (toim.) *The Oxford Encyclopedia of Economic History*. Oxford: Oxford University Press, 398–404.

- Nurmi, Suvielise (2020) Oikeus tulevaisuuteen. Teoksessa Pekkarinen, Elina & Tuukkanen, Terhi (toim.) Maapallon tulevaisuus ja lapsen oikeudet. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2020:4, 15–25. <https://lapsiasia.fi/documents/25250457/38754461/Maapallon+tulevaisuus+ja+lapsen+oikeudet-e.pdf/> (luettu 26.3.2021)
- Ngumba, Elijah (2018) Occurrence and Control of Selected Antibiotics and Antiretroviral Drugs in Urban Hydrological Cycles. Jyväskylä studies in biological and environmental science 341. Dissertation. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/56979> (luettu 7.2.2018)
- Niskanen, Toivo (2012) A Finnish study of self-regulation discourses in the chemical industry's Responsible Care programme. *Business Ethics: A European Review* 21 (1), 77–99.
- Pearce, Frank & Tombs, Steven (1998) *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*. Brookfield: Aldershot Dartmouth Publishing Company.
- Pöytsiä, Juha (2014) REACH, kemikaalilainsäädännön merkitys. <http://kemiaseurat.fi/finntesting/wp-content/uploads/2014/03/REACH-kemikaalilains%C3%A4%C3%A4d%C3%A4nn%C3%B6n-merkitys.pdf>. (luettu 5.2.2018)
- Shiva, Vandana (2016) *The Violence of the Green Revolution: Third World Agriculture, Ecology, and Politics*. Lexington, Kentucky: University Press of Kentucky.
- Siegrist, Johannes (2015) Justice and Health. Teoksessa: James D. Wright (toim.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*, Elsevier, 928-931, <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.14084-X> (luettu 22.5.2020)
- Sjöström, Jesper (2010) Public understanding of chemicals and chemical risk. Paper for a Workshop in Malmö in August 24-25, 2010 about societal perspectives on science and mathematic education. http://muep.mau.se/bitstream/handle/2043/13939/Jesper_Sjoestroem.pdf?sequence=2&isAllowed=y. (luettu 2.1.2020)
- Stephens, Carolyn & Church, Chris (2017) Environmental Justice and Health. Teoksessa: *International Encyclopedia of Public Health (Second Edition)*. Stella R. Quah (toim.) Academic Press, 499–506. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-803678-5.00134-X> (luettu 20.5.2020)
- Stewart, Haeden (2017) Toxic landscape: Excavating a polluted world. *Archaeological Review from Cambridge* 32 (2), 25–37. <https://doi.org/10.17863/CAM.23660>
- STM (2005) Kansainväliset kemikaalisopimukset Suomessa. *Kemikaalineuvottelukunnan julkaisuja* 4/2005. Sosiaali- ja terveysministeriö, Kemi-

- kaalineuvottelukunta, Helsinki. <http://kemikaalineuvottelukunta.fi/documents/1260877/1567916/kv-sopimukset.pdf/0aed0e8d-46c1-4e13-be43-575d7f6f2209>. (luettu 5.2.2018)
- Sun, Li & Stuebs, Marty (2013) Corporate social responsibility and Firm productivity: Evidence from the chemical industry in the United States. *Journal of Business Ethics* 118 (2), 251–263. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1579-9>
- Teollisuusliitto (2018) Kemian perusteollisuus. <https://www.teollisuusliitto.fi/tyoelama/tyoehetosopimukset/kemian-sektori/kemian-perusteollisuus/> (luettu 6.2.2018)
- Tironi, Manuel (2018) Hypo-interventions: Intimate activism in toxic environments. *Social Studies of Science* 48 (3), 438–455. DOI: 10.1177/0306312718784779
- Toivonen, Janne (2017) Ihmiskoe. Yle. <https://yle.fi/uutiset/3-9061050> (luettu 5.2.2018)
- Tronko, Mykola D. & Bogdanova, Tetyana I. & Komissarenko, Igor V. & Epstein, Ovsy V. & Oliynyk, V. & Kovalenko, A. & Likharev, Ilya A. & Kairo, I. & Peters, Sara B. & LiVolsi, Virginia A (1999) Thyroid carcinoma in children and adolescents in Ukraine after the Chernobyl nuclear accident. Statistical data and clinicomorphologic characteristic. *Cancer* 86 (1), 149–157.
- TUKES (2016) REACH-asetus. <http://www.tukes.fi/fi/Toimialat/Kemikaalit-biosidit-ja-kasvinsuojeluaineet/Teollisuus--ja-kuluttajakemikaalit/REACH---asetus/> (luettu 5.2.2018)
- TUKES (2017) Kemikaalilainsäädäntö. http://www.ym.fi/fi-FI/Ymparisto/Lainsaadanto_ja_ohjeet/Kemikaalilainsaadanto (luettu 5.2.2018)
- TUKES (2018a) Kosmetiikka. <http://www.tukes.fi/fi/Toimialat/Kemikaalit-biosidit-ja-kasvinsuojeluaineet/Teollisuus--ja-kuluttajakemikaalit/Kosmetiikka/> (luettu 5.2.2018)
- TUKES (2018b) Organisaatio. <http://www.tukes.fi/fi/Tietoa-meista/tietoaTUKESista/>. (luettu 5.2.2018)
- TUKES (2018c) REACH-asetus. <http://www.tukes.fi/fi/Toimialat/Kemikaalit-biosidit-ja-kasvinsuojeluaineet/Teollisuus--ja-kuluttajakemikaalit/REACH---asetus/> (luettu 7.2.2018)
- Tulli (2016) Kuvioita Suomen ulkomaankaupasta 2016. <https://tulli.fi/documents/2912305/3437550/Kuvioita+Suomen+ulkomaankaupasta+2016+%28ennakkotiedot%29/4c1fc353-054e-4121-b4db-542dc15ea806> (luettu 31.1.2020)
- Tulli (2017) Kuvioita Suomen ulkomaankaupasta 2016. <http://tulli.fi/documents/2912305/3439475/Kuvioita+ulkomaankaupasta+v.+2016/995df>

- c6f-4eee-43b4-acb1-a0b51248310f (luettu 5.2.2018)
- Tulli (2017) Tulli tiedottaa. Vuosijulkaisu: ennakkotiedot. <https://tulli.fi/documents/2912305/3437550/Vuosijulkaisu+2016+%28ennakkotiedot%29/80586d66-fac2-4fd1-83c5-f7b32c03edd7> (luettu 31.1.2020)
- Tykki, Emilia (2018) Kosmetiikan kemikaalit aiheuttavat rajuja oireita – kokenut lääkäri neuvoo välttämään yhtä ainetta: “Se on super-allergisoiva”. Julkaistu 14.10.2018 - 06:00. Päivitetty 15.10.2018 - 10:03. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2018/10/14/kosmetiikan-kemikaalit-aiheuttavat-rajuja-oireita-kokenut-laakari-neuvoo>. (luettu 3.6.2020)
- Walker, Collin, H., Sibly Richard, M. & Hopkin, Steve, Peakall, David, B. (2012) Introduction. Teoksessa Collin H. Walker & Richard Sibly & D.B Hopkin (toim.) Principles of Ecotoxicology, Fourth Edition. Boca Raton: Taylor & Francis, xxi–xxv.
- YM (2017) Kansallinen vaarallisia kemikaaleja koskeva ohjelma. Väliarviointi ja tarkistus 2017. Ympäristöministeriö, Helsinki 2017. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79884/SY_4_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (luettu 5.2.2018)
- Öljy & Bio (2017) 3.3 Öljytuotteiden vienti. Öljy & Biopolttoaineala ry. <http://www.oil.fi/fi/tilastot-3-suomen-oljymarkkinat/33-oljytuotteiden-vienti>. (luettu 5.2.2018)

Aini Linjakumpu

LAPSIIN KOHDISTUVA VÄKIVALTA USKONNOLLISISSA YHTEISÖISSÄ

Johdanto

Uskonnollisten liikkeiden harjoittamasta hengellisestä väkivallasta on viime vuosina keskusteltu paljon niin Suomessa kuin kansainvälistikin (Enroth 1992; Henke 1996; Kukkula 2007; Pisilä 2014; Ruoho 2010; Ruoho 2013; Sulander 2003; Villa 2013). Tällä väkivallalla tarkoitetaan väkivaltaa, joka kohdistuu uskonnollisten liikkeiden omiin jäseniin. Tässä yhteydessä on jonkin verran käsitelty myös lasten asemaa uskonnollisissa liikkeissä. Lasten huomiointi uskonnollisten liikkeiden piirissä sekä lasten aseman pohdinta väkivallan tematiikan kautta on kuitenkin edelleen varsin jäsentymätöntä, ja yleensä se on jäänyt muiden teemojen varjoon.

Tässä luvussa pyritään hahmottamaan lasten asemaa sellaisissa uskonnollisissa liikkeissä, jotka tavalla tai toisella vaarantavat lasten elämää, kehitystä ja tulevaisuuden mahdollisuuksia. Luvussa tarkastellaan, millaisia lapsiin kohdistuvia ongelmia on havaittavissa ja millä tavoin uskonnolliset liikkeet voivat uhata lasten hyvinvointia ja elämän edellytyksiä sekä miten nämä uhkat ovat ”lapsierityisiä”.

Tarkastelun kohteena ovat erityisesti Jehovan todistajat, mutta samalla tarkastelu koskettaa myös muita uskonnollisia liikkeitä. Jehovan todistajat eivät ole tarkastelussa mukana siis siksi, että voitaisiin väittää niissä olevan eniten hengellistä väkivaltaa verrattuna muihin liikkeisiin. Liikettä käsitellään siksi, että on olemassa paljon esitettyjä väitteitä sen piirissä ilmenevästä hengellisestä väkivallasta sekä niihin liittyvistä yhteisöllisistä mekanismeista (ks. Linjakumpu 2015, 17). Tarkastelussa onkin olennaista hahmottaa yhteisöllisyyden roolia lapsiin kohdistuvan väkivallan ymmärtämisessä.

Tarkastelu jäsentyy kolmeen ulottuvuuteen, joita ovat *sosiaalistumiseen liittyvät* sekä *fysiset ja henkiset uhkat*. Tarkastelussa keskitytään siihen, miten erilaiset toimintatavat ja käytännöt uhkaavat nimenomaan lapsia. Tässä yhteydessä pohditaan, miten lapsiin kohdistuva hengellinen väkivalta eroaa aikuisiin kohdistavasta väkivallasta. Käsitteellisesti luku nojautuu väkivallan ja hengellisen väkivallan teoretisointeihin yhdistettynä aikuisvallan käsitteeseen.¹

Uskonnolliset liikkeet lapsiin kohdistuvan aikuisvallan ja väkivallan paikkoina

Lapsiin kohdistuva väkivalta uskonnollisissa liikkeissä nivoutuu liikkeiden yhteisöllisiin käytänteisiin, mutta toisaalta myös lasten vanhempien toimintaan vanhempina ja uskonnollisen liikkeen jäsenenä. Uskonnollisten liikkeiden piirissä rakentuvan väkivallan ulottuvuutta lapsiin voidaan hahmottaa aikuisvallan käsitteen avulla. Käsite viittaa tilanteeseen, jossa aikuisilla ”on valtasuhde lapsiinsa ja tämä valta-asetelma nojautuu sukupuolijärjestykseen, jota pidetään itsestään selvänä ja oikeutettuna. Valtasuhdetta perustellaan vedoten lasten kypsyttömyyteen tai kehityksellisiin tarpeisiin.” (Haapa 2007, 10.)

Aikuisten valtasuhde lapsiin merkitsee sitä, että lapset ovat aikuisten luoman kontrollin ja vallan mekanismien kohteena ja alaisena (ks. esim. Itäpuisto 2005, 19–20). Aikuisvalta voi jäsentyä vanhempien ja lasten välisinä psykologisina tai vuorovaikutteisina suhteina, joissa valtaa käyt-

1 Luku perustuu teokseen *Uskonnon varjot. Hengellinen väkivalta kristillisissä yhteisöissä* (Linjakumpu 2015).

tetään. Aikuisvalta voi mahdollistua myös erilaisina rakenteellisina muotoina, jotka jäsentävät lasten kasvun ja olemisen reunaehtoja. Aikuisvalta voi pahimmillaan johtaa lasten kannalta hyvin vakaviin seurauksiin ja väkivaltaan, mikä kuvastaa osaltaan ”aikuisuuden myrkyllisyyttä”.

Aikuisvallan läsnäolo hengellisten liikkeiden piirissä on ilmeinen. Aikuisvalta ymmärrettynä lasten vanhempien valtana kulminoituu tilanteissa, jossa valtasuhdetta määrittelee vahvasti myös perheen ulkopuolinen taho eli tässä tapauksessa uskonnollinen yhteisö. Uskonnollisesta yhteisöstä ja yhteisöllisyydestä tuleekin aikuisvaltaa keskeisesti määrittelevä ulottuvuus, tai uskonnolliset yhteisöt voidaan tulkita aikuisvallan eräänä muotona. Tämän vuoksi on olennaista hahmottaa, millaisia toimijoita uskonnolliset liikkeet ovat ja miten väkivallan mahdollisuus rakentuu niiden piirissä.

Uskonnolliset liikkeet eroavat merkittävästi toisistaan. Erottavia tekijöitä ovat esimerkiksi yhteisöllisyyden ja normien rooli, hallinnolliset ja auktoriteettiasettelmat sekä teologiset tulkinnat. Suomalainen kirkkouskovaisuus ja siihen liittyvä hengellinen yhteisöllisyys ja hengellisyyden toteuttaminen on hyvin erilaista kuin vaikkapa sellaisessa uskonnollisessa liikkeessä, joka on rakentunut tiiviin yhteisöllisyyden perustalle. Tiiviissä uskonnollisissa yhteisöissä noudatetaan monia täsmällisesti määriteltyjä normeja, ja niitä johdetaan tiukkoihin auktoriteettiasetelmiin perustuen. Erityisesti niin sanotut ääriyhteisölliset liikkeet – joihin myös Jehovan todistajat kuuluvat – ovat väkivallan syntymisen kannalta keskeisiä: äärimmilleen korostunut käsitys oman yhteisön merkityksestä on olennainen lähtökohta väkivallan syntymiselle.

Yhteisö ymmärretään tässä yhteydessä ihmisten muodostamana kollektiivina, joka on jollakin tavalla pysyvä, joka perustuu yhteisille toiminnolle, arvoille ja historialle, ja jonka jäsenillä on mielikuva kuulumisesta kyseiseen yhteisöön (ks. esim. Deutsch 1991, 21–23). Ääriyhteisöllisissä liikkeissä valta ja hallinta perustuvat monille toisiinsa yhteydessä oleville tekijöille. Näitä tekijöitä ovat muun muassa autoritaarisuus, eksklusiivisuus ja kuriyhteisöllisyys. Autoritaarisuus viittaa yksin- tai harvainvaltaiseen ja hierarkkiseen hallitsemisen tapaan. Eksklusiivisuus puolestaan tarkoittaa korostunutta yhteisömentaliteettia ja yhteisöllistä itseriittoisuutta sekä jännitteistä suhdetta oman yhteisön ulkopuoliseen maailmaan. Kuriyhteisöllisyys viittaa yhteisöllisyyteen, jossa yhteisön jäsen-

ten elämää määrittävät tiukat säännöt ja niiden kautta muotoutuvat rajat oikean ja väärän välille. (Linjakumpu 2015, 72–85.)

Millaisena lapsen kasvun ympäristönä uskonnolliset liikkeet ja erityisesti ääriyhteisölliset yhteisöt näyttäytyvät? Eräänä keskeisenä ulottuvuutena on se, että niiden olemassaolo ja jatkuvuus perustuvat niin sanottuun kasvatushengellisyyteen tai -kristillisyyteen. Tämä tarkoittaa sitä, että lapset pyritään pitämään liikkeen piirissä ja että lapsiin kohdistuu myös liikkeen suunnalta merkittävää huomiota. Lapset syntyvät liikkeen piiriin, ja monien ääriyhteisöllisten liikkeiden jatkuvuus riippuu siitä, että nykyisten jäsenten lapset tulevat myös liikkeen jäseniksi.²

Kasvatuskristillisuus perustuu vanhempien sekä muun perheen ja suvun merkitykseen uskonnon määrittelijöinä, tuottajina ja toisintajina. Lisäksi uskonnollinen yhteisö luo puitteet hengellisen elämän kehittymiselle. Jehovan todistajien piirissä lapset ovat mukana uskonnollisen yhteisön toiminnoissa heti syntymästä lähtien. Lapset kulkevat mukana kaikille tarkoitetuissa tilaisuuksissa ja heidät voidaan ottaa mukaan ovelta-ovelle-julistustyöhön jo hyvin varhaisessa vaiheessa. Uskonnollinen liike, sen toiminnot ja ihmiset ovat osa lapsen kokemusmaailmaa, jonka myötä uskonto jäsentyy lapsen elämään ja vaikuttaa myös aikuisuudessa. Vanhempien ja muiden läheisten rooli on tässä prosessissa keskeinen, vaikka tukena olisivatkin myös liikkeen piirissä tapahtuvat toiminnot.

Uskonnolliset liikkeet ovat lapsen kasvun kannalta erityisiä paikkoja. Samalla tavalla kuin aikuiset, myös lapset altistuvat hengellisyyteen liittyvän väkivallan olemassaololle, erityisesti ääriyhteisöllisissä liikkeissä. Mitä hengellisellä väkivallalla tarkoitetaan tässä yhteydessä? Olennaista hengellisen väkivallan ymmärtämiseksi on se, että väkivalta nivoutuu yleensä hengellisten yhteisöjen normaaleihin toimintatapoihin ja käytänteisiin sekä niiden takana oleviin vallan muotoihin sekä auktoriteetin ja hallinnan asemiin.

Väkivalta vaikuttaa yksilön elämään sekä olemassaolon ja toiminnan mahdollisuuksiin. Hengellisen väkivallan tutkimisen suhteen tämän tyyppinen lähestymistapa merkitsee huomion kiinnittämistä siis ”olemisen pelkistymisen” prosesseihin, jotka estävät ihmisen minuuden, identiteetin ja elämän käytäntöjen toteutumista. (Linjakumpu 2015, 49–50.)

2 Toki edelleen on uskonnollisia liikkeitä, jotka kasvavat aikuisten liittyessä niihin, eivätkä pelkästään liikkeen piirissä syntyvien lasten myötä.

Väkivallan seurausten arvioinnissa tulee ottaa huomioon myös ne fyysiset ja ei-fyysiset seuraukset, joita väkivalta tuottaa ihmiselle. Samankaltaiset teot aiheuttavat monenlaisia seurauksia ihmisissä (Ronkainen 2006, 544), ja ihmiset ovat keskenään eri tavalla haavoittuvia väkivallan edessä. Huomion kiinnittäminen haavoittuvuuteen merkitsee väkivallan hahmottamista sen seurausten kautta, ei niinkään väkivallan aktin tai väkivaltaan johtaneiden syiden kautta. Väkivalta ei pääty tiettyyn väkivallan tekoon, vaan sen seuraukset voivat vaikuttaa uhrissa ja hänen lähipiirissään kauankin. (Vrt. Ronkainen & Näre 2008, 13.) Hengellisen väkivallan suhteen haavoittuvuus tarkoittaa huomion kohdentamista henkisiin ja ruumiillisiin seurauksiin, joita uskonnollisessa liikkeessä olemisella on.

Määrittelen hengellisen väkivallan henkiseksi tai fyysiseksi väkivallaksi, joka kohdistuu uskonnollisen yhteisön omia jäseniä vastaan. Se perustellaan uskomisen tai uskonnolliseen yhteisöön kuulumisen kautta. Se on kokemuksellista väkivaltaa, joka vahingoittaa ihmisen oikeuksia ja vähentää hänen mahdollisuuttaan määritellä omaa toimijuuttaan, hengellisyyttään ja tulevaisuuttaan. Hengellinen väkivalta ei rajoitu välittömään väkivaltatilanteeseen, vaan sen vaikutukset voivat olla pitkäaikaisia sekä laajentua koskemaan myös muita ihmisiä. Hengellistä väkivaltaa on vaikea vastustaa väkivallan luonteen takia: se kytkeytyy uskonnollisen yhteisön vallan ja hallinnan mekanismeihin, joiden legitimitettiin ajatellaan olevan jumalallista alkuperää. (Ks. Linjakumpu 2015, 65–67.)

Miten hengellisen väkivallan teoretisointi jäsenyyttä suhteessa lapsiin? Lähtökohtaisesti hengellisen väkivallan määrittelyt koskevat myös lapsia, eli lapsiin kohdistuva hengellinen väkivalta voi olla henkistä tai fyysistä ja se vahingoittaa oman toimijuuden, hengellisyyden ja tulevaisuuden määrittelyn mahdollisuuksia. Lapsena olemisen kuitenkin tuo väkivallan kokonaisuuteen myös toisenlaisia eli lapsena olemisen ulottuvuuksia, lapsierityisiä piirteitä. Hengellisen väkivallan tutkimuksessa ei lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa tai hengellisen väkivallan lapsierityisiä piirteitä ole erityisesti otettu huomioon.³ Tilanne on yleinen uskonnollisten liikkeiden tutkimuksessa ylipäänsä, jossa uskontojen vaikutukset lapsiin ohiteetaan vähäisellä huomiolla.

3 Tästä on olemassa toki tärkeitä poikkeuksia, ks. esim. Hurtig 2013 ja Hurtig & Lepänen 2012.

Uskonnollisissa liikkeissä ei juurikaan problematisoida lapsen oikeuksia, ei vanhempien, eikä liikkeiden taholta, vaan lapset jäsenyivät valtasysteemin osiksi. Lapsilla ei juuri ole valtaa määrittellä olemistaan ja toimijuuttaan uskonnollisissa yhteisöissä ja hengellisen väkivallan yhteydessä tilanteen ongelmallisuus korostuu entisestään. Aikuisvalta jäsenyyttä hengellisissä yhteisöissä toisaalta vanhempien toiminnan kautta: vanhempien lapsiin kohdistama hengellinen kasvatus määrittelee konkreettisesti lapsen olemisen mahdollisuuksia. Toisaalta hengellinen yhteisö toimii myös aikuisvallan muotona. Se jäsentää perheen kautta hengellisiä normeja, kieltoja ja vaatimuksia, mutta samalla rakentaa myös ”suoraa” valtasuhdetta lapsiin ja nuoriin.

Aineisto

Lapsitutkimuksen piirissä korostetaan usein lapsen äänen kuulemistä ja heidän rooliaan tiedon tuottajina (ks. esim. Haapa 2007, 9–10). Tässä lapset eivät kuitenkaan asemoidu tiedon ensisijaisiksi tuottajiksi, vaan pyrkimyksenä on hahmottaa rakenteellisia ratkaisuja ja sosiaalisia käytäntöjä, joiden kautta lapsen joutuvat kohtaamaan väkivaltaa uskonnollisten liikkeiden piirissä. Luvussa pyritään tekemään näkyväksi muotoja, joilla asymmetrinen valtasuhde on muotoutunut hengellisen väkivallan ja uskonnollisten liikkeiden kontekstissa.

Tämän tyyppinen tarkastelu vaatii aineiston moninaisuutta, koska siihen liittyy väistämättä useammanlaisia näkökulmia. Tässä luvussa aineistona ovat olleet erityisesti Jehovan todistajien omat julkaisut, joita ovat Vartiotorni- ja Herätkääl-lehdet sekä vuosijulkaisut ja liikkeen kotisivuilta löytyvä aineisto. Vartiotorni-lehdestä on käyty läpi vuosikerrat 1978–2013 ja Herätkääl-lehdestä vuosikerrat 1990–2013. Vartiotorni ilmestyy kaksi kertaa kuukaudessa, ja Herätkääl-lehti on ilmestynyt 1–2 kertaa kuukaudessa ajankohdasta riippuen. Lisäksi on käyty läpi liikkeen vuosikirjat vuosilta 2000–2013 sekä hyödynnetty Jehovan todistajien internet-sivustojen materiaaleja. Laajat sivustot sisältävät mittavat arkistot suomeksi ja muilla kielillä ilmestyneistä julkaisuista ja liikkeen kannanotoista. Tähän verkkokirjastoon liittyvää hakutoimintoa on käytetty eri teemoihin liittyvien tietojen, artikkeleiden ja tekstien hankkimiseen,

mikä on tukenut muusta aineistosta nousevaa pohdintaa.

Toisenlaisena aineistoryhmänä on kokemusperäinen aineisto. Tässä luvussa on hyödynnetty erityisesti internetissä olevia julkisia sivustoja, joille on kerätty hengellisen väkivallan kokonaisuuteen liittyviä kokemuksellisia aineistoja tai joissa ihmiset kirjoittavat omista kokemuksistaan (esimerkiksi blogeissaan tai muissa internetin sisältöformaateissa). Näistä esimerkkinä on muun muassa Jehovan todistajiin liittyvällä Johanneksenpoika.fi-sivustolla olevat kertomukset liikkeeseen kuuluvien tai aiemmin kuuluneiden lasten ja nuorten kokemuksista (ks. Johanneksenpoika.fi).

Sosiaalistamiseen liittyvät uhkat

Lasten ja nuorten sosiaalistamisella uskonnollisiin yhteisöihin taataan niiden jatkuvuus, mikä ei olisi mahdollista ilman sukupolvien yli menevää jäsenyyttä. Jehovan todistajien piirissä lapsille ja nuorille annetaan erityinen asema ja merkitys, ja sosiaalistumisen teema on koko ajan mukana toiminnassa ja liikkeen sisäisessä puheessa. Tämä uskonnolliseen yhteisöön sosiaalistuminen avaa samalla kuitenkin mahdollisuuden hengellisen väkivallan rakentumiseen, joka on osaltaan yhteydessä aikuisvalan toteutumiseen.

Lapsella ja nuorella ei – kuten ei aikuisellakaan – ole välttämättä oma-kohtaista hengellistä kutsumusta tai hengellisyyttä, eikä se välttämättä kehity edes sosiaalistamisen prosessin myötä. Sosiaalistuminen tarkoittaa tällöin sitoutumista ja kasvamista elämäntapaan, normiin ja yhteisöön: uskomisesta tulee kuulumista (Day 2010, 100). Vaikka kyse ei olisi tällöin omakohtaisesta hengellisyydestä, nähdään yhteisöön sosiaalistettu siitä huolimatta lähtökohtaisesti uskovana ihmisenä, jolta odotetaan sen mukaista toimintaa, ajattelua ja käytöstä. Riippumatta siitä, millainen kokemus lapsella on uskonnollisen yhteisön toiminnoista ja siinä esiin tulevista opillisista asioista, hänellä ei ole kuitenkaan mahdollisuutta valita kokemuksiaan tai olemassaoloa liikkeessä. Hän ei voi käytännössä irtaantua liikkeestä, jos vanhemmat kuuluvat siihen.

Kasvatukseen perustuva sosiaalistuminen ei anna lapselle tai nuorelle mahdollisuutta oman hengellisyyden tai hengellisen yhteisön valintaan

tai siihen ei ainakaan kannusteta. Vartiotornissa ja Herätkää!-lehdessä on säännöllisesti artikkeleja, jotka on osoitettu nuorille tai heidän vanhemmilleen, ja jotka käsittelevät nuorten osallistumista erilaisiin toimintoihin. Esimerkiksi ”Miksi käydä seurakunnan kokouksissa?” -artikkelissa tuodaan esiin kokouksissa käymisen tärkeyttä. Artikkelissa lainataan erään liikkeeseen kuuluvan ihmisen pohdintaa kokousten tärkeydestä: ”Opin jo pienenä, että kokouksissa käyminen ei ole valinnanvaraista. Edes lapsena mieleeni ei juolahtanut, että voisin noin vain jäädä niistä pois.” (Herätkää! Huhtikuu 2012, 20.)

Lapsille ei anneta siis mahdollisuutta valita sosiaalistumisprosessin sisältöä ja muotoa, vaan se pyritään tiiviissä uskonnollisessa yhteisössä esittämään ainoana todellisena tai oikeana tapana olla perheessä, uskonnollisessa yhteisössä ja yhteiskunnassa laajemminkin. Nuorille (eli noin 12–17-vuotiaille) puolestaan on ehtinyt muodostua laajempi kuva yhteiskunnan kokonaisuudesta ja mahdollisista erilaisista maailmankuvista, uskonnollisista ja sosiaalisista ryhmittymistä. Ne kilpailevat huomiosta uskonnollisen yhteisön kanssa ja aiheuttavat potentiaalista ristiriitaa uskonnollisen ja ei-uskonnollisen sfäärin kesken. Jehovan todistajien piirissä nuorten asemaan kiinnitetään erityistä huomiota, ja tunnustetaan esimerkiksi opiskeluaikaan liittyvät mahdolliset ongelmatekijät liikkeen ja liikkeen jäsenen kannalta (Vartiotorni 15.10.1982, 14).

Kysymys kasteesta tai vastaavasta virallisesti kiinnittymisestä uskonnolliseen yhteisöön nuorena tai aikuisuuden kynnyksellä on olennainen mietittäessä sosiaalistamiseen liittyvää väkivallan potentiaalia. Jehovan todistajilla kaste tapahtuu noin 12–18 ikävuosien välillä, olkoonkin että myös nuorempia ja vanhempia kastetaan. Kaste tarkoittaa sitoutumista liikkeen oppiin ja toimintaan: ”Kaste saattaa kaikkien tietoisuuteen, että olet vihkiytynyt Jehovalle” (Mitä Jumala vaatii meiltä? 1996, 31). Ellei kastetta ota, voi ihminen pysyä liikkeen liepeillä, eikä häneen välttämättä kohdistu samanlaisia odotuksia kuin kastettuun. Kaste korostaa valinnan tekemisen merkittävyyttä. Silloin hyväksytään yhteisön opilliset periaatteet ja konkreettiset toimintatavat. Nuoren ihmisen ollessa kyseessä hän kasteessa käytännössä luovuttaa oikeutensa arvioida kriittisesti yhteisön oppia ja käytäntöjä. Kasteessa legitimoidaan yhteisön määrätykset oikeanlaisesta hengellisyydestä ja yhteisössä olemisen tavoista.

Lapsiin kohdistuvalla sosiaalistamisella lapsia ohjataan määrätietoisesti

ja suunnitelmallisesti yhteisön piiriin. Väkivallan mahdollisuus kytkeytyy siihen, että liikkeestä on vaikea irtaantua, koska sosiaalistaminen on yleensä hyvin voimakasta, eikä realistisia vaihtoehtoja kuulumiselle ole. Väkivalta näyttäytyy tässä toimintaa estävänä ulottuvuutena. Väkivalta on jotain sellaista, joka rajoittaa ihmisen mahdollisuuksia tietynlaiseen toimintaan ja tietynlaiseen olemassaoloon. Martin Heideggerin (1993, 68) mukaan ihmisen olemassaolo voidaan ymmärtää mahdollisuutena, jolloin voimankäyttö tai väkivalta merkitsee vaihtoehtojen puutetta tai vapauden puuttumista vaihtoehtojen käyttämiseen (Eller 2006, 5–13). Väkivalta merkitsee vaikutusta, joka rajoittaa ihmisen toimintaa ja ihmisenä olemista. Kyse on mahdollisuuksien pienentymisestä väkivallan seurauksena, ja kaste toimii tämän ”mahdollisuuksien pienentymisen” kulminaatiopisteenä.

Kun lapsen primaarisosialisaatio (ks. Berger & Luckman 1995, 147–156) tapahtuu ääriyhteisöllisessä uskonnollisessa liikkeessä, hänellä on vain vähäinen mahdollisuus valita omaa uskonnollista vakaumustaan, ja sitä kautta elämänsä keskeisiä ihmissuhteita, harrastuksia ja mahdollisesti omaa ammattiaan. Ne määräytyvät ennalta annetun kehyksen kautta. Sosiaalistamiseen liittyvä vaihtoehdottomuus on konkreettista lapsuuden ja nuoruuden aikana, mutta se vaikuttaa elämään myös sen jälkeen menettäessä kohti aikuisikää. Vanhempien rooli tässä prosessissa on olennainen, kuten Vartiotornin esimerkissä tuodaan esiin: ”Lapsesta ei kuitenkaan tule automaattisesti ”vanhurskasta” tai ”viisasta”. Tarvitaan paljon työtä, jotteivat nuoret tuottaisi ”murhetta” ja ”katkeruutta” ...”Jehovan -mielenohjaus” tarkoittaa sitä, että muokkaamme ajattelutapamme Jehovan tahdon mukaiseksi. Niinpä vanhempien on juurrutettava pieniin lapsiinsa Jehovan ajattelutapa. Heidän on jäljiteltävä Jumalan esimerkkiä sääliväisen kurin eli oikaisevan valmennuksen antamisesta.” (Vartiotorni 1.12.1996, 10–11; ks. myös Botting & Botting 1984, 111–113.)

Andrew Holdenin mukaan Jehovan todistajien lapsien sosiaalistuminen tapahtuu mikro- ja makrotasolla. Makrotason sosiaalistaminen tapahtuu organisaation tasolla, ylhäältä alaspäin. Mikrotason sosiaalistaminen tapahtuu puolestaan perheiden ja läheisten piirissä. Holden tuo esiin yhteisön ja toisaalta perheen ja suvun keskinäisen suhteen merkityksen lasten sosiaalistamisessa. Hänen mukaansa sosiaalistuminen yhteisöön tapahtuu sillä edellytyksellä, että vanhemmat toimivat valvovana

”asiamiehenä” yhteisön puolesta. Yhteisöllä on hegemoninen ote lapsiin nimenomaan vanhempiansa kautta, tai pikemminkin kontrolloidessaan vanhempia yhteisö kontrolloi myös heidän lapsiaan. (Holden 2002, 126–128.) Jos lapsi tai nuori ei liitykään yhteisöön, voi se näyttäytyä vanhempien liikkeessä olemisen ja pelastumisen kannalta ongelmalliselta (Botting & Botting 1984, 133). Kyse ei ole siis pelkästään lasten omasta hengellisestä kehityksestä, vaan heidän toimintansa ja valintansa tulevat myös toisten ihmisten pelastumisen osatekijöiksi. Tällä tavoin sosiaalisuuteen nivoutuva aikuisvalta siis jäsenyytensä vanhempien, mutta samalla olennaisesti myös uskonnollisen yhteisön toimintojen kautta.

Henkiset uhat

Uskonnolliset käytännöt ja opit voivat olla aiheuttamassa monenlaisia henkisiä seurauksia, kuten esimerkiksi pelkotiloja, masennusta ja ahdistusta. Lasten kokemukset ja emotionaaliset reaktiot uskonnollisessa liikkeessä olemiseen ja siinä esille tulevaan hengelliseen opetukseen voivat olla hyvin voimakkaita niin myönteisessä kuin kielteisessäkin mielessä. Kielteisistä tuntemuksista erityisesti pelko ja ahdistus ovat merkityksellisiä: ne voivat kokonaisvaltaisesti määrittellä lapsuutta, mutta myös sen jälkeistä elämää. Kyse ei ole pelkästään hengellisiin asioihin liittyvistä tuntemuksista, vaan pikemminkin koko elämää määrittävästä tilanteesta, joka määrittäytyy hengellisen väkivallan yhtenä muotona.

Jehovan todistajien oppi Harmagedonista on esimerkki siitä, miten uskonnollisen opin ydinsanoma sisältää ahdistavia ja pelkoa tuottavia elementtejä. Liikkeen mukaan nykyinen maailmantila loppuu niin sanottuun Harmagedonin taisteluun (JW.org 2019). Harmagedon kuvataan Jehovan todistajien julkaisuissa usein tulimerenä ja moninaisen kärsimyksen lähteenä. Sitä esitellään liikkeen julkaisuissa tarkasti sanallisesti ja kuvallisesti ja siitä puhutaan liikkeen kokoontumisissa. Harmagedon ei ole mikään kaukaisuudessa odottava tapahtuma, vaan liikkeen opin mukaan lähitulevaisuudessa tapahtuva asia. Monien sukupolvien ajan on opetettu maailmanlopun välittömyyttä; toisin sanoen se on ”elävää teologiaa” liikkeeseen kuuluvien, erityisesti lasten kannalta:

”Lapsena odotin Harmagedonia. Odotin sen tapahtuvan ennen kuin tämä sukupolvi katoaa.... Lapsuudessa pelkäsin maanantaisten sireenien ulvontaa vaikka tiesin, että niitä testattiin joka viikko samaan aikaan. Sain paniikkikohtauksia yksin ja etsin vanhempiani paniikissa sukulaisten luota ja kaupoista. Sydän tykytti, kun juoksin lumisohjossa sireenin ulvoessa katuja pitkin. Rukoilin ja rukoilin! Pyysin Jeesusta ja Jumalaa auttamaan minua. Olin aina varma kuolemasta. Kuoleman lopullisuudesta. Mitään toivoa ei koskaan ollut koska en tehnyt parastani.” (”Uskoin murruin elin” 2014.)

Vaikka liikkeeseen kuuluvien vanhempien ihmisten kokemus Harmagedonin tulosta voi olla yhtä lailla voimakas, heillä on ainakin periaatteessa pidempi vertailukohta liikkeen oppiin asiasta ja sen toteutumattomuuteen. Lapsilla samaa historiallista perspektiiviä ei ole olemassa, jolloin irtaantuminen välittömästi pelkotilasta voi olla pitkällisen prosessin tulosta, ja se ei välttämättä hälvene kokonaan aikuisenakaan. Tämän vuoksi myöskään vanhemmat eivät välttämättä pysty auttamaan asiaan liittyvissä peloissa tai ahdistuksissa, koska heillä voi olla samantyyppisiä kokemuksia edelleen. Lisäksi vanhemmat eivät välttämättä pysty eläytymään lasten pelkotilojen voimakkuuteen, vaikka he olisivat itsekin niitä lapsena kokeneet.

Vanhempien kokemus liikkeestä on samalla myös lapsen kokemusta, varsinkin Jehovan todistajien kaltaisissa liikkeissä, joissa lapset ovat tiiviisti mukana liikkeen uskonnollisissa ja ei-uskonnollisissa yhteisöllisissä toiminnoissa. Vanhempien vaikea asema yhteisössä ja siitä aiheutuvat ongelmat tulevat helposti myös lapsen kokemusmaailmaan esimerkiksi tilanteissa, joissa vanhempia uhataan kadotuksella. Vanhempiin kohdistuvat uhat siis ”valuvat” lapsiin, ja lapset ovat myös kärsijöinä, vaikka sitä ei yleensä huomattaisikaan. Kun lapsi sosiaalistuu liikkeeseen, jossa lapsuuden kokemusta värittää voimakas pelko ja ahdistus, kielteiset tunnetilat todennäköisesti vaikuttavat hänen hengelliseen ja yhteisölliseen kokemusmaailmaansa myös aikuisena.

Hengellisyden rakentuminen pelolle vääristää hengellistä kokemusta tai tuo hengellisyydelle voimakkaan kielteisen sisällön. On tarpeellista myös pohtia, missä määrin lapset ovat kykeneviä hahmottamaan hengellisen opetuksen sisällön, jossa voi olla ahdistavia ja pelottavia teemoja.

Robert Wuthnow'n mukaan lapsuuden uskonnollisuus ei ole pelkästään lapsen kokemusta, vaan myös hänen kokemustaan aikuisena (Wuthnow 1999, xxxi). Jos sosiaalistumisprosessin kielteisiä piirteitä ei pystytä käsittelemään omassa henkilökohtaisessa elämässä tai yhteisön piirissä, kokemus jää ihmisen elämismaailmaan. Siitä tulee normalisoitunut tapa jäsentää yhteisöön kasvamista ilman, että sitä välttämättä halutaan problematisoida tai siitä halutaan päästä irti.

Fyysiset uhat

Vaikka hengellisyys ja siihen liittyvät väkivallan muodot ovat yleensä henkisiä, on olemassa myös fyysisiä hengellisen väkivallan muotoja. Fyysisiä uhkia ovat esimerkiksi Jehovan todistajien verensiirtokielto tai joissakin liikkeissä harrastettava, hengellisesti perusteltu fyysinen kurittaminen. Nämä molemmat esimerkit koskettavat myös lapsia, ja niissä molemmissa on läsnä aikuisvallan ulottuvuus.

Jehovan todistajien verensiirtoon liittyvä kielto voi uhata konkreettisesti ihmisen henkeä. Jehovan todistajat ajattelevat, että veri on pyhää Jumalan silmissä ja tästä johtuen liike ei hyväksy verensiirtoja. Verensiirrosta kieltäytyminen on tärkeä opillinen ulottuvuus Jehovan todistajille, ja verensiirtoon suostuminen määrittyy merkittäväksi hengelliseksi rikkeeksi, joka rinnastuu vakavaan rikokseen. (*Mitä Jumala vaatii meiltä* 1996, 25; *Miten veri voi...* 2014b; *Miten veri voi...* 2014a.) Verensiirrosta kieltäytyminen voidaan ymmärtää uskonnolliseksi periaatteeksi tai normiksi. Samalla se voidaan nähdä vaatimuksena uhrautumiseen, jossa hänen pitää luopua jostakin. Oikean hengellisyyden hintana on terveyden ja jopa hengen riskeeraaminen. Samalla se on myös liikkeen jäsenelle tapa osoittaa voimakas sitoutuminen yhteisiin hengellisiin lähtökohtiin.

Verensiirron kieltäminen ja sen kontrollointi eivät ole yksinomaisesti yksilön harkinta- ja päätäntävaltaan kuuluvia asioita. Ne ovat mitä suurimmassa määrin yhteisöllisiä asioita. Liike tuo toistuvasti esiin julkaisuissaan verensiirtoon liittyvää normistoa ja vaarallisiksi katsomiaan käytänteitä verensiirtoon liittyen. Julkaisuissa myös ohjataan leikkauksiin menevää ihmistä kysymään lääkäriltä täsmällisiä kysymyksiä esimerkiksi siitä, tietääkö leikkaushenkilökunta hänen olevansa Jehovan todistaja,

jolle ei saa tehdä missään olosuhteissa verensiirtoa tai siitä, onko hänen tarvitsemissaan lääkkeissä käytetty kiellettyjä veren komponentteja (ks. esim. Vartiotorni 15.6.2000, 30).

Julkaisuissa käydään läpi myös aiheeseen liittyviä oikeudenkäyntejä eri maissa. Suomessa tilanne on erilainen, ja alaikäisen ”huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla ei ole oikeutta kieltää potilaan henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi annettavaa tarpeellista hoitoa.” (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 1992, 9 §:n 4 momentti).⁴ Verensiirtokielto on kuitenkin useissa maissa juridisesti epäselvällä alueella, minkä vuoksi Jehovan todistajat tai toisaalta valtiot pyrkivät saamaan asiaan oikeuden päätöksiä. Oikeudenkäynnit liittyvät yleensä siihen, saavatko vanhemmat kieltää verensiirron lapsiltaan tai voiko nuori, yleensä noin 12–17-vuotias Jehovan todistaja kieltäytyä hoidosta. Myös henkilökohtaisia kertomuksia verensiirroista kieltäytymisistä tuodaan esiin, esimerkiksi miten verensiirroista kieltäytyminen on mahdollistanut tervehdyttämisen (ks. esim. *Herätäkää!* 22.8.1998).

Lasten kannalta verensiirtokielto on ongelmallinen, koska lapsen on vaikea hahmottaa kieltoon liittyviä vaaroja. Vanhemmat voivat ”tuputtaa” omat ajatuksensa lasten ajatuksiksi, ja lapset voivat puolestaan toimia vanhemmilleen mieliksi, vaikeivat ymmärtäisikään kaikkia seurauksia. Yhteisö toimii normien takaajana ja osaltaan pakottaa vanhemmat niiden noudattajiksi ja eteenpäin viejiksi. Vaikka Suomessa nuorten lasten osalta ei voi tehdä heitä vahingoittavia hoitopäätöksiä, täysi-ikäisyyden kynnyksellä olevat nuoret ovat myös Suomessa lain kannalta tulkinnallisia, koska heillä on ”jonkin verran sananvaltaa hoitoihinsa”. Periaatteessa ”jos alaikäinen (< 18 vuotta) ikänsä ja kehitystasonsa perusteella kykenee päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. ...Varmasti juridisesti hankalimpia tilanteita on, kun 15–17-vuotias kirjallisesti kieltää verensiirrot ja hänen vanhempansa ovat samaa mieltä.” (Vainionpää 2001, 371–372.)

Verensiirtoon liittyvä problematiikka ei käytännössä kosketa kovin monia lapsia Jehovan todistajien piirissä. Sen sijaan fyysinen kurittaminen voi potentiaalisesti kohdentua moniinkin ihmisiin ja myös lapsiin. Kurittaminen on hengellistä väkivaltaa silloin, kun se on jollakin tavalla

⁴ Suomessa on myös tapahtunut, että lapsi on otettu kiireellisesti huostaan, kun vanhemmat ovat kieltäneet verensiirron (ks. Kymen LO 30.1.1991 111).

uskonnollisesti motivoitua. Kurittaminen voidaan perustella rangaistuksena väärintekemiseen. Toisaalta kurittaminen voidaan perustella ”rakkaudelliseksi” toiminnaksi, jonka avulla kurituksen kohteena olevalle ihmiselle osoitetaan tai suodaan mahdollisuus tehdä oikein. Hengellisesti motivoituneen kurittamisen tai perheväkivallan yleisyydestä on vaikea tehdä täsmällisiä arvioita, eikä se välttämättä liity uskonnollisten yhteisöjen sisäiseen logiikkaan kovinkaan olennaisella tavalla. Hengellisesti perusteltua väkivaltaa voi tapahtua myös ”yleiskirkollisissa” piireissä tai yleensäkin perheissä, jotka ovat tunnustuksellisia. Vaikka ilmiön määrällinen laajuus ei välttämättä ole suuri, ei se ole suinkaan tuntematon ilmiö hengellisesti orientoituneissa perheissä. (Vrt. Ellison & Anderson 2001.)

Vaikka kurittaminen voi kohdistua myös aikuisiin, lasten kurittamiselle löytyy raamatullisia perusteita. Perusteluja lasten kurittamiselle voidaan löytää esimerkiksi Raamatun sananlaskuista, joiden mukaan ”[j]oka vitsaa säästää, se vihaa lastaan” (Sananlaskut 13:24). Kurittamisen tarkoituksena on ”hyvän tuottaminen”. Sitä ei nähdä väkivaltana, vaan pikemminkin rakkaudellisena toimintana, jolla ohjataan lasta oikeaan suuntaan. Vilppu Huomo puhuu ”väkivaltaa tukevasta teologiasta”, jolla hän viittaa teologiaan, ”joka suoraan tai epäsuorasti tukee väkivallan harjoittajaa eikä väkivallan kohteena olevaa ihmistä. Teologian kautta voidaan esimerkiksi pyrkiä oikeuttamaan väkivaltaa vähätteleeseen sitä sekä siirtämään vastuu väkivallasta perusteettomasti väkivallan kohteena olleelle ihmiselle.” (Huomo 2007, 29.)

Vanhemmat ovat niitä aikuisia, jotka harjoittavat lasten kurittamista. Harvoin kurittamista tapahtuu muiden toimesta. Kun kurittamiseen nivoutuvat hengelliset perusteet, väkivallan tekijä asettautuu omaa henkilökohtaista asemaansa ylemmäksi. Hänen auktoriteettinsa ei nojaa pelkästään asemaan perheessä, vaan se tukeutuu myös hengelliseen auktorisointiin. Näin hänen toimiensa perustelut eivät kumpua persoonaan liittyvistä tekijöistä, vaan hän uskoo välittävänsä tai toteuttavansa hengellistä viestiä ja oppia. (Vrt. Enroth 1992, 78.) Näin lapsen mahdollisuus vastustaa kurittamista on hankalaa, koska vastassa on samanaikaisesti sekä perheen sisäinen että hengellinen auktoriteetti.

Johtopäätökset

Tässä luvussa on pohdittu lasten asemoitumista uskonnolliseen yhteisöön ja erityisesti siihen, miten vanhemmat toteuttavat uskonnollisen yhteisön normeja suhteessa lapsiinsa ja miten nämä prosessit voidaan ymmärtää aikuisvallan muotoina. Vanhempien rooli on olennainen siksi, että he kasvatuksen kautta määrittelevät lapsen elämisen ehtoja hyvin laajamittaisesti. Tiiviissä uskonnollisessa yhteisössä vanhempien roolin rakentuminen ei tapahdu kuitenkaan pelkästään yksilöllisesti tai perhekeskeisesti, vaan jäsentymistä kehystävät nimenomaan uskonnollisen yhteisön sosiaaliset, normatiiviset ja rakenteelliset tekijät. Toisin sanoen uskonnollinen yhteisöllisyys ei ole irrallaan vanhempien suhteesta omiin lapsiinsa.

Tulee huomata, että vaikka aikuiset määrittelevät voimakkaasti lapsen elämää uskonnollisten yhteisöjen sisällä ja heillä on siihen yhteisöjen tuki, myös aikuiset ovat uskonnollisen yhteisön vallankäytön kohteena. Aikuisetkaan eivät ole irrallaan uskonnollisen yhteisön lainalaisuuksista, vaan he ovat osa valtasuhteiden kokonaisuutta. Aikuisvallan olemassaoloa ei voi tässä tapauksessa psykologisoida vanhempien luonteenpiirteiden tuottamaksi vallaksi tai redusoida perheen sisäisen dynamiikan tuottamaksi ilmiöksi. Väkivallan potentiaali sisältää näitä kaikkia ulottuvuuksia. (Vrt. Lidman 2020.)

Vaikka tässä on käsitelty pelkästään yhtä hengellistä liikettä, johtopäätökset ovat sovellettavissa myös muihin uskonnollisiin liikkeisiin, jotka korostavat yhteisöllisyyttä ja hengellisten normien merkitystä, joiden hallintotapa on jollakin autoritaarinen ja jotka korostavat erontekoa muihin ihmisiin ja yhteisöihin. Tällaisten yhteisöjen lapset ovat moninkertaisessa katveessa, johtuen muun muassa uskonnonvapauden vahvasta asemasta. Uskonnonvapaus antaa uskonnollisille liikkeille vahvan autonomisen aseman, minkä seurauksena esimerkiksi lasten ihmis- ja perusoikeuksien toteutuminen niiden piirissä voi olla uhattuna ja liikkeiden piirissä elävillä lapsilla on vain vähän mahdollisuuksia huolehtia omien oikeuksiensa toteuttamisesta. Tämä johtuu siitä, että uskonnollisissa liikkeissä vanhemmat voivat tulkita lasten oikeudet hyvin eri tavalla kuin valtio omissa ihmisoikeustulkintoissaan. (Ks. Hakalehto-Wainio 2014, 136–137.) Uskonnonvapauden liittyvä lainsäädäntö on ongelmallinen lasten kannalta, koska lasten muut oikeudet tiiviissä uskonnollisessa liikkeessä

saatetaan sivuuttaa uskonnonvapauden takia.

Lasten oikeuksiin liittyvät säädökset antavat lapselle monenlaista turvaa, mutta uskonnollisten yhteisöjen kontekstissa oikeudet voivat tietyissä tilanteissa vaarantua merkittävästi. Suomalaisessa hengellisessä kontekstissa lasten oikeuksiin liittyvää oikeuskäytäntöä on niukasti, eikä oikeuksien ja vapauksien suhdetta ole juurikaan käytännössä testattu. Juridiset uhat liittyvät siihen, että lapsi ei voi itsenäisesti toteuttaa esimerkiksi uskonnonvapauttaan, vaan hänen vanhemmillaan on varsin laajat oikeudet lasten uskonnollisuuden ja sen toteuttamisen suhteen. Aikuiset ja samalla myös uskonnollinen yhteisö määrittelevät lasten olemassaolon uskonnollisessa yhteisössä; ne tavallaan ”kaappaavat” lasten oikeudet omiin käsiinsä. Valtion ja muiden virallisten toimijoiden tulisikin suojella lapsia sekä vanhemmiltaan että uskonnollisen yhteisön potentiaalisesti vaarallisilta käytännöiltä.

Lasten tarkastelu hengellisten liikkeiden jäsenenä tai hengellisen väkivallan kohteina on ollut vähäistä niin kansallisessa kuin kansainvälisessäkin tutkimuksessa. Kun hengellisiin liikkeisiin liittyvistä ongelmista on puhuttu tai niitä tutkittu, lasten omat näkemykset ovat usein jääneet sivuun tai hyvin ohuiksi. Myöskään tässä luvussa ei ole käsitelty lasten näkemyksiä hengellisen väkivallan kokemuksista. Tämän aiheen tieteellinen tutkimus olisikin tarpeellista, koska lasten kokemusmaailma aiheeseen liittyen, kuten myös väkivaltaan liittyvät selviytymiskeinot ovat eittämättä erilaiset kuin aikuisten.

Kirjallisuus

- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1995) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Gaudeamus: Helsinki.
- Botting, Heather & Botting, Gary (1984) *The Orwellian World of Jehovah's Witnesses*. Toronto: University of Toronto Press.
- Day, Abby (2010) 'Believing in Belonging': An Exploration of Young People's Social Contexts and Construction of Belief. Teoksessa Sylvia Collins-Mayo & Pink Dandelion (toim.) *Religion and Youth*. Farnham: Ashgate, 97–103.
- Deutsch, Eliot (1991) *Community as Ritual Participation*. Teoksessa Leroy S. Rouser (toim.) *On Community*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 15–26.

- Eller, Jack David (2006) *Violence and Culture. A Cross-Cultural and Interdisciplinary Approach*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Ellison, Christopher G. & Anderson, Kristin L. (2001) Religious Involvement and Domestic Violence Among U.S. Couples. *Journal of Scientific Study of Religion*, 40 (2), 269–286.
- Enroth, Ronald M. (1992) *Churches that Abuse*. Michigan: Zondervan Publishing House. [Http://www.reveal.org/development/Churches_that_Abuse.pdf](http://www.reveal.org/development/Churches_that_Abuse.pdf) (luettu 30.6.2014).
- Haapa, Päivi (2007) *Valvotusti tavattu. Valvottu tapaaminen lapsen kokemuksesta. Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma*. Tampere: Tampereen yliopisto. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/78785/gradu02364.pdf?seque> (luettu 16.12.2019).
- Hakalehto-Wainio, Suvianna (2014) Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Teoksessa Timo Koivurova & Elina Pirjatanniemi (toim.) *Ihmisoikeuksien käsikirja*. Helsinki: Tietosanoma, 133–164.
- Heidegger, Martin (2000) *Oleminen ja aika*. Tampere: Vastapaino.
- Henke, David (1996) *Spiritual Abuse*. [Http://www.caic.org.au/biblebase/abuse/abusepro.htm](http://www.caic.org.au/biblebase/abuse/abusepro.htm) (luettu 1.7.2014).
- Holden, Andrew (2002) *Jehovah's Witnesses: Portrait of a Contemporary Religious Movement*. Lontoo: Routledge.
- Huomo, Vilppu (2007) *Lähisuhdeväkivalta ja teologia*. Teoksessa Mika Aspinen, Vilppu Huomo, Päivi Jussila, Kati Jääskeläinen, Mari Kinnunen, Outi Lehtipuu ja Keijo Nissilä (toim.): *Näe väkivalta – Kristinuskosta nousevia pohdintoja perhe- ja lähisuhdeväkivallan vastustamiseksi*. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2007:2 Helsinki: Kirkkohallitus, 19–43.
- Hurtig, Johanna (2013) *Taivaan taimet. Uskonnollinen yhteisöllisyys ja väkivalta*. Tampere: Vastapaino.
- Hurtig, Johanna & Leppänen, Mari (toim.) (2012) *Maijan tarina. Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö yksilön ja yhteisön traumana*. Helsinki: Kirjapaja.
- Itäpuisto, Maritta (2005) *Kokemuksia alkoholi-ongelmaisten vanhempien kanssa elytystä lapsuudesta*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 124. Kuopio: Kuopion yliopisto. [Http://urn.fi/URN:ISBN:951-27-0075-1](http://urn.fi/URN:ISBN:951-27-0075-1) (luettu 23.4.2020).
- Johanneksenpoika.fi. *Jehovan todistaja -perheissä kasvaneiden lasten ja nuorten kokemuksia*. [Https://johanneksenpoika.fi/lapset_nuoret/index.html](https://johanneksenpoika.fi/lapset_nuoret/index.html) (luettu 16.12.2019).
- Kukkula, Tanja (2007) *Mikä tekee uskonnosta painostavan? Tutkimus uskonnollisen painostuksen kokemuksesta kokijan näkökulmasta*. Uskontotieteen pro gradu -tutkielma, kulttuurien tutkimuksen laitos, julkaisematon. Turku: Turun yliopisto.

- Kymen LO (30.1.1991) Lastensuojelu - Kiireellinen huostaanotto – Huostaanotto. Diaarinumero: 773/4310/90. Antopäivä: 30.1.1991, Taltio: 111. https://www.finlex.fi/fi/oikeus/hao/1991/kymen_lo19910111 (luettu 7.4.2020).
- Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (1992).
- Lidman, Satu (2020) Taivas ja syli. Helsinki: Gaudeamus.
- Linjakumpu, Aini (2015) Uskonnon varjot. Hengellinen väkivalta kristillisissä yhteisöissä. Tampere: Vastapaino.
- Pisilä, Mikko (2014) Hengellisen väkivallan mestari. Matteuksen Jeesus ja uskonnollisen polemiikin kielipelit. Eksegetiikan pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20140379/urn_nbn_fi_uef-20140379.pdf (luettu 15.9.2014).
- Ronkainen, Suvi (2006) Haavoittunut kansakunta ja väkivallan toimijuus. Teoksessa Mirja Lohiniva-Kerkelä (toim.) Väkivalta. Seuraamukset ja haavoittuvuus. Terttu Utraisen juhlaKirja. Helsinki: Talentum, 531–550.
- Ronkainen, Suvi & Näre, Sari (2008) Intiimin haavoittava valta. Teoksessa Suvi Ronkainen & Sari Näre (toim.) Paljastettu intiimi. Sukupuolistuneen väkivallan dynamiikka. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 7–40.
- Ruoho, Aila (2010) Päästä meidät pelosta. Hengellinen väkivalta uskonnollisissa yhteisöissä. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/21722/paastame.pdf?sequence=1> (luettu 27.6.2014).
- Ruoho, Aila (2013) Päästä meidät pelosta. Hengellinen väkivalta uskonnollisissa yhteisöissä. Helsinki: Nemo.
- Sulander, Mikko (2003) Hengellä hakatut. Tutkimus hengellisen väkivallan kokemuksesta, yrityksestä päästä irti hengellisestä väkivallasta ja hengellisestä väkivaltaa kärsineiden kokemuksista autetuksi tulemisesta. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma, teologinen tiedekunta. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Vainionpää, Vilho (2001) Verensiirroista kieltäytyvän potilaan hoitoperiaatteet – lait ja lääkärin etiikka. *Finnanest.* 34 (2), 371-373. http://www.finnanest.fi/files/a_vainionpaa.pdf (luettu 16.12.2019).
- Villa, Janne (2013) Hengellinen väkivalta. Helsinki: Kirjapaja.
- Wuthnow, Robert (1999) *Growing Up Religious. Christians and Jews and Their Journeys of Faith.* Boston: Beacon Press.

Aineisto

Herätkää! Huhtikuu 2012. Miksi käydä seurakunnan kokouksissa?, 20–22.

- Herätkää! 22.8.1998 Veretön kirurgia. Sen eduille annetaan tunnustusta, 10–11.
- Miten veri voi pelastaa elämäsi? (2014a) Sinulla on oikeus valita. [Http://www.jw.org/fi/julkaisut/kirjat/veri/sinulla-on-oikeus-valita](http://www.jw.org/fi/julkaisut/kirjat/veri/sinulla-on-oikeus-valita) (luettu 24.6.2014).
- Miten veri voi pelastaa elämäsi? (2014b) Veri on elintärkeää. [Http://www.jw.org/fi/julkaisut/kirjat/veri/Veri-on-elintarkeaa](http://www.jw.org/fi/julkaisut/kirjat/veri/Veri-on-elintarkeaa) (luettu 24.6.2014).
- Mitä Jumala vaatii meiltä? (1996) Vantaa: Jehovan todistajat.
- ”Uskoin murrein elin” (2014) Jehovan todistaja -perheissä kasvaneiden lasten ja nuorten kokemuksia. [Johanneksenpoika.fi-sivusto. Tietoa Vartiotorni-seurasta ja Jehovan todistajista. Http://johanneksenpoika.fi/lapset_nuoret/uskoin_murrein_elin.html](http://johanneksenpoika.fi-sivusto.Tietoa_Vartiotorni-seurasta_ja_Jehovan_todistajista) (luettu 24.6.2014).
- Vartiotorni 15.10.1982. Viisas näkemys koulutukseen, 11–15.
- Vartiotorni 1.12.1996. Vanhemmat, olkoon teillä iloa lapsistanne, 10–13.
- Vartiotorni 15.6.2000. Lukijoiden kysymyksiä: Hyväksyvätkö Jehovan todistajat mitään verestä johdettuja lääketieteellisiä valmisteita?, 29–31.
- JW.org (2019) Mikä on Harmagedonin taistelu? [Https://www.jw.org/fi/raamattun-opetukset/kysymyksiä/harmagedonin-taistelu/](https://www.jw.org/fi/raamattun-opetukset/kysymyksiä/harmagedonin-taistelu/) (luettu 16.12.2019).

Olli Ruohomäki

LAPSET ASEELLISISSA KONFLIKTEISSA: ILMIÖSTÄ JA YRITYKSISTÄ VASTATA ONGELMIIN

Johdanto

Kirjan teema myrkylliset aikuiset tarkastelee lasten kohtaamia nykyvaaroja aikuisten myrkyllisyyden kautta. Aikuisten toimet saattavat myrkyttää nyt ja tulevaisuudessa lasten elämää ja riistää heiltä heille kuuluvan turvallisuuden lapsuuden. Lasten asema aseellisissa konflikteissa on tässä mielessä ilmiön pahimmasta päästä.

Kansainvälisen Pelastakaa Lapset -järjestön mukaan yli 420 miljoonaa lasta elää väkivaltaisista konflikteista kärsivissä yhteiskunnissa (Save the Children 2019). Luku on kaksinkertaistanut kylmän sodan päättymisen jälkeen. Näistä lapsista arviolta 142 miljoonaa elää Afganistanin, Syyrian, Jemenin ja Somalian kaltaisissa maissa, joissa käydään pitkään jatkunutta intensiivistä sotaa. Osa lapsista menehtyy väkivaltaisten yhteenottojen seurauksena, ja toiset vammautuvat loppuelämäkseen. Lisäksi lapset kärsivät konfliktien epäsuorista vaikutuksista kuten puutteellisesta

ravinnosta, taudeista, heikosta terveydenhuollosta sekä vesi- ja sanitaatiojärjestelmien romahtamisesta. Väkivaltaisilla konflikteilla on myös pitkäaikaisia psykososiaalisia vaikutuksia lasten kehitykseen. Nämä ongelmat kertautuvat koko yhteiskunnan tasolla.

Lasten suojelu väkivaltaisten konfliktien seurauksilta on valtava haaste. Ongelma on vasta hiljattain alettu tunnistaa kansainvälisessä keskustelussa. Sitä vastaan on kehitetty kansainvälisen oikeuden instrumentteja ja YK:n turvallisuusneuvoston päätöslauselmia. Myös kansalaisyhteiskunta ja järjestökenttä ovat aktivoituneet tekemään työtä ongelman ratkaisemiseksi.

Tämän artikkelin tavoitteena on tarkastella lasten asemaa aseellisissa konflikteissa sekä kartoittaa politiikkainstrumentteja ja keskusteluita sekä käytännön toimia ongelman kitkemiseksi. Lopuksi luodaan katsaus ilmiön tulevaisuuden näkymiin.

Lasten asemasta aseellisissa konflikteissa on melko vähän tieteellisistä tutkimusta (Haer 2019). Joitakin kenttäaineistoon perustuvia tapaustutkimuksia on julkaistu lähinnä sosiologian ja antropologian aloilla. YK:n tuottamia politiikkapapereita ja raportteja löytyy jonkin verran. Nämä ovat luonteeltaan poliittisia julistuksia, kuten useat YK:n turvallisuusneuvoston päätöslauselmat ovat. Lisäksi joistakin YK:n raporteista saa hyvää osviittaa järjestön työstä kyseisen ilmiön parissa. Järjestökentältä löytyy myös erinäisiä toimijoita, jotka ovat kirjanneet ylös käytännön toimintaansa ja työtään lasten aseman parantamiseksi aseellisissa konflikteissa.

Valtaosa tässä artikkelissa esitetyistä näkemyksistä ja havainnoista perustuu pitkäaikaiseen työskentelyyni konflikti- ja yhteiskuntakehityskysymysten parissa sekä kenttäkokemuksiini entisiltä ja nykyisiltä sotatoimialueilta Kambodzasta, Laosista, Myanmarista, Afganistanista, Pakistanista, Nepalista, Palestiinasta, Syyriasta, Libanonista, Bosniaasta, Kosovosta ja Afrikan sarven alueelta. Tekstissä esiintyy lähdeviitteitä lähinnä niissä kohdissa missä käsittelen numeerista dataa tai viittaan YK:n politiikkapapereihin ja raportteihin sekä valikoituihin kansalaisjärjestötoimijoihin. Lisäksi viittaan paikoitellen artikkelin teeman kannalta relevanttiin konflikteja käsittelevään kirjallisuuteen.

Konfliktien muuttuva luonne ja vaikutukset lapsiin

Konfliktien luonne on muuttunut viimeisten parinkymmenen vuoden aikana niin että valtaosa nykyajan konflikteista on valtioiden sisäisiä. Valtioiden väliset konfliktit taas ovat muutamaa harvaa poikkeusta lukuun ottamatta hiipuneet (World Bank Group and United Nations 2018, 13).¹ Tällä kehityksellä on myös suorat vaikutukset lasten asemaan, sillä valtaosa nykyajan konfliktien uhreista on siviilejä, mukaan lukien lapsia (PRIO 2017). Konfliktien analyyseissa ja niistä puhuttaessa jää usein mainitsematta, että konfliktialueiden siviiliväestöstä yli puolet saattaa olla alle 18-vuotiaita. Ylipäättänsä modernin sodankäynnin kohteet ovat siviilejä, jotka joutuvat systemaattisten hyökkäysten uhreiksi. Siviiliväestön näännyttämisestä on myös tullut osa modernin sodankäynnin strategiaa. Naiset ja tytöt saattavat olla systemaattisten raiskausten uhreja.

Konfliktien luonne on muuttumassa myös siten, että yhä useammin konfliktit siirtyvät maaseudulta, metsistä ja vuorilta kaupunkiympäristöihin (Kilcullen 2013). Esimerkiksi Irakissa Mosul, Syyriassa Raqqa ja Aleppo, Somaliassa Mogadishu, Libyassa Tripoli ja Sirte sekä Palestiinassa Gaza City ovat olleet 2010-luvun konfliktien näyttämöitä. Tästä seuraa se, että siviilien elämä, heidän kotinsa, koulunsa ja työpaikkansa, ovat olleet etulinjassa ja alttiina iskuille ja hyökkäyksille.

Todennäköisyys joutua keskelle väkivaltaisuuksia on kaupunkiympäristöissä paljon suurempi, kun rintamalinjat eivät ole enää selkeitä. Oma

1 Konfliktin osapuolina ovat tyypillisesti hallitus ja sitä vastustava kapinallisryhmä. Afganistanin hallitus ja sitä tukeva Yhdysvaltain johtama koalitio ja Taliban-liike ovat tästä hyvä esimerkki. Osapuolina saattaa olla hallituksen lisäksi joukko ei-valtiollisia toimijoita, jotka kaikki taistelevat toisiaan vastaan. Syyrian hallitus ja sitä vastustavat Syyrian kurdikapinalliset, radikaali-islamistit kuten ISIS, Hayat Tahrir al-Sham-järjestö sekä presidentti Assadia vastustava oppositio Free Syrian Army ovat esimerkki tästä tilanteesta. Valtioiden sisäiset konfliktit tapaavat pitkittyä samalla kun toimijoiden määrä lisääntyy. Afganistanin ja Syyrian sodat ovat jatkuneet pidempään kuin ensimmäinen ja toinen maailmansota yhteensä. Taustalla on se, että valtioiden sisäisistä konflikteista on muodostunut niin monitasoisia ja monimutkaisia vyyhtejä, että niiden rauhanomainen ratkaisu on vaikeaa. Näkemykseni mukaan esimerkiksi Syyrian sota on kolmen tason eli paikallinen, alueellinen ja suurvaltojen konflikti, jossa on kahden ensimmäisen osalta mukana vielä uskonnollinen ulottuvuus. Syyrian sodasta myös hyötyvät sekä valtapolitiittisesti että taloudellisesti aivan liian monet tahot, jotta rauhanomainen ratkaisu olisi houkutteleva.

havaintoni on, että lasten leikkipaikat ja puistot ovat useimmiten joutuneet kaupunkitaistelujen näyttämöiksi. Siviileistä lapset ovat näin kaikkein haavoittuvin ryhmä. Esimerkiksi työskennellessäni Palestiinassa 2000-luvulla jouduin todistamaan, miten tiheästi asutulla Gazan kais-taleella useat julkiset alueet, joita palestiinalaislapset käyttivät leikkipaik-koina, tuhoutuivat käyttökelvottomiksi, kun ne jäivät Israelin armeijan ja palestiinalaistaistelijoidenvälisten taisteluiden jalkoihin. Samanlaisia kehityskulkuja näin Libanonissa palestiinalaisten Nahr el-Bared pakola-laisleireillä, joka oli joutunut vuonna 2007 palestiinalaismilitanttiryh-män Fatah al-Islamin ja Libanonin armeijan taistelulentäksi. Sittemmin leiriltä jouduttiin raivaamaan yli 12 500 räjähdettä. Tilanne oli siviilien kannalta hirvittävä.

Kapinallisryhmät saattavat kätkeä kotitekoisia räjähteitä (*improvised explosive device*) leluihin, jotka räjähtävät lasten poimissa niitä maasta. Erilaiset räjähteet saattavat olla aktiivisia vuosikymmenten ajan. Näistä esimerkki ovat Vietnamin sodan aikana amerikkalaisten käyttämät rypä-lepommit, joita Yhdysvaltojen ilmavoimat levittivät Laosiin miljoonia kappaleita. Yksittäinen räjähdde muistuttaa kiiltävää pesäpalloa. Laosissa menehtyy ja loukkaantuu edelleen useita lapsia, kun he poimivat tällaisia räjähteitä maasta.

Konfliktien muuttuva luonne on johtanut myös pakolaisuuden yleis-tymiseen. YK:n pakolaistoimiston UNHCR:n mukaan vuonna 2019 on kirjattu 70,8 miljoonan ihmisen joutunen jättämään kotinsa. Heistä lähes kolmannes oli pakolaisia, joista yli puolet oli lapsia. Kaksi kolmas-osaa pakolaisista on paennut oman kotimaansa sisällä ja loput ovat lähte-neet naapurimaihin tai kauemmas. Luvut ovat ennätysellisiä ja kielivät pitkittyneistä konflikteista, joihin ei ole nähtävissä helppoja ratkaisuja.

Suurin osa pakolaisista siirtyy kehitysmaasta toiseen kehitysmaahan, eikä etelästä pohjoiseen. Saharan eteläpuoleisessa Afrikassa ihmiset liik-kuvat toistaiseksi useammin alueellisesti kuin teollisuusmaihiin. Suurim-mat pakolaisia isännöivät maat ovat Turkki, Pakistan, Libanon, Iran, Uganda ja Jordania, jotka ovat Syyrian, Afganistanin ja Etelä-Sudanin naapurimaita (UNHCR 2019). Tyypillisesti ihmiset pakenevat ensin kotimaansa sisällä ja vasta jouduttuaan siirtymään useita kertoja maan sisällä he pakenevat rajan yli toiseen maahan.

Pitkittyneissä konflikteissa pakolaisuuteen vaikuttaa yleensä useita eri

syitä, jotka myös vahvistavat toisiaan. Vaikka pakolaisuuden välitön syy on usein konflikti, pakolaismäärät ovat suurempia maista, joissa esimerkiksi aliravitsemus on yleistä, taloudellinen tilanne epäedullinen ja väestönkasvu nopeaa. Toisaalta heikon ruokaturvan on todettu lisäävän sekä konfliktin syntymisen todennäköisyyttä, että konfliktin rajuutta. Käytännössä tämä tarkoittaa, että lapset ovat ensisijaisia kärsijöitä, koska he ovat pakolaisvirtojen kaikkein haavoittuvin ryhmä.

Norjassa toimiva rauhantutkimusinstituutti Peace Research Institute Oslo (PRIO) on listannut kymmenen maailman maata, joissa lasten asema on kaikkein haavoittuvin. Nämä ovat Afganistan, Keski-Afrikan Tasavalta, Kongon Demokraattinen Tasavalta, Irak, Mali, Nigeria, Somalia, Etelä-Sudan, Syyria ja Jemen (PRIO 2017, 35). Kaikki nämä maat ovat kärsineet pitkään jatkuneista väkivaltaisista konflikteista. Ne ovat myös mitä suurimmassa määrin hyvin hauraita valtioita. Jemenissä on ollut jo usean vuoden ajan maailman suurin humanitaarinen kriisi.

Arvovaltainen brittiläinen lääketieteen aikakauslehti *The Lancet* vertasi lasten selviytymismahdollisuuksia suhteessa konfliktien intensiteettiin ja arvioi, että riski ennenaikaiseen kuolemaan konfliktien vaivaamissa ympäristöissä on alle viisivuotiaille 7,7 prosenttia suurempi kuin rauhanomaisissa ympäristöissä (Guha-Sapir ym. 2017). Suurimmat selittävät tekijät liittyivät konfliktien epäsuoriin vaikutuksiin kuten ravinnon saantiin, lääkehuollon katkeamiseen, huonoon hygieniaan, vesi- ja sanitaatiojärjestelmien vaurioitumiseen sekä lasten vanhempien elinkeinojen tuhoutumiseen.

Kuusi vakavaa lapsiin kohdistuvaa loukkausta

YK:n turvallisuusneuvosto on useiden asiaa käsittelevien päätöslauselmien myötä identifioinut kuusi vakavaa lapsiin kohdistuvaa loukkausta aseellisissa konflikteissa.² Nämä ovat lasten tappaminen ja vammauttaminen, humanitaarisen avun piiriin pääsyn estäminen, lapsien rekrytoiminen sotilaksi, lapsiin kohdistuva seksuaalinen väkivalta, lasten kidnappaaminen sekä iskut kouluja ja sairaaloita vastaan. Nämä lapsiin kohdistuvat loukkaukset ovat luonteeltaan erittäin räikeitä ja niiden vaikutukset lasten hyvinvointiin vakavia.

2 Kyseisiä päätöslauselmia käsitellään myöhemmin tekstissä.

Lasten tappaminen ja vammauttaminen

YK:n mukaan vuonna 2017 väkivaltaisissa konflikteissa menehtyi tai vammautui 10 667 lasta (United Nations 2018a). Lähes kolmannes tästä luvusta on peräisin Afganistanista. Erilaiset räjähteet ovat syynä yli kolmannekseen tapauksista. Lapsia menehtyi tai vammautui myös tilanteissa, joissa heidät oli värvätty tai pakotettu kuljettamaan räjähteitä tai asettamaan niitä toimintavalmiiksi maastoon.

Miinoitteen ja räjähteiden ovat myös tuhoisampia lapsille kuin aikuisille, sillä pienempikokoisina lasten todennäköisyys kuolla räjähdykseen on suurempi. Maailman miinatilannetta seuraava *Landmine Monitor* arvioi, että vuoden 2017 aikana 47 prosenttia miinojen ja räjähteiden uhreista oli lapsia (Landmine Monitor 2017).

Lapsia on myös käytetty itsemurhaiskujen tekijöinä. Esimerkiksi Pakistanin Taliban-liike Tehrik-e-Taliban Pakistan (TTP) ja Nigeriassa toimiva radikaali-islamistinen terroristijärjestö Boko Haram on käyttänyt lapsia itsemurhaiskuissa. Useimmiten nämä ovat köyhiä lapsia, jotka on aivopesty tekemään iskut.

Humanitaarisen avun piiriin pääsyn estäminen

Kokemukseni eri sotatoimialueilta on, että humanitaarisen avun piiriin pääsyn estäminen on osa nykyaikaista sodankäyntiä. Aika, jolloin esimerkiksi Punaisen Ristin tunnuksia ja puolueettomuutta kunnioitettiin, on valitettavasti mennyttä. Humanitaariset järjestöt ja niiden henkilökunta ovat alttiina iskuille ja kidnappauksille. Humanitaariset järjestöt puhuvat humanitaarisen tilan (*humanitarian space*) kaventumisesta. Tämä on erittäin vakava kysymys, sillä kansainvälisen humanitaarisen oikeuden mukaan konfliktien eri osapuolten tulisi mahdollistaa humanitaarista työtä tekevien toimijoiden mahdollisuudet auttaa hätää kärsiviä riippumatta siitä kenestä on kyse.

Syyllisiä tähän ovat sekä ei-valtiolliset toimijat että viralliset hallinnot. Esimerkiksi Afganistanin ja Pakistanin rajaseudulla valtaapitävä Taliban-liike on estänyt lasten rokottamisen poliota vastaan. Polio on saatu kitkettyä pois maailmasta kovan työn tuloksena, mutta Afganistanin ja Pakistanin levoton rajaseutu on viimeisiä saarekkeita, joista tautia vielä löytyy.

Lähi-idässä Israelin asevoimat on vuosien varrella useita kertoja estänyt tai vaikeuttanut humanitaarisen avun pääsyä Gazan alueelle. Israelin mukaan syynä tähän on, että Gazaa hallinnoiva Hamas olisi käyttänyt humanitaarista apua omiin tarkoituksiinsa. YK:n humanitaarista apua koordinoiva Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) on asiasta eri mieltä. OCHA on säännöllisesti kehottanut Israelia toimimaan kansainvälisen humanitaarisen oikeuden ja velvoitteiden mukaisesti. Syyrian hallinto puolestaan esti Venäjän tukemana humanitaarisen avun pääsyn kaupungin siviiliväestölle Aleppon taisteluiden aikana vuosina 2012–2016 ja taisteluiden jälkimainingeissa.

Pelastakaa Lapset -järjestön arvion mukaan 4,5 miljoonaa lasta oli vuonna 2018 nälkäkuoleman partaalla edellä mainituissa kymmenessä eniten konflikteista kärsivissä maissa (Save the Children 2019). Tämän laskukaavan mukaan yksi lapsi oli kuolemanvaarassa vuorokauden jokaisena minuuttina, vuoden jokaisena päivänä. Tutkija de Waal (2018) käyttää ilmiöstä termiä ”näännyttämisrikos”, millä hän haluaa korostaa sitä, että ihmiset eivät näänny nälkään vaan heidät tietoisesti näännytetään.

Lapsiin kohdistuva seksuaalinen väkivalta

Lapsiin kohdistuva seksuaalinen väkivalta sisältää raiskaukset, ihmiskaupan, pakotetut avioliitot, raskaudet, abortit ja pakkosterilisaatiot. On myös ilmeistä, että lapsiin kohdistuva seksuaalinen väkivalta on aliraportoitu ongelma.

YK:n mukaan viime vuosina tästä näkökulmasta tarkastellen ongelmallisimmiksi maiksi ovat nousseet Myanmar, Syyria ja Irak (United Nations 2018a). Myanmarissa armeija on käyttänyt seksuaalista väkivaltaa sodankäynnin aseena Rohingya-väestöä kohtaan, kun maan asevoimat ovat tehneet etnistä puhdistusta kyseisen muslimivähemmistön asuttamilla alueilla. Irakissa terroristijärjestö ISIS kohdisti systemaattista vainoa maan Jesidi-väestöä kohtaan. Yksi vainon keino oli tyttöjen pitäminen seksiorjina. Nobelin rauhanpalkinnon saanut ihmisoikeusaktivisti Nadia Murad on kirjoittanut kokemuksistaan kirjan *Viimeinen tyttö* (Murad 2018).

YK:n Syyriaa käsittelevän erityisraportin mukaan tuhannet naiset ja lapset ovat joutuneet Syyrian sisällissodan eri osapuolten harjoitta-

man seksuaalisen väkivallan kohteiksi (United Nations 2018b). Alaikäisiin kohdistuva seksuaalinen väkivalta oli myös leimallista 2000-luvun Kongon Demokraattisen Tasavallan sisällissodassa.

Lasten kidnappaaminen

Lasten kidnappaaminen on ilmiö, johon syyllistyvät tietyt ei-valtiolliset toimijat. Useimmiten taustalla on tavoite rekrytoida uusia taistelijoita tai saada käsipareja huolto- ja tukitehtäviin. Mitä nuorempi lapsi on, sitä helpompi häntä on muovata ja aivopestä ei-valtiollisten toimijoiden taroituksiin. Eritoten Al Shabaab Somaliassa ja Boko Haram Nigeriassa ovat viime vuosina olleet huomion kohteina lasten kidnappausten vuoksi (CNN 2018; Human Rights Watch 2018).

Ei-valtiolliset toimijat käyttävät lasten kidnappaamista myös keino painostaa ja pakottaa paikallisyhteisöjä auttamaan ja kannattamaan kapinallisryhmien agendaa. Monissa konfliktitilanteissa paikallinen siviiliväestö ei välttämättä kannata sen enempää virallista hallintoa kuin ei-valtiollisia toimijoita. Ne kuitenkin joutuvat molempien tahojen painostuksen kohteiksi ja kidnappaamalla lapsia ei-valtiolliset toimijat pakottavat paikallisia yhteisöjä valitsemaan puolensa. Kyse voi olla suojan, ruoan ja muun avun antamista kapinallistoimijoille sitä vastaan, ettei lapsia vahingoiteta. Paikoissa, joissa valtiolla ei ole kykyä tarjota turvallisuutta, ovat siviiliväestön vaihtoehdot tällaisessa tilanteessa vähissä.

Lasten rekrytoiminen sotilaisiksi

Lapsisotilaat ovat kenties tunnetuin ilmiö puhuttaessa lapsista aseellisissa konflikteissa. Lapsia taistelee sekä ei-valtiollisten toimijoiden että virallisten armeijoiden riveissä. YK:n mukaan vuonna 2017 värvättiin yli 8000 lasta sekä ei-valtiollisten että virallisten armeijoiden palvelukseen (United Nations 2018a). Tilanne on erityisen huolestuttava Keski-Afrikan Tasavallassa, Kongon Demokraattisessa Tasavallassa, Somaliassa, Jemenissä, Etelä-Sudanissa, Somaliassa ja Syyriassa.

Kenties tunnetuimmat lapsisotilaita käyttäneet ei-valtiolliset toimijat ovat Sierra Leonen sisällissodassa (1991–2002) kyseenalaista mainetta saanut Revolutionary United Front (RUF) ja Ugandassa edelleen toi-

miva Lord's Resistance Army (LRA). Lapsia ovat sotatoimiin rekrytoineet myös Nepalín Maoistit, UNITA Angolassa, FARC Kolumbiassa ja Tamilitiikerit Sri Lankassa.

Hollantilainen tutkija Roos Haer väittää, että nimenomaan lasten rekrytoiminen sotilaksi tekee heistä sekä uhreja että aktiivisia toimijoita (Haer 2019, 74). Ongelma syvenee, jos lapset rekrytoidaan hyvin nuorina. Heidät ikään kuin upotetaan väkivallan maailmaan, jossa lasten arvomaailma ja identiteetti muovautuvat aseellisten ryhmien kyseenalaisessa ohjauksessa. Lapsisotilaita pakotetaan tappamaan ja todistamaan tappamista. He myös joutuvat seksuaalisen väkivallan uhreiksi. Tämän seurauksena heistä voi muodostua väkivallan väline, joka toisintaa väkivaltaa seuraavaan sukupolveen.

Teknologinen kehitys ja pienaseiden leviäminen ovat mahdollistaneet lapsisotilaiden lisääntyneen käytön. Lapsisotilas AK-47 rynnäkkökiväärin kanssa on yhtä tappava kuin aikuinen sotilas. Lapsisotilas saattaa olla jopa vaarallisempi, koska lapsen impulssikontrolli on vähemmän kehittynyt kuin aikuisella. Työskentelin YK:n palveluksessa 1990-luvulla sisällissodan repimässä Kambodzassa. Vastaan tuli useita tilanteita, joissa lapsisotilaat vartioivat maanteiden tarkastuspisteitä. Nämä kohtaamiset olivat useimmiten pelottavampia kuin tilanteet, joissa aikuiset sotilaat miehittivät tarkastuspisteitä, sillä huomasi, että lapsisotilailla ei ollut varmistimia päällä ja heidän käyttöksensä oli usein huomattavan aggressiivista aseettomia siviilejä kohtaan.

Entinen kanadalainen kenraali ja YK:n rauhanturvaamistehtävissä työskennellyt Roméo Dallaire esittää, että nuori väestörakenne, erityisesti Afrikassa, mahdollistaa sen, että sekä viralliset armeijat että ei-valtiolliset toimijat rekrytoivat alaikäisiä riveihinsä (Dallaire 2011). Lapsisotilaaksi ryhtyminen saattaa olla mahdollisuus edes jonkinlaiseen toimeentuloon varsinkin silloin, jos koulunkäyntiin ei ole edellytyksiä. Myös heikot työllistymismahdollisuudet voivat johtaa siihen, etteivät lapset ja nuoret pääse eteenpäin elämässään, jolloin lapsisotilaaksi ryhtyminen saattaa tarjota eräänlaisen urapolun (Tynes & Early 2015).

Iskut kouluja ja sairaaloita vastaan

Koulut ja terveysasemat joutuvat nykyaikana sotilaallisten toimien kohteiksi. Esimerkiksi Médecins Sans Frontières -järjestön ylläpitämä

sairaala joutui lokakuussa 2015 Yhdysvaltojen ilmaiskun kohteeksi Kunduzissa, Afganistanissa. Pakistanin Taliban-liike on iskenyt tyttökouluja vastaan, sillä sen radikaali-islamistiseen ideologiaan ei sovi tyttöjen koulutus. Afganistanissa terroristiryhmät ovat myös uhkailleet opettajia. Israelin asevoimat iskivät heinä - elokuussa 2014 useita kertoja YK:n pakolaisjärjestön UNRWA:n ylläpitämiä kouluja vastaan Gazassa. Kappinallisryhmät, kuten esimerkiksi palestiinalaisalueilla toimiva Hamas, ovat käyttäneet ihmiskilpiä suojatakseen omia tukikohtiaan sotilaallisilta hyökkäyksiltä. Syyrian ja Jemenin sisällissodissa kymmeniä kouluja on tuhoutunut raketti- ja pommi-iskuissa.

Iskut koulutus- ja terveydenhuoltoinfrastruktuuria, sekä näissä työskentelevää henkilökuntaa kohtaan ovat erittäin ongelmallisia myös siitä näkökulmasta, että se murentaa pohjaa lasten tulevaisuudelta. Kyse ei siis ainoastaan ole rajatulla hetkellä tapahtuvasta väkivallanteosta, vaan teoista, joilla on pitkäkestoiset vaikutukset yhteiskunnalliseen kehitykseen.

YK:n turvallisuusneuvoston toimet lasten aseman parantamiseksi aseellisissa konflikteissa

YK:n turvallisuusneuvosto on herännyt ongelmaan ja antanut aiheesta tähän mennessä 12 päätöslauselmaa.³ Vuosien varrella päätöslauselmat

3 Vuonna 1998 aiheesta käytiin ensimmäinen turvallisuusneuvoston debatti ja seuraavana vuonna turvallisuusneuvosto lanseerasi siitä ensimmäisen päätöslauselmansa. Päätöslauselma 1261 asetti aiheen lapset aseellisissa konflikteissa turvallisuusneuvoston agendalle. Vuoden 2000 päätöslauselma 1314 käsittelee tahallisia iskuja siviilejä vastaan ja pyysi YK:n pääsihteeriä raportoimaan asiasta. Vuonna 2001 päätöslauselmaan 1379 kirjattiin aiemmin listata kaikki ne toimijat, jotka rekrytoivat lapsia sotilaisiksi.

Päätöslauselmat 1460 (vuonna 2003) ja 1539 (vuonna 2004) käsittelevät aiempien edellä mainittujen päätöslauselmien toimeenpanoa ja raportointimekanismeja. Vuonna 2005 turvallisuusneuvosto antoi päätöslauselman 1612, joka mahdollisti erillisen organisoidun rakenteen YK-järjestelmään seuraamaan ja raportoimaan aiempien päätöslauselmien toimeenpanoa. Samalla YK:n pääsihteeri nimitti ensimmäisen lapset aseellisissa konflikteissa -erityisraportoijan.

2009 näki päätöslauselman 1882, joka kirjasi lapsiin kohdistuvan seksuaalisen väkivallan aseellisissa konflikteissa erityiseksi huomion kohteeksi. Iskut kouluihin ja klinikoille tuomittiin vuonna 2011 päätöslauselmassa 1998. Vuonna 2012 päätös-

ovat käsitelleet lasten aseman parantamista aseellisissa konflikteissa eri näkökulmista, minkä lisäksi yksittäisiin ilmiöihin on pureuduttu syvä-
lisemmin eri päätöslauselmissa.

Päätöslauselmat kuvastavat ilmiön ymmärtämisen lisääntymistä ja syvenemistä YK:n keskusteluissa. Ne kuvastavat myös iteratiivista prosessia, jossa uudet asiat rakentuvat edellisten asiaan liittyvien kysymysten päälle muodostaen kokonaisvaltaisen näkemyksen ilmiöstä ja siitä mitä sille pitäisi tehdä. Taustalla on myös yksittäisiä maatilanteita, joiden kautta teemoja on noussut turvallisuusneuvoston agendalle. Esimerkiksi Boko Haramin tekemät lasten kidnappaukset Pohjois-Nigeriassa vaikuttivat päätöslauselma 2225 muotoutumiseen. On tietenkin aiheellista kysyä, eikö kaikkia yllä mainittuja teemoja olisi voinut kirjata yhteen päätöslauselmaan. Toisaalta ilmiökentän sisällä tapahtuu liikehdintää ja kehityskulkuja. Myös se, että asiasta on vuosien varrella lausuttu 12 päätöslauselmaa, on pitänyt teemaa säännöllisesti esillä konflikteja käsittelevillä foorumeilla.

Päätöslauselmilla on YK:n lapset aseellisissa konflikteissa -koordinaattori Tonderai W. Chikuhwan mukaan merkitystä kansainvälisen oikeuden ja politiikan normiston ja standardien luojina (Chikuhwa 2010, 37, 39–40). Yleensä YK:n turvallisuusneuvoston päätöslauselmat käsittelevät spesifejä kriisejä tai tilanteita. Lapset aseellisissa konflikteissa -päätös-

lauselmaan 2068 lisättiin sanktiomahdollisuus niitä tahoja kohtaan, jotka käyttävät hyväksi lapsia aseellisissa konflikteissa. Vuoden 2014 päätöslauselmassa 2143 kehoitettiin YK:n jäsenvaltioita edelleen tekemään konkreettisia toimia, jotta kouluja ei käytettäisi sodankäynnissä sotilaallisiin tarkoituksiin. Päätöslauselma 2225 vuodelta 2015 kirjaa lasten kidnappaukset aseellisissa konflikteissa tuomittaviksi teoiksi. Viimeisin päätöslauselma 2427 vuodelta 2018 painottaa entisten lapsisotilaiden palauttamista (*reintegration*) osaksi siviiliyhteiskuntaa.

Tyypillisessä päätöslauselmassa on kaksi osaa. Ensimmäinen osa käsittelee itse ilmiötä ja miksi se on kirjattu. Toinen osa käsittelee päätöslauselman operatiivisia seurauksia. Sitovat kappaleet alkavat tyyliin: turvallisuusneuvosto ”päättää” asiasta X. Vähemmän sitovat kappaleet alkavat tyyliin: turvallisuusneuvosto ”kehottaa”, ”pyytää” tai ”suositaa”. Toimenpiteet saattavat kattaa suosituksia rauhanrakentamisesta selvityksiin ja erityisraporttien ja missioiden nimittämiseen. Mikäli nämä eivät toimi, saattaa turvallisuusneuvosto asettaa pakotteita ja muita sanktioita tai käyttää muita keinoja pakottaakseen päätöslauselmien kohteena olevat tahot noudattamaan niitä.

lauselmat ja esimerkiksi päätöslauselma 1325 Naiset, rauha ja turvallisuus ovat temaattisia. Näihin päätöslauselmiin on vuosien varrella lisätty yksittäisiä asioita niitä täydentämään. Myöhemmissä päätöslauselmissa viitataan aina edellisiin. Nämä muodostavat asiakokonaisuuden, joka antaa YK:lle selkänöjää toimia.

Lapset aseellisissa konflikteissa -pätöslauselmat ovat sekoitus yllä mainittuja asioita. Merkille pantavaa kuitenkin on, että ilmiö ja siihen puuttuminen ovat saaneet tuekseen YK:n turvallisuusneuvoston arvovallan. Kyse on myös siitä, että lapset aseellisissa konflikteissa -ilmiö on ongelma maailmanrauhan ja turvallisuuden kannalta. Aiheen käsittely YK-elimissä on tärkeää, sillä siinä mennään YK:n peruskirjan ydinkysymyksiin.

Vaikka päätöslauselmat eivät ole mikään ihmelääke, on jo YK:n huomion kohdistuminen lasten asemaan aseellisissa konflikteissa auttanut kansainvälistä yhteisöä puuttumaan tähän ongelmaan. Kuvaavaa on, että YK:n mukaan yli 115 000 lasta on vuodesta 2000 lähtien vapautettu lapsisotilaan tehtävistä (United Nations 2016, 9).

Lasten asema aseellisissa konflikteissa huomioidaan myös operatiivisella tasolla siten, että useissa YK:n rauhanturvaoperaatioissa on erilliset yksiköt, jotka keskittyvät aiheeseen ja jotka toimivat rauhanturvaoperaatioiden päällikköjen neuvonantajia. Esimerkiksi Kongon Demokraattisen Tasavallan YK:n rauhanturvaoperaatiossa MONUSCO:ssa työskentelee 30 aiheeseen erikoistunutta asiantuntijaa, joiden tehtävänä on paitsi tiedonkeruu ja raportointi, myös asiaan liittyvän tietoisuuden levittäminen aseellisten kapinallisryhmien keskuudessa (emt, 24).

Kansalaisyhteiskunta, järjestötyö ja yrityksiä löytää vastauksia

Siinä missä YK:n turvallisuusneuvostolla on keskeinen rooli kansainvälisen oikeuden ja politiikan normiston ja standardien luomisessa, on kansalaisyhteiskunnalla ja järjestökentällä⁴ merkittävä rooli lobbaamisessa,

4 Näihin lukeutuvat esimerkiksi Save the Children International, War Child International, World Vision International, Human Rights Watch, the Norwegian Refugee Council, Terres de Hommes International Federation, ChildFund Alliance, Child Soldiers International, Geneva Call, the Global Centre for the Responsibility to Protect, Nonviolent Peaceforce sekä Romeo Dallaire Child Soldiers Initiative.

tietoisuuden levittämisessä ja käytännön työssä.

Osa järjestöistä on keskittynyt nimenomaan työskentelemään konfliktialueilla elävien lasten hyväksi. Osa työskentelee laajemmin ihmisoikeus- ja kehityskysymysten parissa, mutta ne ovat myös profiloituneet lasten oikeuksien edistämisessä.

Kaikille yllä mainituille järjestöille on ominaista vahva lobbaustoiminta sekä YK:n sihteeristön että jäsenvaltioiden suuntaan. Kaikkien konfliktien ytimessä on politiikka ja politiikasta nousevat erimielisyydet, jotka johtavat väkivaltaisiin tilanteisiin. Järjestöt ajavat voimakkaasti ajatusta siitä, että lasten hyvinvoinnin tulee nousta politiikan yläpuolelle.

Yhtenä rohkaisevana esimerkkinä voi mainita vuonna 2017 onnistuneen kampanjan, jossa Saudi-Arabia saatiin listattua lasten oikeuksien rikkokjaksi sen johtaman liittouman toimista pitkään jatkuneessa Jemenin sodassa (Watch List on Children and Armed Conflict 2017).

Liittouma oli systemaattisesti tehnyt iskuja kouluihin ja sairaaloihin, mikä johti tuhansien lasten kuolemiin ja vammautumisiin. Tällaiset iskut ovat yksi edellä esitellyistä YK:n turvallisuusneuvoston listaamasta kuudesta vakavasta lapsiin kohdistuvasta loukkauksesta aseellisissa konflikteissa.

Kyse oli pitkälti niin sanotusta *naming and shaming*-strategiasta, jolla pyritään vaikuttamaan YK:n jäsenvaltioiden käyttäytymiseen. Taustalla on ajatus, että suurin osa maailman maista on sensitiivisiä siitä, minkälaisina toimijoina ne nähdään muiden silmissä. Se, että saudit yrittivät monin eri keinoin saada maansa pois listalta, kielii yllä mainitun strategian merkityksestä kansainvälisen politiikan areenoilla.

Väkivaltaisista konflikteista kärsivillä valtioilla on huonot mahdollisuudet tuottaa peruspalveluita kansalaisilleen. Julkisen sektorin institutiot ovat heikkoja ja mitä lähemmäs kenttää mennään, sitä ohuempaa on julkisen sektorin ja sen eri toimialojen kattavuus. Tyypillisesti kolmas sektori erilaisten kansalaisjärjestöjen muodossa hoitaa monia peruspalveluja opetuksen, terveydenhuollon ja esimerkiksi vesi- ja sanitaatiohuollon aloilla. Kansalaisjärjestöt ovat puolestaan lähes täysin riippuvaisia kansainvälisten järjestöjen tuesta. Tämä koskee sekä teknistä tukea että rahoitusta. Monet järjestöt tekevät tärkeää työtä YK:n turvallisuusneuvoston päätelmien jalkauttamisessa eritoten koulutustilaisuuksien muodossa sekä antamalla taloudellista ja teknistä tukea kehitysmaakumppaneille.

Tutkijat Scott Gates ja Simon Reich toteavat, että vaikka mitään lasten aseman aseellisissa konflikteissa ratkaisevaa viisasten kiveä ei ole löydetty, näyttää tutkimuksen valossa siltä, että koulutukseen panostaminen tuottaa eniten tulosta. Heidän mukaansa koulutuksella on ennaltaehkäisevä vaikutus lapsisotilasilmiön torjumisessa (Gates & Reich 2010, 252). Koulutus myös ymmärretään laajasti niin, että kyse on paitsi lasten pääsyn opintielle mahdollistamisesta, niin myös opetusinfrastruktuurin kuten koulujen fyysisen turvallisuuden varmistamisesta.

Vuonna 2019 Oslossa annettiin kansainvälinen *Safe Schools* -julistus, jonka tavoitteena on sitouttaa YK:n jäsenmaita turvaamaan koulunkäynnin edellytykset konfliktitilanteissa. Se on jatkoa vuoden 2014 YK:n turvallisuusneuvoston päätöslauselmalle 2143 jossa kehoitettiin YK:n jäsenvaltioita edelleen toimimaan konkreettisesti, jotta kouluja ei käytettäisi sodankäynnissä sotilaallisiin tarkoituksiin. Kyseessä on esimerkki siitä, miten kansalaisjärjestöjen lobbaustoiminta vie osaltaan globaalissa keskustelussa asioita eteenpäin. Edelleen haasteena on julistuksen toimeenpano maissa ja yhteiskunnissa, joissa kansainvälisen oikeuden normistoa ei kunnioiteta.

Emily Vargas-Baronin tutkimus useista eri konfliktitilanteista nostaa esille ennaltaehkäisevän työn merkityksen kouluissa (Vargas-Baron 2010). Työn keskiössä on katkaista se viheliäinen sykli, johon lapsi joutuu, kun hänet on kerran onnistuttu rekrytoimaan lapsisotilaaksi. Vargas-Baronin mukaan on tärkeää panostaa koulutussektorin ylläpitämiseen ja kehittämiseen nimenomaan niillä konfliktista kärsivien maiden alueilla, joissa on vaarana, että ei-valtiolliset toimijat rekrytoivat lapsia riveihinsä (emt., 212). Työn tulisi kattaa paitsi koulujen ylläpito ja opettajien palkkaus, niin myös opetuksen laatu ja sisältö. On tärkeää ottaa ennaltaehkäisevään työhön mukaan vanhemmat ja muu yhteisö, jotta nämä ymmärtävät lapsisotilasilmiön ja sen tuomat ongelmat. Samanaikaisesti on tärkeää panostaa konflikteista kärsivien alueiden yleiseen kehittämiseen, sillä erilaiset ei-valtiolliset toimijat saavat liikevoimaa ja kannattajia alueilla, joissa valtio ei kykene tuottamaan turvallisuutta ja peruspalveluja.

Tulevaisuudennäkymät

Kirjan teema käsittelee aikuisten myrkyllisyyttä, minkä mukaisesti olen artikkelissa tarkastellut sitä, miten aikuisten myrkyllisyys asettaa suuren määrän lapsia vaaraan väkivaltaisissa konflikteissa eri puolilla maailmaa. Miltä tulevaisuus näyttää konfliktien suhteen? Kysymys on tärkeä, koska sillä on suorat kytkökset myös lasten asemaan konfliktien keskellä.

Vaikka viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana on saatu paljon aikaan lasten aseman parantamiseksi aseellisissa konflikteissa, ei tulevaisuuden prognoosi ole myönteinen. Geopoliittiset ongelmat, rikollisuus, ylisukupolvinen väkivalta, militanttien ryhmien toiminta ja terrorismi ovat konflikteista kärsivillä alueilla endeemisiä, eikä kestäviä ratkaisuja näihin ole näkyvissä. Tulevaisuus näyttäytyy monessa mielessä dystopiana (vrt. Ruohomäki 2018).

On odotettavissa, että valtioiden sisäiset konfliktit erityisesti Lähi-idässä, eteläisessä Aasiassa ja Afrikassa, erityisesti Afrikan sarven ja Sahelin alueella, jatkuvat ja lisääntyvät. Nykyaikana ja yhä enemmän valtioiden sisäisillä konflikteilla on myös alueellisia ulottuvuuksia, jotka tekevät konfliktien ratkaisusta vaikeita. Irakin, Syyrian, Afganistanin ja Kongon Demokraattisen Tasavallan tilanteet ovat tästä hyviä esimerkkejä. Niihin liittyy myös kysymyksiä pakolaisvirroista, jotka tuottavat haasteita ja epävakautta jo ennestään hauraisiin ja ongelmallisiin naapurustoihin. Lisäksi tulevaisuus tuo mukanaan todennäköisesti tilanteita, joita ei osata tällä hetkellä edes aavistaa. Niin sanotut ”Isis-lapset” Al-Holin leirillä Syyriassa ovat oireellinen esimerkki tilanteesta, jonka kehityskulkua on vaikeaa hahmottaa puhumattakaan siitä, että kansainvälinen yhteisö on täysin keinoton ongelman ratkaisemiseksi.

Hauraisissa valtioissa ja näiden epävakaaissa naapurustossa käydään ja tullaan jatkossakin käymään asymmetristä sodankäyntiä, jossa ei-valtiolliset toimijat käyttävät sodankäynnin taktiikkana pieniä, helposti liikuteltavia ryhmiä, joiden toiminta perustuu ennen kaikkea yllätysiskuihin, väijytyksiin, rynnäköihin, sabotaaseihin ja jopa itsemurhaiskuihin (vrt. Krieg & Rickli 2019). Lapset ovat valitettavasti ei-valtiollisten toimijoiden näkökulmasta arvokkaita tämän kaltaisessa sodankäynnissä; itse asiassa huomattavan paljon arvokkaampia kuin perinteisessä sodankäynnissä. Tästä seuraa, että lapsia tullaan edelleenkin käyttämään aktiivisina toimijoina tulevaisuuden konflikteissa.

Väestönkasvun mukanaan tuomia ongelmia erityisesti Afrikan mantee-reella ei voi vähätellä. Nopealla väestönkasvulla ja konflikteilla on vahvoja korrelaatioita, sillä jo ennestään haurailta valtioilla on suuria haasteita selviytyä valtion perustehtävistä eli turvallisuuden takaamisesta ja peruspalveluiden tuottamisesta. Koko ajan syntyy uusia lapsia, jotka tarvitsevat koulutusta ja myöhemmin elämässään työpaikkoja. Konfliktitutkimuksessa puhutaan nuorisopullistumasta (*youth bulge*), jolle täytyy löytää mielekästä tekemistä (Gates & Reich 2010). Samanaikaisesti ilmastonmuutos vaikuttaa siten, että maaseudun väestöä hakeutuu kaupunkeihin työn perässä yhä enemmän, koska perinteinen maatalous ei enää sääntää-ääri-ilmäiden lisääntymisen takia kykene ruokkimaan yhä kasvavaa väestöä. Tämä kehitys luo erilaisille militanttiryhmille suotuisat edellytykset rekrytoida lapsia ja nuoria omien tarkoitusperiensä toteuttamiseen. Nuorisopullistuma toimii tässä tapauksessa katalyyttinä konflikteille.

Jos, ja kun, konfliktien tulevaisuus näyttäytyy ennusteeni mukaan hyvin ongelmallisena tarkoittaako se myös sitä, että lasten aseman parantaminen aseellisissa konflikteissa on kuin taistelua tuulimyllyä vastaan? Yksinkertainen vastaus on, että ei ole. On tärkeää alleviivata sitä tosiasiaa, että lasten asema aseellisissa konflikteissa on tänä päivänä tiedotettu YK:n jäsenvaltioiden keskuudessa. Aikuisten myrkyllisten toimien vaikutukset lapsille konflikteista kärsivissä yhteiskunnissa ovat tänä päivänä tiedossa paremmin kuin koskaan aiemmin, kiitos modernin tiedonvälityksen ja siitä seuraavan kasvaneen tietoisuuden. Julkisuuteen tulevat lasten oikeuksiin kohdistuvat loukkaukset konflikteista kärsivissä yhteiskunnissa luovat painetta hallituksille toimia. Tästä hyvänä esimerkkinä on kotimainen keskustelu niin sanottujen Isis-orpojen kotiuttamisesta Syyriasta.

Merkittäviä askeleita on otettu YK:n turvaneuvoston lukuisten teemaa koskevien päätöslauselmien muodossa. Päätöslausemia on pyritty myös viemään käytäntöön erilaisten hankkeiden ja ohjelmien muodossa. On myös tilanteita, joissa YK:n rauhanturvaoperaatiot ovat tuoneet konkreettista muutosta vaikeisiin tilanteisiin. Palvellessani YK:n työntekijänä Kambodzassa kuulin, miten monet khmerit olivat antaneet lapsiensa leikinimiksi Untac, joka tulee sanoista United Nations Transitional Authority in Cambodia. YK:n rauhanturvaoperaatio oli tuonut rauhan sodan repimään maahan, ja kiitollisuuden osoituksena YK:ta kohtaan maassa

oli monia ”pikku-Untaceja”, joilla oli nyt aivan toisenlaiset mahdollisuudet selviytyä elämässään kuin sodan aikana syntyneillä lapsilla.

Myös monet kehitysjärjestöt tekevät tärkeää työtä lasten aseman parantamiseksi konflikteista kärsivillä alueilla. Esimerkiksi Afganistanissa, jonka tunnen usean vuoden ajalta, moni asia lasten aseman parantamiseksi on mennyt eteenpäin. Alle viisivuotiaiden lasten kuolleisuus on vähentynyt. Yli puolessa synnytyksistä on mukana ammattitaitoista henkilökuntaa, kun luku vuosituhannen alussa oli vain 6 prosenttia. Reilu 60 prosenttia väestöstä pääsee käyttämään puhdasta juomavettä päivittäin verrattuna 2000-luvun alun neljäänkymmeneen prosenttiin. Tämä luku tarkoittaa samalla sitä, että puhdasta juomavettä on tarjolla afgaanilapsille paljon enemmän kuin mikä tilanne oli vajaa 20 vuotta sitten. Tämä kaikki siis on tapahtunut Afganistanin huonosta tilanteesta huolimatta. Merkittäviä parannuksia lasten oikeuksissa ovat nuorten poikien seksuaalisen hyväksikäytön sallivan niin sanotun *bacha bazi* -perinteen kriminalisointi sekä lasten oikeuksien suojelemiseen tähtäävä laki.

Nämä esimerkit ovat todisteita siitä, että muutokset ovat mahdollisia, vaikka yleinen tilannekuva konfliktien tulevaisuuden suhteen ei ole mairitteleva. Kaikki ei ole menetetty. Kyse on pitkälti valtaapitävien tahotilasta tarttua ongelmiin ja toimia. Lisäksi on syytä muistaa, että eivät suinkaan kaikki aikuiset myrkytä lasten elämää ja riistä heiltä heille kuuluvaa turvallista lapsuutta. Aina löytyy niitä aikuisia ja tahoja, jotka haluavat toimia toisin. YK:n rauhanturvaajat pyrkivät luomaan turvallista ympäristöä sotien runtelemilla alueilla. Save the Children -järjestön kaltaiset toimijat tai vaikkapa kongolainen lääkäri Denis Mukwege, joka sai vuonna 2018 Nobelin rauhanpalkinnon seksuaalisen väkivallan uhrien auttamiseksi tekemästään työstä, pyrkivät saamaan käytännön tekojen kautta muutosta aikaan. Olkoot nämä esimerkkejä vastamyrkystä aikuisien lapsiin kohdistuvia myrkyllisiä toimia vastaan.

Kirjallisuus

Chikuhwa, Tonderai W. (2010) The Evolution of the United Nations’ Protection Agenda for Children. Teoksessa Scott Gates & Simon Reich (toim.). Child Soldiers in the Age of Fractured States. Pittsburg, University of Pittsburg Press.

- CNN (2018) UNICEF: Boko Haram Has Kidnapped More Than 1000 Children in Nigeria. April 13.
- Dallaire, Roméo A. (2011) *They Fight Like Soldiers, They Die Like Children; The Global Quest to Eradicate the Use of Child Soldiers*. New York, Walker and Company.
- De Waal, Alex (2018) *Mass Starvation: The History and Future of Famine*. Cambridge, Polity Press.
- Gates, Scott & Reich, Simon (2010) *Children and Human Security*. Teoksessa Scott Gates & Simon Reich (toim.). *Child Soldiers in the Age of Fractured States*. Pittsburg, University of Pittsburg Press.
- Guha-Sapir, Debarati ym. (2017) Patterns of Civilian and Child Deaths Due to War-Related Violence in Syria: A Comparative Analysis from the Violation Documentation Center dataset 2011-2016. *The Lancet* 6 (1), 103–110.
- Haer, Roos (2019) Children and Armed Conflict: Looking at the Future and Learning from the Past. *Third World Quarterly* 40 (1), 74–91.
- Human Rights Watch (2018) Somalia: Al-Shabaab Demanding Children, January 14. <https://www.hrw.org/news/2018/01/14/somalia-al-shabab-demanding-children> (luettu 13.1.2020)
- Kilcullen, David (2013) *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerilla*. Oxford, Oxford University Press.
- Krieg, Andreas & Rickli, Jean-Marc (2019) *Surrogate Warfare: The Transformation of War in the Twenty-First Century*. Washington D.C., Georgetown University Press.
- Landmine Monitor (2018) *Landmine Monitor 2018: 20th Annual Edition*. <http://www.the-monitor.org> (luettu 13.1.2020)
- Murad, Nadia (2018) Viimeinen tyttö. Helsinki, Otava.
- PRIO Peace Research Institute Oslo (2017) *Children and Armed Conflict: What Existing Data Can Tell Us*. Oslo, PRIO.
- Ruohomäki, Olli (2018) *Kriisinhallinnan haasteet 2035: Dystopioiden maailmassa tarvitaan resilienssiä*. Teoksessa Roope Siirtola & Anne Palm (toim.) *Yhdessä enemmän – Kriisien hallintaa kokonaisvaltaisesti*. Helsinki, WISE. 196–211.
- Save the Children (2019) *Stop the War on Children – A Report from Save the Children*. <https://stopwaronchildren.org> (luettu 13.1.2020)
- Tynes, Robert & Early, Brian R. (2015) Governments, Rebels and the Use of Child Soldiers in Internal Armed Conflict: A Global Analysis. 1987-2007. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy* 21 (1), 70–110.
- UNHCR (2019) <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (luettu 13.1.2020)
- United Nations (2016). *20 Years to Better Protect Children Affected by Con-*

- flict. Office of the Special Representative of the Secretary General for Children and Armed Conflict. New York.
- United Nations (2018a) General Assembly. Annual Report of the Secretary-General on Children and Armed Conflict (CAAC). S/2018/465 16 May.
- United Nations (2018b) Human Rights Council- 'I lost my dignity'- Sexual and gender-based violence in the Syrian Arab Republic. HRC/37/CRP.3 8 March.
- United Nations (1998) Security Council Resolution 1261. UN Doc. S/RES/1261.
- United Nations (2000) Security Council Resolution 1314. UN Doc. S/RES/1341.
- United Nations (2001) Security Council Resolution 1379. UN Doc. S/RES/1379.
- United Nations (2003) Security Council Resolution 1460. UN Doc. S/RES/1460.
- United Nations (2004) Security Council Resolution 1539. UN Doc. S/RES/1539.
- United Nations (2005). Security Council Resolution 1612. UN Doc. S/RES/1612.
- United Nations (2009) Security Council Resolution 1882. UN Doc. S/RES/1882.
- United Nations (2011) Security Council Resolution 1998. UN Doc. S/RES/1998.
- United Nations (2012) Security Council Resolution 2068. UN Doc. S/RES/2068.
- United Nations (2014) Security Council Resolution 2143. UN Doc. S/RES/2143.
- United Nations (2015) Security Council Resolution 2225. UN Doc. S/RES/2225.
- United Nations (2018) Security Council Resolution 2427. UN Doc. S/RES/2427.
- Vargas-Baron, Emily (2010) National Policies to Prevent the Recruitment of Child Soldiers. Teoksessa Scott Gates & Simon Reich (toim.). Child Soldiers in the Age of Fractured States. Pittsburg, University of Pittsburg Press.
- Watch List on Children and Armed Conflict (2017) <https://watchlist.org> (luettu 13.1.2020)
- World Bank Group and United Nations (2018) Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict. Washington, The World Bank.

JÄLKISANAT

Olemme sovittaneet tässä teoksessa myrkyllisyyden käsitettä moniin erilaisiin lasten elämään kuuluviin ilmiöihin. Teos paitsi kokoaa yhteen tieteellisiä artikkeleita, niin myös antaa tilaa aikalaisanalyysille ja ennen kaikkea uusia näkökulmia avaaville pohdinnoille. Halusimme kokeilla, miten tutkijat ottavat vastaan haasteen ”myrkyllisen aikuisuuden” tarkastelussa. Tiesimme jo ennen yhteydenottoja heihin, ettei aihe ole helppo ja että myrkyllisyyden käsite sinällään sisältää negatiivisen miellelyhtymän. Painotimme kuitenkin, että kyseessä on arvovapaasta mielenkiinnosta lähtevä kokeilu uuden käsitteistön ja näkökulmien löytämiseksi sukupolvisuhteita käsitteleviin aiheisiin, joita ei ole tutkittu tai joissa ei ole tarvittavaa käsitteistöä.

Innostuneita kirjoittajia löytyi mukaan helposti. Osa mukaan tiedustelemistamme tutkijoista kuitenkin kieltäytyi kertoen pelkäävänsä aikuisten syyllistämistä. Onhan aikuisten toiminnan kritisointi toki riskialtista, sillä se voi johtaa esimerkiksi sosiaalisessa mediassa solvaamiseen, maalittamiseen tai uhkailuun. Saimme kuitenkin mukaan teoksen kirjoittajiksi monipuolisen joukon tutkijoita, joiden rohkeat ja innovatiiviset kirjoitukset tuottivat rikkaan ja monitasoisen kuvan ilmiöstä, jota nyt kutsumme myrkylliseksi aikuisuudeksi.

Lopputulokset ja kirjoittajien teksteissään esiin nostamat asiat yllättivät monin tavoin meitä teoksen toimittajia. On hämmäntävää, miten monessa asiassa lasten kokemukset jäävät vielä nykyäänkin huomaamatta ja ettei lapsia yhteiskunnallisena ryhmänä oteta välttämättä huomioon

samoin kuin aikuisten eri ryhmiä. Esimerkin tästä saa käsitteen *environmental racism* kautta, joka kuvaa sitä, miten ympäristön saastuminen kohdistuu voimakkaimmin tiettyihin etnisiin ryhmiin. Sitä, että lapset ovat erityisen herkkiä ja alttiina ympäristön kemikalisoitumiselle ja saastumiselle, ei kuitenkaan ole kuvattu erityisin käsittein ja nostaan lapsia ryhmänä esiin. Tämä on yllättävää, koska lapset ovat väestöryhmänä ilmansaasteiden aiheuttamille haitoille kaikkein suurimmassa riskissä. Lasten altistuminen kohdussa ja varhaislapsuudessa voi myös aiheuttaa koko elämän kestäviä tauteja, vammoja ja ennenaikaisen kuoleman, joten lasten altistumisella on erityiset seuraukset myös yhteiskunnan näkökulmasta. (ks. GAPH.)

Lapset sen paremmin kuin aikuisetkaan eivät ole yhtenäinen joukko. Lapsen ikä, sukupuoli, vähemmistöihin kuuluminen, vammaisuus, sosioekonominen asema ja asuinpaikka myös globaalissa merkityksessä ovat osa niistä tekijöistä, jotka asettavat lapsia erilaisiin asemiin. Myrkyllisyyden näkökulmasta osa lapsista on haavoittuvammassa asemassa kuin toiset. Vastaavasti aikuiset voi jaotella karkeasti neljään eri ryhmään: ensiksi ovat aikuiset, jotka aktiivisesti pyrkivät työssään tai yksityiselämässään lasten aseman parantamiseen ja toiseksi ne, jotka suhtautuvat myönteisesti lasten oikeuksiin. Lisäksi aikuisista osa on välinpitämättömiä ja on myös aikuisia, jotka toimivat lasten näkökulmasta vahingollisesti. Globaalisti tarvitaan enemmän aikuisia, jotka toimivat aktiivisesti lasten hyväksi.

Kirjan luvut tekevät näkyväksi sen, kuinka yhteiskunnissa myrkyllisyys ilmenee yksilötasolta aina rakenteiden tasolle. Esimerkiksi, kun yksittäinen aikuinen-lapsi -suhde on vahingollinen, sitä saatetaan pitää yksittäistapauksena tai jopa yksityisasiana. Tällöin piiloon voivat jäädä hiljaisesti hyväksytyt laajemmat toimintatavat, jotka mahdollistavat vahingollisen toiminnan. Myös huomaamatta saattaa jäädä se, ettei kyse ole yksittäistapauksesta, vaan laajemmin yhteisöjen tai rakenteiden tasolla vallitsevista epäkohdista ja laajamittaisesta vahingollisesta toiminnasta. Aikuisilta vaaditaan kykyä havainnoida, milloin kyse on tällaisesta toiminnasta, jotta siihen voidaan puuttua: rakenteelliset epäkohdat vaativat ratkaisukeinoja, jotka menevät noihin rakenteisiin ja muuttavat niitä.

Monet teoksen tekstit sivuavat ja kuvaavat ilmiötä, joita voisi tarkastella myös väkivallan käsitteen kautta. Väkiältä on väistämättä aina

myrkyllistä ja levittää momentasoista pahaa oloa ympärille. Se on yhteiskunnan rakenteissa elävä ilmiö, ja se konkretisoituu niin yksilöiden kuin perheiden kokemuksissa. Väkivallan muodot ovat moninaisia, ja lapset voivat altistua fyysisen väkivallan lisäksi esimerkiksi henkisellet, taloudelliselle tai seksuaaliselle väkivallalle. Väkivaltalla jää kuitenkin edelleen helposti piiloon, kun kokijana on lapsi ja etenkin silloin, kun väkivaltalla ei jätä näkyviä jälkiä. Lasten kokemasta väkivallasta olisi tärkeää puhua nykyistä enemmän. Väkivallan ja myrkyllisyyden keskinäinen tarkastelu aikuinen-lapsi -suhteissa on yksi aihepiiri, joka olisi jatkossa tärkeää ottaa tarkemman tutkimuksen kohteeksi.

Teoksen teksteissä käytetään esimerkkinä ajankohtaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä ja puheenaiheita meiltä ja muualta. Kun tarkastelemme, miten kirjan artikkeleiden sanoma suhteutuu tämän päivän verkkolehden kertomaan lapsista, nuorista ja aikuisista, huomaamme, että teemat jatkuvat ajankohtaisina: Ympäristön pilaantuminen, ilmastonmuutos, sodat ja konfliktit sekä maapallon tulevaisuus ovat jatkuvasti mediassa esillä olevia aiheita, joissa sukupolvien väliset suhteet ovat olennaisia. Nämä suhteet saattavat uutisoinnissa kuitenkin jäädä rivien väliin. Aikuisien, vanhempien ja yhteisöjen pahoinvointi ja sen heijastumat lapsiin eri muodoissaan nousee myös uutisotsikoihin säännöllisesti, ja aihe on paitsi ajankohtainen, myös vuosikymmenestä toiseen toistuva. Olemme näin tavoittaneet teksteissä olennaista ajankuvaa, aikamme suuria linjoja.

Kehitys lasten asemassa ei maailmalla kulje pelkästään hyvään suuntaan. Kammottava esimerkki lasten aseman heikkenemisestä löytyy konfliktialueilta. Aiemmin konfliktien osallisina ja kohteina olivat lähinnä taisteluihin osallistuvat miehet. Nykyään tunnetaan useita konflikteja ja sotia, joissa lasten ja muiden siviilien vahingoittaminen eri keinoin on määrätietoinen valinta. Päivän lehdissä tätä tragediata edustaa Jemen, jossa sodan siviiliuhreista joka neljännen kerrotaan olevan lapsi (ks. Juonala 2021). Myös Väli- ja Etelä-Amerikan sekasortoisista oloista paenneiden ihmisten tilanne Yhdysvaltain rajalla on ollut lehtien otsikoissa jo pitkään. Nyt raportoidaan erityisesti yksin Yhdysvaltain rajalle saapuvista lapsista (ks. Pöntinen 2021).

Tärkein havainto, jonka tämän teoksen prosessin myötä teimme, on se, että pelkästään myrkyllisyyden käsite ei riitä kuvaamaan kattavasti sellaisia lasten ja aikuisten välisiä suhteita, joissa kyse on muusta kuin perin-

teisistä socialisaation ja hoivan alueille kuuluvista asioista. Myrkyllisyyden käsite tuo esiin sen seikan, että näitä toisenlaisia sukupolvien suhteita pitäisi tarkastella ja sanoittaa paljon aiempaa enemmän ja rohkeammin. Esimerkiksi perheissä tapahtuva myrkyllisen ilmapiirin leviäminen joko vanhempien päihdeongelman tai lähisuhdeväkivallan myötä on ilmiö, jolle ei ole juuri sanoitusta. Niin ikään se, että lapset ovat ryhmänä jonkin vahingollisen prosessin, kuten saastumisen tai kemikalisaation erityistä kohderyhmää, kaipaa uutta terminologiaa.

Teoksen artikkeleiden kautta tulee esiin myös se positiivinen seikka, että yhä useamman lapsen elämä on nykyään hyvää ja monet vanhemmat ovat hyvin tietoisia ja omistautuneita hoitamaan vanhemmuuden hyvin. Ei tarvitse mennä kovin kauas suomalaisen yhteiskunnan menneisyyteen – riittää kun katsomme muutama vuosikymmen taaksepäin – kun jo näemme kuvan toisenlaisesta vanhemmuudesta: lapset olivat monissa perheissä ”toisia”, joiden kanssa ei sen kummemmin keskusteltu, saati neuvoteltu yhteisistä asioista. Lapset juoksivat ulkona keskenään toinen toistaan kasvattaen. Asennemuutokset nykypäivään verrattaessa näkyvät erityisesti suhtautumisessa lasten ruumiilliseen kurittamiseen. Vielä vuonna 1981 lapsen ruumiillisen kurituksen, eli kuritusväkivallan, kasvatuskeinona hyväksyi 47 prosenttia suomalaisista. Vuonna 2017 osuus oli enää 13 prosenttia. Kehityskulku viittaa siihen, että lapsen oikeuksia kunnioitetaan nykyään merkittävästi aiempaa enemmän. (Hyväriinen 2017.) Kuritusväkivallan huomattava väheneminen on rohkaiseva esimerkki siitä, että yhteiskunnalliset muutokset lasten asemassa laajemminkin ovat mahdollisia jo yhden sukupolven aikana.

Kirjan luvuissa esitellään myös esimerkkejä lasten omasta aktiivisuudesta ja aktivismista, kuten ilmastoaktivismista, jotka medianäkyvyydellään herättävät aikuisia. Lasten esiinmarssi ei tarkoita, että aikuisina voimme jättää vastuun muutoksesta lapsille, mutta havahduttavuudessaan aktivismi saa samalla näkemään lasten toimijuuden ja sen mahdollisuudet. Lapset ovat kyvykkäitä toimijoita, joilla on viesti aikuisille, eivätkä aikuiset voi piiloutua tietämättömyyden taakse. Aikuisten saaminen lasten kanssa samalle puolelle toimissa ja päätöksissä, jotka vaikuttavat molempien elämään, on mitä merkityksellisintä tulevaisuuden rakentamista.

Myös yhteiskunnan tasolla luodaan ja vakiinnutetaan kaiken aikaa

mekanismeja, joilla tähdätään lasten osallistamiseen ja tasa-arvoisuuteen. Lapsiparlamentti, lapsivaikutusten analyysi ja koulujen lukuisat oppilas-toiminnan muodot ovat tästä ilahduttavia esimerkkejä. Vastaavasti alkuvuodesta 2021 julkaistun ensimmäisen kansallisen lapsistrategian (2021) tavoitteena on lapsia kunnioittava yhteiskunta. Siinä ehdotettuja toimenpiteiden toteutusta seurataan pitkäjänteisesti ja suunnitelmallisesti. Kansainvälisesti esimerkiksi järjestöt vaativat valtioita tekemään poliittisia päätöksiä lasten aseman parantamiseksi (Joining Forces 2019). Lapset ovat ryhmänä siis myös aidon huomion kohteena.

Hyviä asioita tapahtuu. Me aikuisina tai yhdessä lasten kanssa voimme saada yhä enemmän hyviä asioita tapahtumaan. Aikuisen rooliin kuuluu kohdata myös tietämisen taakka omista vääristä teoista. Ennen kaikkea aikuisuuteen kuuluu omien toimien korjaaminen ja nykyisten ja tulevien lapsisukupolvien hyväksi toimiminen.

Kirjallisuus

- GAPH. Global Alliance on Health and Pollution. The Lancet Report. <http://gahp.net/the-lancet-report-2/> (Luettu 23.3.2021)
- Hyvärinen, Sauli (2017) Piiskasta jäähypenkkiin – Suomalaisten kasvatusasenteet ja kuritusväkivallan käyttö 2017. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Joining Forces (2019) A Second Revolution. Thirty years of child rights, and the unfinished agenda.
- Juonala, Marja (2021) Pelastakaa Lapset: Jemenin sodan siviiliuhreista joka neljäs on lapsi. YLE.fi 23.3.2021. <https://yle.fi/uutiset/3-11850468> (Luettu 23.3.2021)
- Kansallinen lapsistrategia (2021) Valtioneuvoston julkaisuja 2021:8. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Pöntinen, Pirjo (2021) Valokuvat siirtolaislapsia täynnä olevista keskuksista Meksikon rajalla kuohuttavat USA:ssa – Bidenilta odotetaan pikaista ratkaisua alaikäisten kohtaloon. YLE.fi 23.3.2021. <https://yle.fi/uutiset/3-11850628> (Luettu 23.3.2021)

Kirjoittajat

Maija Aalto-Heinilä, FT, toimii oikeusfilosofian yliopistonlehtorina Itä-Suomen yliopistossa. Hänen tutkimusintresseihinsä kuuluvat muun muassa oikeuksien, hyvinvoinnin ja autonomian käsitteet, sekä oikeudellisen tulkinnan teoria. Hän on toimittanut Visa Kurjen kanssa kirjan *Mitä oikeudet ovat?* (Gaudeamus, 2019).

Maritta Itäpuisto, YTT, on tutkinut päihde- ja rahapeliongelmiä useista näkökulmista. Hänen tutkimuksissaan ovat olleet keskiössä erityisesti päihdekäyttäjien perheet ja lapset. Tutkimuksen lisäksi Itäpuisto on kehittänyt käytännön välineitä auttamistyöhön ja kirjoittanut paljon ammattilaisille ja suurelle yleisölle tarkoitettuja opas- ja tukimateriaaleja.

Sannamaria Ketola on kasvatustieteen maisteri. Itä-Suomen yliopistossa vuonna 2020 valmistuneessa pro gradu -tutkielmassaan hän perehtyi koulutusta koskevan poliittisen ja talouden puheen yhteen kietoutumiseen.

Aini Linjakumpu, YTT, toimii politiikkatieteiden yliopistonlehtorina Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnassa. Hän on tutkinut uskonnon ja politiikan eri muotoja niin islamin, lestadiolaisuuden, Jehovan todistajien, amissien kuin helluntailaistenkin piirissä. Teoreettisesti Linjakumpu on hyödyntänyt tutkimuksessaan muun muassa verkostopolitiikan, tunteiden politiikan, väkivallan ja vallan käsitteitä.

Tapio Litmanen on sosiologian professori Jyväskylän yliopistossa. Hänen tutkimusaloinaan ovat ympäristösosiologian lisäksi tieteen ja teknologian sekä kansalaisyhteiskunnan tutkimus. Litmanen tutkimuksissa esimerkiksi ympäristökiistoista tai energia- ja kaivoskysymyksistä on usein poliittisen sosiologian kysymyksenasetteluja vallasta, yhteiskunnallisista valinnoista ja kansalaisnäkemyksistä.

Markku Oksanen, VTT, on Turun ja Itä-Suomen yliopiston ympäristöfilosofian dosentti sekä Itä-Suomen yliopiston filosofian yliopistonlehtori. Hän on tutkinut muun muassa eläinten asemaa, luononsuojelua, ilmastonmuutosta ja omistusjärjestelmiä filosofian

näkökulmasta. Tuorein kirja Simo Kyllösen kanssa toimittama *Filosofia ja ilmastonmuutos* (Gaudeamus, 2020).

Henna Pirskanen, YTT, dos., on sosiaalityön apulaisprofessori Lapin yliopistossa. Hän tutkii lasten ja nuorten surukokemuksia Suomen Akatemian tutkimusrahoituksella. Hänen muita tutkimusintressejään ovat muun muassa päihdeongelmat perheissä, perhesuhteet, tunteet ja sensitiiviset tutkimusaiheet.

Olli Ruohomäki, Doctor of Philosophy, School of Oriental and African Studies, University of London. Ruohomäki on neuvonantaja ulkoministeriössä. Lisäksi hän toimii vierailevana johtavana asiantuntijana Ulkopoliittisessa instituutissa. Ruohomäellä on runsaasti kokemusta työskentelystä entisillä ja nykyisillä sotatoimi- ja konfliktialueilta kuten Afganistanista, Kambodzasta, Laosista, Nepalista, Kosovosta, Palestiinasta, Somaliasta sekä erityistehtävistä Lähi-idän alueelta. Hänen tutkimusintressit liittyvät ei-valtiollisiin toimijoihin ja asymmetriseen sodankäyntiin, terrorismiin ja konflikteihin.

Mikko Saastamoinen, YTL, yliopisto-opettaja, sosiaalipsykologia, Itä-Suomen yliopisto. Saastamoisen tutkimuskiinnostukset liittyvät minuuden, identiteetin, elämänkulun ja yhteiskunnan yhteenkietoutumisen tarkasteluun sosiaalipsykologisten ja sosiologisten lähestymistapojen piirissä.

Tuure Tammi, FT, toimii tutkijatohtorina Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnassa Pauliina Raution johtamissa AniMate ja CitiRats -hankkeissa. Viimeaikaisissa tutkimuksissaan hän on tarkastellut hoitamista, monilajista lapsuutta ja ihmisen ylivertaisuutta haastavaa ympäristökasvatusta, tukeutuen feministisiin posthumanistisiin teoretisointeihin. Tuure on yksi vuonna 2020 ilmestyneen ”Lasten ja eläinten suhteet - monilajista yhteiselo” -kirjan kirjoittajista. Hänen ja Riikka Hohtin kirjoittama artikkeli ”Lasten osallistuminen ja posthumanistinen ontologia” palkittiin Kasvatus ja Ajan vuoden artikkelina vuonna 2017. Orcid: 0000-0002-7582-8887

Tuomo Virtanen, YtK, sosiologian maisteriopiskelija. Opintojensa ohella hän on työskennellyt Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella tutkimusassistenttina.